

Het klimaatakkoord van Parijs gewikt en gewogen

Een zinvolle stap voorwaarts voor ontwikkelingslanden en kleine eilandstaten?

Aantal woorden: <66.137>

Stephanie Martens

Studentennummer: 01308939

Promotor: Prof. Dr. Tom Ruys

Commissaris: Dr. Anemoon Soete

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de rechten

Academiejaar 2016-2017



Voorwoord

In eerste instantie zou ik graag mijn promotor, Prof. Dr. Tom Ruys, en mevrouw Anemoon Soete willen bedanken voor hun opvolging en begeleiding bij het schrijven van deze masterproef.

Vervolgens zou ik graag mijn ouders en mijn beste vriendin Evelien willen bedanken voor de onvoorwaardelijke steun en motivatie die zij mij gedurende mijn opleiding hebben gegeven.

“Climate change does not respect border, it does not respect who you are – rich and poor, small and big. Therefore, this is what we call ‘global challenges’, which require global solidarity.”

– Ban-Ki Moon

Inhoudstafel

Voorwoord	i
Inhoudstafel	iii
Afkortingenlijst	vii
Inleiding	1
I Internationaal klimaatbeleid	4
1.1 Ontstaan	4
1.2 Het VN Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol	5
1.2.1 Totstandkoming van het VN Klimaatverdrag	5
1.2.2 Totstandkoming van het Kyoto Protocol	7
1.2.3 Partijen bij het Verdrag	8
I Geïndustrialiseerde landen of ontwikkelde landen	9
II Ontwikkelingslanden	9
i. Het begrip ‘ontwikkelingslanden’	10
ii. Het begrip ‘kleine eilandstaten’	12
iii. Het begrip ‘bijzondere kwetsbaarheid’	18
1.2.4 Coalities binnen de klimaatonderhandelingen	19
I Geïndustrialiseerde landen	20
i. Europese Unie	20
ii. JUSSCANNZ/Umbrella Group	20
II Ontwikkelingslanden	21
i. Alliance of Small Island Developing States.....	22
ii. Organization of Petroleum Exporting Countries.....	23
iii. Least Developed Countries	23
iv. BASIC	24
v. Like Minded Developing Countries.....	27
vi. Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America en Independent Alliance of Latin America and the Caribbean.....	27
III Environmental Integrity Group	28

1.2.5	Juridische aard	28
1.3	Het Klimaatakkoord van Parijs	29
1.3.1	Totstandkoming	29
1.3.2	Juridische aard	31
I	Juridisch bindende aard van het Akkoord.....	31
II	Juridisch bindende aard van de individuele bepalingen van het Akkoord	35
2	Het VN Klimaatverdrag, het Kyoto Protocol en het Klimaatakkoord van Parijs in het licht van het Common But Differentiated Responsibilities (and Respective Capabilities)-principe	37
2.1	Begrip	37
2.1.1	Ontstaan.....	37
2.1.2	Componenten.....	39
I	Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid.....	40
II	Gedifferentieerde verantwoordelijkheid.....	41
2.1.3	Begrenzing.....	57
2.1.4	Juridische aard	58
2.1.5	Evolutie van het begrip binnen de klimaatonderhandelingen.....	61
2.1.6	Het principe zoals uiteindelijk weerspiegeld in het Klimaatakkoord van Parijs	65
2.2	Bepalingen in het licht van het Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities-principe	67
2.2.1	VN Klimaatverdrag en Kyoto Protocol.....	67
I	Hoofdverbintenissen van Partijen.....	68
i.	Bepalingen ten aanzien van alle Partijen.....	68
ii.	Hoofdverbintenissen van Annex I-landen	70
iii.	Toenemende belangstelling voor adaptatie	75
II	Implementatiemiddelen.....	79
i.	Financiële bijstand.....	79
ii.	Technologische bijstand	81
iii.	Capaciteitsopbouw	83
III	Rapportage en gevolgen van niet-naleving van verplichtingen	84
i.	Rapportage en verificatie	84

ii.	Multilateraal Consultatief Overleg	85
iii.	Gevolgen van niet-naleving	85
IV	De relatie tussen de verbintenissen van industriële landen en de implementatie door ontwikkelingslanden	90
2.2.2	Klimaatakkoord van Parijs	91
I	Actiegebieden	91
i.	Mitigatie	91
ii.	Adaptatie	96
iii.	Loss and damage	98
II	Implementatiemiddelen	104
i.	Financiële bijstand	104
ii.	Technologische bijstand	109
iii.	Capaciteitsopbouw	111
III	Elementen om transparantie te waarborgen en het ambitieniveau te verhogen	112
i.	Enhanced Transparency Framework for Action and Support	112
ii.	Global stocktakes	116
iii.	Facilitative Compliance Mechanism	117
iv.	Geschillenregeling	118
Besluit		119
Bibliografie		126
Overzicht van figuren		153
Overzicht van bijlagen		154
Bijlage 1: Overzicht van Annex I- en Annex II-landen bij de UNFCCC en Annex B-landen bij het Kyoto Protocol		155
Bijlage 2: Overzicht van Small Island Developing Countries (SIDS)		157
Bijlage 3: Overzicht van coalities van ontwikkelingslanden		160
Bijlage 4: Overzicht van Conferences of the Parties (COPs), Meetings of Parties to the Kyoto Protocol (CMPs) en Meetings of Parties to the Paris Agreement (CMA's)		164
Bijlage 5: Gebruik van CBDR-termen in de UNFCCC, het Kyoto Protocol en het Akkoord van Parijs		165
Bijlage 6: Overzicht van “hard obligations” in het Akkoord van Parijs		167

Bijlage 7: Overzicht van “soft obligations” in het Akkoord van Parijs	168
Bijlage 8: Overzicht van “non-obligations” in het Akkoord van Parijs	169

Afkortingenlijst

AAUs	<i>Assigned Amount Units</i>	JPOI	<i>Johannesburg Plan of Implementation</i>
ADP	<i>Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action</i>	JUSSCANNZ	<i>Japan, Verenigde Staten, Zwitserland, Canada, Australië, Noorwegen, Nieuw-Zeeland</i>
AGBM	<i>Ad Hoc Group on the Berlin Mandate</i>	KP	<i>Kyoto Protocol</i>
AILAC	<i>Independent Alliance of Latin America and the Caribbean</i>	LDCs	<i>Least Developed Countries</i>
ALBA	<i>Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America</i>	LLDCs	<i>Landlocked Developing Countries</i>
AOSIS	<i>Alliance of Small Island States</i>	LMDCs	<i>Like Minded Developing Countries</i>
ASEAN	<i>Association of South East Asian Nations</i>	LDCF	<i>Least Developed Countries Fund</i>
AWG-KP	<i>Ad Hoc Working Group on Further Commitments for Annex I Parties under the Kyoto Protocol</i>	LEG	<i>Least Developed Countries Expert Group</i>
AWG-LCA	<i>Ad Hoc Working Group on Long-Term Cooperative Action under the Convention</i>	LULUCF	<i>Land Use, Land-Use Change and Forestry</i>
BASIC	<i>Brazil, South-Africa, India, China</i>	MCP	<i>Multilateral Consultative Process</i>
BPOA	<i>Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States</i>	MSI	<i>Mauritius Strategy for the Further Implementation of the Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States</i>
BRICS	<i>Brazil, Russia, India, China and South-Africa</i>	NAMAs	<i>Nationally Appropriate Mitigation Actions</i>
CACAM	<i>Central Asia, Caucasus, Albania and Moldova</i>	NAPAs	<i>National Adaptation Programmes of Action</i>
CBDR	<i>Common But Differentiated Responsibilities</i>	NDCs	<i>Nationally Determined Contributions</i>
CBDR-RC	<i>Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities</i>	NWP	<i>Nairobi Work Programme on Impacts, Vulnerability and Adaptation to Climate Change</i>
CC	<i>Compliance Committee</i>	OECD	<i>Organisation for Economic Co-operation and Development</i>

CDM	<i>Clean Development Mechanism</i>	OPEC	<i>Organization of Petroleum Exporting Countries</i>
CERs	<i>Certified Emission Reductions</i>	PA	<i>Paris Agreement</i>
CG-11	<i>Central Group 11</i>	PAMs	<i>Policies and Measures</i>
CMA	<i>Conference of the Parties to the Paris Agreement</i>	PCCB	<i>Paris Committee on Capacity Building</i>
CMP	<i>Conference of the Parties to the Kyoto Protocol</i>	PSP	<i>Poznan Strategic Program on Technology Transfer</i>
COP	<i>Conference of the Parties</i>	QELROs	<i>Quantified Emission Limitation and Reduction Objectives</i>
CTCN	<i>Climate Technology Centre and Network</i>	SCCF	<i>Special Climate Change Fund</i>
EB	<i>Enforcement Branch</i>	SDM	<i>Sustainable Development Mechanism</i>
EITs	<i>Economies in Transition</i>	SIDS	<i>Small Island Developing States</i>
ERUs	<i>Emission Reduction Units</i>	SWCC	<i>Second World Climate Conference</i>
EU	<i>Europese Unie</i>	TEC	<i>Technology Executive Committee</i>
FMCP	<i>Facilitative, Multilateral Consideration of Progress</i>	TER	<i>Technical Expert Review</i>
FB	<i>Facilitative Branch</i>	UNCED	<i>United Nations Conference on Environment and Development</i>
FSF	<i>Fast-start-financiering</i>	UNCTAD	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>
G-77	<i>Group of 77</i>	UNDESA	<i>United Nations Department of Economic and Social Affairs</i>
GEF	<i>Global Environment Facility</i>	UNDP	<i>United Nations Development Programme</i>
HAI	<i>Human Assets Index</i>	UNEP	<i>United Nations Environment Programme</i>
HDI	<i>Human Development Index</i>	UNESCO	<i>United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization</i>
IAR	<i>International Assessment and Review</i>	UNFCCC	<i>United Nations Framework Convention on Climate Change</i>
ICA	<i>International Consultations and Analysis</i>	UNOHRLLS	<i>United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States</i>

IET	<i>International Emissions Trading</i>	VCLT	<i>Vienna Convention on the Law of Treaties</i>
ILA	<i>International Law Association</i>	VN	<i>Verenigde Naties</i>
INC	<i>Intergovernmental Negotiating Committee for a Framework Convention on Climate Change</i>	VS	<i>Verenigde Staten</i>
INDC	<i>Intended Nationally Determined Contributions</i>	WCED	<i>World Commission on Environment and Development</i>
IPCC	<i>International Panel on Climate Change</i>	WIM	<i>Warsaw International Mechanism for Loss and Damage Associated with Climate Change Impacts</i>
ITMOs	<i>Internationally Transferred Mitigation Outcomes</i>	WMO	<i>World Meteorological Organisation</i>
JI	<i>Joint Implementation</i>	WTO	<i>World Trade Organization</i>
JWGC	<i>Joint Working Group on Compliance</i>		

Inleiding

Klimaatverandering: begrip en stand van zaken

1. Artikel 1.2 van het Klimaatverdrag omschrijft ‘klimaatverandering’ als “*een verandering in het klimaat die direct of indirect wordt toegeschreven aan menselijke activiteit, die de samenstelling van de atmosfeer wijzigt en die naast natuurlijke klimaatwisselingen wordt waargenomen gedurende vergelijkbare perioden*”.
2. Het eerste rapport van het *IPCC*¹, gepubliceerd in 1990², vergrootte de wereldwijde aandacht voor de klimaatverandering. Het laatste evaluatierapport van het *IPCC* dateert van 2014³ en concludeert dat klimaatverandering nu reeds de internationale gemeenschap bedreigt, maar dat de wereldbevolking nog het ergste te wachten staat. De klimaatopwarming zal zich op vele zijden laten voelen, onder meer op het vlak van gezondheid en voedselvoorziening. Elk afgelopen decennium bleek warmer te zijn dan zijn voorganger en de jaren 2011 tot en met 2015 tekenden zich zelfs af als de warmste periode ooit gemeten. Overstromingen, stormen, cyclonen, en extreme droogte maken zowat negentig procent van de duizend meest desastreuze gebeurtenissen sinds 1990 uit, en hoe meer de temperatuur stijgt, hoe frequenter deze natuurrampen zich zullen voordoen. Tevens zal de toename in frequentie en intensiteit van deze extreme weersomstandigheden een catastrofale impact hebben op de biodiversiteit van alle ecosystemen en meer in het bijzonder van koraalriffen en mangroves. De voormelde gevaren werden reeds omschreven in de vorige *IPCC*-rapporten, maar kunnen nu met nog grotere zekerheid worden bevestigd.

Probleemstelling

3. Wanneer de gemiddelde opwarming van de aarde de grens van twee graden boven de referentieperiode van 1986-2005 overschrijdt, wordt volgens het *IPCC* een cruciale drempel overschreden en zullen de consequenties niet te overzien zijn. Een begrenzing van 1,5 graden wordt daarom als veiliger beschouwd. De klimaatverandering zal zich bovendien het meest laten voelen in ontwikkelingslanden en een niet te onderschatten impact hebben op kleine eilandstaten, die als bijzonder kwetsbaar voor bovenstaande risico’s worden beschouwd. Alhoewel de exacte stijging van de zeespiegel varieert per gebied, verwacht het *IPCC* in zijn *Fifth Assessment Report* een toename tussen de 25 tot 55 centimeter “*under the most stringent emission reduction*” of tussen de 45 tot 82

¹ Het Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), opgericht in 1988 door de World Meteorological Organization (WMO) en het United Nations Environment Programme (UNEP)¹, heeft tot taak de omvang en impact van de klimaatopwarming veroorzaakt door menselijke activiteiten te evalueren en rapporteren. De politieke besluitvorming binnen de internationale besprekingen in het kader van het VN Klimaatverdrag gebeurt op basis van de wetenschappelijke informatie aangereikt door het IPCC.

² IPCC, *Climate Change. The IPCC scientific assessment*, Genève, IPCC, 1990.

³ IPCC, *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014.

centimeter “*under a high emission pathway*”⁴. Door de stijging van het zeeniveau is het zeer aannemelijk dat vele kleine eilandstaten op lange termijn zelfs volledig zullen verdwijnen.

Onderzoeksvragen

4. Zoals de titel reeds aangeeft, zal in deze masterproef worden onderzocht of de inhoud van het Klimaatakkoord van Parijs, afgesloten in december 2015, binnen het kader van het internationaal klimaatregime een zinvolle stap voorwaarts betekent voor ontwikkelingslanden en kleine eilandstaten. Daarbij zullen in hoofdzaak de bepalingen van het VN Klimaatverdrag, het Kyoto Protocol en het Klimaatakkoord van Parijs worden besproken en zal worden bestudeerd in hoeverre de in dit laatste instrument vervatte bepalingen enige vooruitgang betekenen voor ontwikkelingslanden en kleine eilandstaten om hen te behoeden voor of te kunnen aanpassen aan de klimaatopwarming.
5. In het **eerste deel** zal een kort overzicht worden gegeven van de totstandkoming van het internationaal klimaatbeleid, het VN Klimaatverdrag, het Kyoto Protocol en het Klimaatakkoord van Parijs. Daarbij wordt ook kort stilgestaan bij de juridische aard van elk instrument. Zoals hierna zal blijken, vormde de tweedeling tussen ‘ontwikkelde landen’ en ‘ontwikkelingslanden’ die het VN Klimaatverdrag maakt de grondslag voor de gedifferentieerde verbintenissen opgelegd door dit Verdrag en het Protocol. Binnen de ‘categorie’ van ‘ontwikkelingslanden’ kunnen nog twee ‘subcategorieën’ worden onderscheiden: enerzijds de ‘kleine eilandstaten’ en anderzijds de ‘minst ontwikkelde landen’. Omdat zij het onderzoeksobject van deze uiteenzetting vormen, zullen deze begrippen uitgebreid worden toegelicht. Gedurende de onderhandelingen over het VN Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol ontstonden daarenboven verschillende coalities van landen die zich verenigden op basis van gemeenschappelijke eisen of kenmerken. Ook deze coalities zullen beknopt worden besproken.
6. In het **tweede deel** staat het *Common But Differentiated Responsibilities (and Respective Capabilities) (CBDR-RC)*-principe, samen met de op basis daarvan gedifferentieerde verbintenissen van ontwikkelde landen, dan wel ontwikkelingslanden, centraal.

Zoals zal blijken, valt het bovenstaande begrip uiteen in twee componenten: enerzijds hebben verdragspartijen een ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’ om de klimaatverandering een halt toe te roepen en anderzijds hebben zij ook ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheden’, die vooral gebaseerd is op de onderling verschillende economische toestand ten tijde van de aanneming van het VN Klimaatverdrag. Binnen het internationaal klimaatregime wordt hier nog de component van de ‘respectievelijke mogelijkheden’ aan toegevoegd, die inhoudt dat degenen die beter in staat zijn om het klimaatprobleem aan te pakken meer actie moeten ondernemen. Gedurende lange tijd stond het

⁴ *Ibid.*

‘gedifferentieerde verantwoordelijkheden’-aspect, ten voordele van ‘ontwikkelingslanden’, centraal binnen de internationale klimaatbesprekingen. Doorgaans beklemtonen ontwikkelingslanden het tweede onderdeel van het principe ook om op die manier zwakkere verbintenissen en meer bijstand vanwege ontwikkelde landen te bekomen. De (vooraleconomische) basis voor de gedifferentieerde verbintenissen van verdragspartijen werd echter lang fel gecontesteerd in zowel de rechtsleer als door ontwikkelde landen, doordat sommige ontwikkelingslanden volgens hen na verloop van tijd in staat waren om sterkere verplichtingen op zich te nemen. Ook ontwikkelingslanden zelf wensten dat nog andere factoren in rekening zouden worden genomen bij de invulling van het beginsel. Er wordt dan ook een kort overzicht gegeven van alternatieve invullingen van de tweede component. Doordat de omstandigheden van sommige verdragspartijen sinds de aanneming van het VN Klimaatverdrag sterk veranderd zijn, deed zich een gelijklopende evolutie van het begrip voor, waarbij het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’-aspect voortaan licht werd benadrukt. Het Klimaatakkoord van Parijs weerspiegelt deze benadering.

In het daaropvolgende hoofdstuk worden de gedifferentieerde verbintenissen van ‘ontwikkelde landen’ en ‘ontwikkelingslanden’ toegelicht. Er zal daarbij telkens worden onderzocht of deze bepalingen in het voordeel van deze laatste zijn opgesteld.

I Internationaal klimaatbeleid

1.1 Ontstaan

7. De *United Nations Conference on the Human Environment* (1972) vormde het startpunt voor de bewustwording van de mondiale milieuproblematiek, te weten dat de aangenomen *Stockholm Declaration*⁵ voor het eerst de noodzaak tot samenwerking op een internationaal niveau “*to effectively control, prevent, reduce and eliminate adverse environmental effects*” benadrukte. Op deze conferentie werd ook het *United Nations Environment Programme (UNEP)* in het leven geroepen⁶. De bijeenkomst was evenwel eerder gericht op lokale, acute en omkeerbare vervuilingvormen zoals bijvoorbeeld dumping in zee⁷.
8. Eind jaren '70 raakte men het er in de brede wetenschappelijke kringen over eens dat de gevolgen van de stijging van de hoeveelheid broeikasgassen in de atmosfeer niet te overzien waren. In navolging daarvan besloot de *WMO* om in 1979 te Genève de *First World Climate Conference* te organiseren, die voor het eerst hoofdzakelijk focuste op de mogelijke weerslag van de klimaatverandering op de mensheid. In tegenstelling tot haar voorganger was de klimaatconferentie dus niet enkel gericht op de bescherming van het milieu op zich, maar werd er ook aandacht besteed aan sociale en economische bekommernissen⁸.
9. Verder werd in 1983 de *World Commission on Environment and Development (WCED)*, beter bekend als de *Brundlandt-Commissie*) opgericht, die vier jaar later het rapport getiteld *Our Common Future*⁹ opmaakte, waarin het begrip ‘duurzame ontwikkeling’ voor het eerst werd gedefinieerd¹⁰. Ondertussen werden ook de *Vienna Convention on the Ozon Layer*¹¹ (1985) en het *Montreal Protocol on Ozone Depleting Substances*¹² (1987) aangenomen.
10. De oproep van wetenschappers op de Villach-Conferentie in 1985 tot effectief optreden leidde in 1988 tot een resolutie van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties¹³ die het klimaat omschrijft als een *common concern of mankind*. In datzelfde jaar werd voorts de *Changing Atmosphere Conference* (de *Toronto Conference*) van de VN gehouden. Uniek aan deze bijeenkomst was dat zij klimaatverandering samen met verwante problemen behandelde, zoals de aantasting van de

⁵ Report of the United Nations Conference on the Human Environment (16 juni 1972), *UN Doc. A/CONF.48/14* (1972).

⁶ Resolutie 2997 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (15 december 1972), *UN Doc. A/RES/2997 (XXVII)* (1972).

⁷ D. BODANSKY, “The History of the Global Climate Change Regime” in U. LUTERBACHER en D.F. SPRINZ, *International Relations and Global Climate Change*, Cambridge, MIT Press, 2001, 23.

⁸ A. BOLLEN en P. VAN HUMBEECK, *Klimaatverandering en klimaatbeleid: een leidraad*, Gent, Academia Press, 2002, 90.

⁹ Annex to the Report of the World Commission on Environment and Development (4 augustus 1987), *UN Doc. A/42/427* (1987).

¹⁰ Namelijk “*development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs*” (§ IV, 1).

¹¹ Vienna Convention for the Protection of the Ozon Layer (22 maart 1985), 1513 *UNTS*, 293.

¹² Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozon Layer (16 september 1987), 1522 *UNTS*, 3.

¹³ Resolutie 43/53 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (6 december 1988), *UN Doc. A/RES/43/53* (1988). Op basis van dezelfde resolutie werd ook het *IPCC* opgericht.

ozonlaag en het transport van toxische en verzurende stoffen over lange afstanden. De conferentie concludeerde dat een kaderverdrag over ‘atmosfeerrecht’ moest worden opgesteld¹⁴.

11. De *The Hague Declaration on the Environment*¹⁵ en de *Malé Declaration on Global Warming and Sea Level Rise*¹⁶ (1989) volgden snel.

Om de eerstgenoemde verklaring kracht bij te zetten werd in hetzelfde jaar nog een ministeriële bijeenkomst gehouden in Noordwijk, resulterend in de *Noordwijk Declaration on Climate Change*¹⁷, die zich focuste op de stabilisatie van de uitstoot van broeikasgassen door geïndustrialiseerde landen.

In hetzelfde jaar werd het *Intergovernmental Negotiating Committee for a Framework Convention on Climate Change (INC)*¹⁸ gecreëerd door de Algemene Vergadering van de VN, dat in 1991 voor het eerst bijeenkwam voor het onderhandelen van een kaderverdrag inzake klimaatverandering.

12. De *Second World Climate Conference (SWCC)* in 1990 vormde de laatste rechte lijn naar de *Earth Summit* in Rio, waar het VN Klimaatverdrag uiteindelijk zou worden afgesloten¹⁹. Deze Tweede Wereldklimaatconferentie te Genève accepteerde de bevindingen van het *First Assessment Report* van het *IPCC*, resulteerde in een oproep tot het opstellen van een internationaal klimaatverdrag tegen juni 1992 en zette de geïndustrialiseerde landen aan tot de opmaak van nationale programma's ter vermindering van de emissies van broeikasgassen.

1.2 Het VN Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol

1.2.1 Totstandkoming van het VN Klimaatverdrag

13. Tijdens de vijfde zitting van het *INC* op 9 mei 1992 in New York werden de onderhandelaars van 150 landen het eens over de tekst van een raamverdrag en werd de *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)*²⁰ aangenomen op de *United Nations Conference on Environment and Development (UNCED of Earth Summit)* in Rio de Janeiro.

Krachtens artikel 20 werd het Verdrag vervolgens opengesteld voor ondertekening tot 19 juni 1993²¹. Het Verdrag staat ook open voor Partijen die hun handtekening oorspronkelijk niet plaatsten.

¹⁴ A. BOLLEN en P. VAN HUMBEECK (2002), 91.

¹⁵ The Hague Declaration on the Environment (11 maart 1989), *UN Doc. A/44/340* (1989).

¹⁶ Malé Declaration on Global Warming and Sea Level Rise (22 november 1989), *UN Doc. A/C.2/44/7* (1989). Zie ook randnummer 26.

¹⁷ Noordwijk Declaration on Atmospheric Pollution and Climate Change (7 november 1989), *UN Doc. A/C.2/44/5* (1989).

¹⁸ Resolutie 45/212 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 1990), *UN Doc. A/RES/45/212* (1990).

¹⁹ Zie randnummer 13.

²⁰ United Nations Framework Convention on Climate Change (9 mei 1992), 1771 *UNTS*, 107. Daarnaast werden ook Agenda 21 en de Rio-Verklaring aangenomen.

²¹ Op deze uiterste datum hadden reeds 166 landen het Verdrag ondertekend. 154 van hen, waaronder België en de Europese Unie, ondertekenden gedurende de *UNCED* in Rio.

Verder behoeft het Klimaatverdrag luidens artikel 22 de bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding door Staten en regionale organisaties voor economische integratie²². Alle geïndustrialiseerde landen, uitgezonderd Turkije, ratificeerden snel, omdat het Verdrag geen strikte verplichtingen bevat en bovendien bepaalt dat de ontwikkelde landen zich als leiders moeten opstellen. Ontwikkelingslanden ratificeerden vooral om de industrielanden aan te zetten tot concrete actie en omdat de *UNFCCC* extra middelen voor hen kon genereren. Nochtans was men bevreesd dat het nieuwe Verdrag hun economische ontwikkeling zou kunnen afremmen²³.

Het Klimaatverdrag trad op grond van artikel 23 in werking op 21 maart 1994, negentig dagen na de datum van neerlegging van de vijftigste akte van bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding. Op dit moment zijn er 197 Partijen bij het Verdrag, waarvan 196 Staten en één regionale organisatie voor economische integratie, zijnde de Europese Unie²⁴.

Na de ratificatie van het Raamverdrag gingen de nationale overheden over tot de ontwikkeling van nationale plannen met uitgewerkte maatregelen om klimaatverandering binnen de perken te houden.

14. Drie jaar na de *Earth Summit* in Rio en overeenkomstig artikel 7.4 van het Klimaatverdrag één jaar na de inwerkingtreding daarvan, werd de eerste *Conference of the Parties (COP)*²⁵ gehouden in Berlijn. Daar kwam men al snel tot de vaststelling dat de (niet juridisch bindende) emissienormen voor industrielanden zoals voorzien in de *UNFCCC* niet volstonden om de klimaatverandering af te weren en dat de ontwikkelde landen deze doelstellingen überhaupt zelfs niet zouden halen. Daarom engageerden de overheden van de geïndustrialiseerde landen zich er in het *Berlin Mandate*²⁶ toe om meer verregaande en bindende reducties van broeikasgasemissies vast te leggen tegen de derde *Conference of the Parties*, terwijl men overeenkwam dat ontwikkelingslanden geen dergelijke verplichtingen zouden opgelegd krijgen. Met als taak een ontwerp van protocol uit te werken, werd de *Ad Hoc Group on the Berlin Mandate (AGBM)* opgericht: de weg naar de opmaak van het Kyoto Protocol werd geopend. In totaal zou de *AGBM* acht keer bijeenkomen ter voorbereiding van de opmaak van het Protocol in 1997²⁷.

²² De ratificatie door België vond plaats op 16 januari 1996.

²³ J. GUPTA, "A history of international climate change policy", *WIREs Climate Change* 2010/1, 640.

²⁴ UNFCCC, *UNFCCC status of ratification*, http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php (consultatie 28 februari 2017).

²⁵ Krachtens artikel 7.1 van het VN Klimaatverdrag wordt de *Conference of the Parties* ingesteld, zijnde de vergadering van alle landen die het Verdrag hebben geratificeerd en zodoende luidens artikel 7.2 het belangrijkste besluitvormende orgaan binnen de *UNFCCC* vormt. Op grond van dezelfde bepaling wordt op deze jaarlijkse conferenties de voortgang van het Kaderverdrag geëvalueerd en worden nieuwe wetenschappelijke evoluties beoordeeld. Bovendien kan eventueel tot bijkomende verplichtingen worden beslist door het aannemen van protocollen overeenkomstig artikel 17 van het Verdrag. Sinds 2005 fungeert de *COP* ook als de *Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol (CMP)* (zie artikel 13 van het Kyoto Protocol) en vanaf 2016 als *Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement (CMA)* (zie artikel 16 van het *Paris Agreement*), waarin ook Partijen bij het Verdrag die geen Partijen bij het Protocol of het Klimaatakkoord van Parijs zijn de conferenties kunnen bijwonen als waarnemers, zij het zonder stemrecht. Voor een overzicht van de verschillende *COPs*, *CMPs* en *CMA's*: zie Bijlage 4.

²⁶ Beslissing 1/CP.1, The Berlin Mandate: Review of the adequacy of Article 4, paragraph 2 (a) and (b), of the Convention, including proposals related to a protocol and decisions on follow-up (6 juni 1995), *UN Doc. FCCC/CP/1995/7/Add.1*.

²⁷ J. DEPLEDGE, *The organization of global negotiations: constructing the climate change regime*, Londen, Earthscan, 2005, 23.

1.2.2 Totstandkoming van het Kyoto Protocol

15. Tijdens de derde zitting van de Conferentie van de Partijen te Kyoto kwamen de onderhandelaars op 11 december 1997 tot een akkoord over de tekst van het Kyoto Protocol (KP)²⁸.

Overeenkomstig artikel 24.1 stond het Protocol vervolgens open voor ondertekening vanaf 16 maart 1998 tot en met 15 maart 1999.

Volgens dezelfde bepaling is het Protocol bovendien onderworpen aan bekrachtiging, aanvaarding, goedkeuring of toetreding.

Het instrument trad echter pas in werking op 16 februari 2005, zijnde de negentigste dag na de datum waarop ten minste 55 Partijen met een gezamenlijke broeikasuitstoot van meer dan 55 % van de emissies van de industrielanden het document hadden bekrachtigd (artikel 25.1 KP). Dit was onder andere te wijten aan het feit dat vele industrielanden wensten te wachten op een akkoord over de uitvoeringsmodaliteiten van het Protocol, de obstructieve houding van de Verenigde Staten en de late ratificatie door Rusland²⁹. Momenteel hebben 191 Staten en de Europese Unie het Protocol geratificeerd³⁰.

16. De eerste verbintenissenperiode van het Kyoto Protocol liep van 2008 tot 2012. Vermits artikel 3.9 van het Kyoto Protocol bepaalt dat de onderhandelingen over een volgende verbintenissenperiode ten minste zeven jaar vóór het aflopen van de voorafgaande verbintenissenperiode moeten opgestart worden, zetten de Kyoto-Partijen tijdens CMP 1 te Montreal (2005) een *Ad Hoc Working Group on Further Commitments for Annex I Parties under the Kyoto Protocol (AWG-KP)* op³¹.

In 2007 werd in Bali afgesproken dat tijdens de klimaatconferentie van 2009 in Kopenhagen een akkoord zou worden gesloten over het post-2012 klimaatregime, na afloop van de eerste verbintenissenperiode. Een nieuw akkoord tegen eind 2009 zou aan alle landen ruim de tijd hebben gegeven om het nieuwe akkoord te ratificeren³². Het Kopenhagen Akkoord³³ werd onderhandeld door een beperkte groep staatshoofden, regeringsleiders en ministers, waarin zowel landen met de grootste CO²-uitstoot als de minst ontwikkelde landen waren vertegenwoordigd³⁴, maar buiten het UNFCCC-proces. Op de plenaire slotzitting waarbij delegaties van alle landen aanwezig waren,

²⁸ Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (10 december 1997), 2303 UNTS, 162.

²⁹ A. BOLLEN en P. VAN HUMBEECK (2002), 95.

³⁰ UNFCCC, *Status of ratification of the Kyoto Protocol*, http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php (consultatie 15 maart 2017).

³¹ Beslissing 1/CMP.1, Consideration of commitments for subsequent periods for Parties included in Annex I to the Convention under Article 3, paragraph 9, of the Kyoto Protocol (30 maart 2006), UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.1 (2006).

³² X, *Klimaatop Kopenhagen*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/klimaatconferenties/2009-klimaatop-kopenhagen> (consultatie 6 augustus 2017).

³³ Beslissing 2/CP.15, Copenhagen Accord (30 maart 2010), UN Doc. FCCC/CP/2009/11/Add.1 (2010).

³⁴ Deze groep bestond uit delegaties van Brazilië, Zuid-Afrika, India en China (de zgn. BASIC-landen), Algerije, Australië, de Bahamas, Canada, Colombia, Denemarken, Ethiopië, de Europese Unie, Gabon, Grenada, Indonesië, Japan, Korea, Lesotho, de Maldiven, Mexico, Papoea-Nieuw-Guinea, Polen, Noorwegen, Rusland, Saudi-Arabië, Soedan, Zweden en de Verenigde Staten.

werd de tekst echter verworpen door Bolivia, Cuba, Ecuador, Nicaragua en Venezuela (landen die lid zijn van de *Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America*³⁵) en door Soedan en Tuvalu. Doordat beslissingen van COPs een consensus vereisen, werd nooit een juridisch bindende overeenkomst bereikt. Er werd slechts besloten om ‘akte te nemen’ van de tekst, wat erop neerkomt dat Partijen het bestaan van het akkoord louter erkennen, zonder het ook effectief ‘aan te nemen’³⁶. Tegelijkertijd werd wel een oproep gedaan om het UNFCCC Secretariaat in kennis te stellen van de wens om zich te ‘associëren’ met het akkoord³⁷.

Tijdens COP 18/CMP 8 te Doha werd uiteindelijk (op de valreep) een akkoord bereikt over een tweede verbintenissenperiode, die loopt van 2013 tot 2020. Hierdoor werd tegelijkertijd het mandaat van de *AWG-KP* beëindigd³⁸. Vanaf dan werd dus enkel nog onderhandeld over het instrument dat vanaf 2020 “*under the Convention*” zou zijn. Het ‘Doha-amendement’³⁹ omvat nieuwe engagementen voor de Partijen die akkoord gingen met de nieuwe verbintenissenperiode⁴⁰. Zij verbonden zich ertoe hun uitstoot met minstens 18 % te verminderen ten opzichte van 1990. Een aantal geïndustrialiseerde Partijen, zoals onder andere Canada (dat tijdens de eerste verbintenissenperiode uit het Protocol is gestapt⁴¹) en Rusland, wensten echter geen nieuwe verbintenissen onder het Kyoto Protocol aan te gaan. Aangezien de Verenigde Staten, die het Protocol nooit hebben geratificeerd, ook bij de onderhandelingen over de nieuwe verbintenissenperiode geen bereidheid tot ‘toetreding’ aan de dag legden, vertegenwoordigen de landen die akkoord gingen met de tweede verbintenissenperiode slechts ongeveer 15 % van de globale broeikasgasuitstoot⁴². In tegenstelling tot de onverwacht snelle ratificatie van het Akkoord van Parijs⁴³, verloopt de ratificatie van de tweede verbintenissenperiode bovendien zeer traag⁴⁴. Hierdoor is het Doha-amendement nog steeds niet formeel in werking getreden en valt het te betwijfelen of dit ooit zal gebeuren⁴⁵.

1.2.3 Partijen bij het Verdrag

17. Binnen het internationaal klimaatregime bestaat er een traditionele tweedeling (ook wel *firewall* genoemd) tussen geïndustrialiseerde landen/industrielanden/ontwikkelde landen en

³⁵ Zie randnummer 73.

³⁶ J. WERKSMAN, *Taking note of the Copenhagen Accord: what it means*, <http://www.wri.org/blog/2009/12/taking-note-copenhagen-accord-what-it-means> (consultatie 6 augustus 2017).

³⁷ L. RAJAMANI, “The making and unmaking of the Copenhagen Accord”, *International and Comparative Law Quarterly* 2010/59(3), 824-842.

³⁸ Beslissing 1/CP.18, Agreed outcome pursuant to the Bali Action Plan (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013); Beslissing 1/CMP.8, Annex I: Doha amendment to the Kyoto Protocol (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2012/13/Add.1* (2013).

³⁹ Beslissing 1/CMP.8.

⁴⁰ X, *Protocol van Kyoto*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/protocol-van-kyoto-ii-2013-20> (consultatie 6 mei 2017).

⁴¹ Zie ook randnummer 233.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Zie randnummer 78.

⁴⁴ Op 6 juli 2017 hadden reeds 79 landen de tweede verbintenissenperiode geratificeerd (UNTS, *Doha Amendment*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-c&chapter=27&clang=en (consultatie 6 augustus 2017)). In totaal zijn 144 ratificaties vereist opdat het Amendement in werking zou treden (UNFCCC, *Doha Amendment*, http://unfccc.int/kyoto_protocol/doha_amendment/items/7362.php (consultatie 6 augustus 2017)).

⁴⁵ X, *Protocol van Kyoto*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/protocol-van-kyoto-ii-2013-20> (consultatie 6 mei 2017).

ontwikkelingslanden. Deze dichotomie is geïnstitutionaliseerd in het Klimaatverdrag door het onderscheid tussen Annex I-landen (geïndustrialiseerde landen) en niet-Annex I-landen (ontwikkelingslanden)⁴⁶.

I Geïndustrialiseerde landen of ontwikkelde landen

18. Alhoewel er geen definitie bestaat die de term ‘geïndustrialiseerde landen’ omschrijft, worden zij binnen het Klimaatverdrag opgelijst in Annex I. Het *INC* koos destijds bewust voor de oplijstings- in plaats van de definitiemethode, om latere verwarring te vermijden⁴⁷. In ieder geval staat vast dat het de landen betreft die historisch gezien het meest hebben bijgedragen tot de klimaatverandering. Dit wordt overigens expliciet bevestigd in de preambule van het Verdrag. Bovendien hebben ontwikkelde landen doorgaans een grotere financiële en institutionele capaciteit om de klimaatverandering tegen te gaan in vergelijking met ontwikkelingslanden⁴⁸.
19. Ontwikkelde landen worden volgens de *UNFCCC* verder onderverdeeld in twee subcategorieën:
- landen die op het moment van de aanneming van het Kaderverdrag lid waren van de *Organization for Economic Co-operation and Development (OECD)* – opgenomen in Annex I en II; en
 - *Economies in Transition (EITs)*⁴⁹ – opgenomen in Annex I.

Economies in Transition kunnen volgens FEIGE worden omschreven als “*economies which are changing from centrally planned economies to market economies*”⁵⁰. Alhoewel er tijdens de onderhandelingen van het Verdrag geen twijfel bestond over welke landen als *EIT* dienden te worden beschouwd, eisten vele Oost-Europese Staten dat zij niet als industrieland zonder meer zouden worden gekwalificeerd⁵¹. Doordat deze landen niet zijn opgenomen in Annex II, werd daarom voorzien dat zij geen financiële en technologische bijstand moeten verlenen aan ontwikkelingslanden, in tegenstelling tot de *OECD*-leden van Annex I.

II Ontwikkelingslanden

20. Omdat de categorie ‘ontwikkelingslanden’ het voorwerp van deze thesis vormt, dringt zich een uitgebreide begripsafbakening hiervan op. Na een algemene omschrijving van het begrip ‘ontwikkelingslanden’ volgt ook een bespreking van de term ‘kleine eilandstaten’. Beiden kunnen

⁴⁶ Zie Bijlage 1.

⁴⁷ D. BODANSKY, “The United Nations Framework Convention on Climate Change: A Commentary”, *Yale Journal of International Law* 1993/18, 507.

⁴⁸ UNFCCC, *Guide to the Climate Change Negotiation Process*, http://unfccc.int/not_assigned/b/items/2555.php (consultatie 3 maart 2017).

⁴⁹ Het gaat om Bulgarije, Estland, Kroatië, Letland, Litouwen, Oekraïne, Polen, Roemenië, de Russische Federatie, Slovenië, Slowakije, de Tsjechische Republiek en Wit-Rusland.

⁵⁰ E.L. FEIGE, “The transition to a Market Economy in Russia: Property Rights, Mass Privatization and Stabilization” in G.S. ALEXANDER, G. SKAPSKA, *A Fourth Way?: privatization, property and the emergence of new market economics*. New York, Routledge, 1994, 57-78.

⁵¹ D. BODANSKY (1993), 507.

beschouwd worden als ‘bijzonder kwetsbaar’ voor de klimaatverandering, aardoor ook kort stilgestaan wordt bij de draagwijdte daarvan.

Omdat de categorie van ontwikkelingslanden zeer heterogeen is samengesteld vertoont men niet altijd dezelfde belangen, wat zich vertaalt in het ontstaan van verschillende (sub)coalities⁵². Het gebrek aan een adequate indeling heeft bovendien ernstige gevolgen voor de efficiënte toepassing van het *Common But Differentiated Responsibilities*-principe binnen het klimaatregime⁵³.

i. Het begrip ‘ontwikkelingslanden’

21. De *United Nations Statistics Division* stelt dat “*there is no established convention for the designation of [...] developing countries [...] in the United Nations system*”⁵⁴. Ook in de rechtsleer neemt men aan dat het quasi onmogelijk is om een uniforme en/of precieze definitie hiervan te voorzien⁵⁵. Er is inderdaad in geen enkele verdragstekst, noch *COP*-beslissing een definitie van ‘ontwikkelingslanden’ terug te vinden. Doorgaans vertonen ontwikkelingslanden wel enkele algemene gemeenschappelijke kenmerken, waaronder een laag inkomen per capita, een lage alfabetiseringsgraad een lage levensverwachting⁵⁶. Daartoe rangschikt het *United Nations Development Programme (UNDP)* landen in volgorde van levensverwachting, educatie en levensstandaard in de *Human Development Index (HDI)*^{57,58}.
22. In het algemeen worden landen die tot de *G-77/China*-coalitie behoren als ontwikkelingslanden aangezien⁵⁹. In 1968 verklaarden de leden van deze coalitie dat zij zichzelf allen als ontwikkelingslanden beschouwen en bijgevolg gerechtigd zijn op de daaraan gekoppelde voordelen⁶⁰. Binnen de *UNFCCC* worden, zoals hierboven besproken, de ontwikkelde landen gegroepeerd in Annex I (en de *OECD*-leden in Annex II). De bij benadering 150 overige landen worden gevat onder de ‘restcategorie’ ‘non-Annex I-landen’, waarvan 134 landen behoren tot de *G-77*.

⁵² Zie randnummer 51 e.v.

⁵³ Zie randnummer 109.

⁵⁴ UNSD, *Country classification*, <http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications.html> (consultatie 24 maart 2017).

⁵⁵ R. WOLFRUM en C. PHILIPP, *United Nations: Law, Policies and Practice*, Dordrecht, Nijhoff, 1995, 398; Q.R. GRAFTON, H.W. NELSON, N.R. LAMBIE en P.R. WYRWOLL, *A Dictionary of Climate Change and the Environment: Economics, Science and Policy*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2013, 96.

⁵⁶ Q.R. GRAFTON, H.W. NELSON, N.R. LAMBIE en P.R. WYRWOLL, *A Dictionary of Climate Change and the Environment: Economics, Science and Policy*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2013, 96.

⁵⁷ Zie UNDP, *Human development data*, <http://hdr.undp.org/en/data> (consultatie 24 maart 2017).

⁵⁸ Het *Development Cooperation Directorate* van de *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)* hanteert een lijst van ontwikkelingslanden aan wie officiële ontwikkelingsbijstand wordt geleverd. Verder maakt de *World Trade Organization (WTO)* het traditionele onderscheid tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden. De Wereldbank besliste recent om de term ‘ontwikkelingsland’ niet langer te gebruiken (M. LYNN, *Why the title of developing country no longer exists*, <http://www.telegraph.co.uk/business/2016/05/23/why-the-title-of-developing-country-no-longer-exists/> (consultatie 3 april 2017)).

⁵⁹ L. RAJAMANI, *Differential Treatment In International Environmental Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 169. Zie ook randnummer 49 e.v.

⁶⁰ A. YUSUF, *Legal aspects of trade preferences for developing states: a study in the influence of development needs on the evolution of international law*, Leiden, Brill Nijhoff, 1982, 105.

23. Historisch gezien hebben non-Annex I-landen een veel geringere verantwoordelijkheid voor het veroorzaken van de klimaatverandering. In tegenstelling tot Annex I-landen beschikken zij bovendien niet over de middelen om zich doeltreffend te kunnen aanpassen aan de klimaatopwarming, noch om de hoge kosten van emissiereductie op zich te nemen. De verplichtingen voor ontwikkelingslanden zijn bijgevolg veel minder verregaand dan die van industrielanden⁶¹. In hoofdzaak hoeven zij onder het Kyoto Protocol geen emissiereducties door te voeren, in tegenstelling tot de landen opgenomen in Annex I.
24. Het betreft dus een categorie die een zeer groot aantal leden omvat, maar waarbinnen enkel de (sub)categorie van *Least Developed Countries (LDCs)* officieel werd erkend door de Verenigde Naties⁶². Ze werd gecreëerd op de eerste sessie van de *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* in 1964. De UNCTAD-leden erkenden dat “*special attention was to be paid to the less developed among [the developing countries], as an effective means of ensuring sustained growth with equitable opportunity for each developing country*”⁶³. De formatie maakte het mogelijk om speciale bijstandmaatregelen voor de Minst Ontwikkelde Landen te voorzien. Alhoewel de categorie gecreëerd werd in de context van handel en economische ontwikkeling, doet ze ook dienst in milieuthema’s⁶⁴. De oplistings, waarvan toen 25 landen deel van uitmaakten, werd formeel erkend door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties in 1971⁶⁵.

LDCs worden door de *United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)* omschreven als “*low-income countries confronting severe structural impediments to sustainable development, [which] are highly vulnerable to economic and environmental shocks and have low levels of human assets*”⁶⁶. De classificatie als *LDC* is momenteel gebaseerd op grond van drie criteria⁶⁷:

- het bruto nationaal inkomen per inwoner (≤ 1.035 USD),
- de *Human Assets Index (HAI)* (≤ 60), en
- de *Economic Vulnerability Index (EVI)* (≥ 36).

Bovendien mag het bevolkingsaantal van een *LDC* niet hoger zijn dan 75 miljoen.

⁶¹ Zie randnummer 164 e.v.

⁶² Daarnaast werden ook een aantal *Landlocked Developing Countries (LLDCs)* erkend, die hier echter niet worden bespreken. Zie hieromtrent UNOHRRLS, *Landlocked developing countries*, <http://unohrrls.org/about-lldc/> (consultatie 2 april 2017).

⁶³ S. VENKATESAN, “UNCTAD and the Least Developed and Landlocked Countries”, *Foreign Trade Review* 1972/7(3), 280.

⁶⁴ Committee for Development Policy, *Handbook on the Least Developed Country Category: Inclusion, Graduation and Special Support Measures*, New York, United Nations Publication, 2015, VII.

⁶⁵ Resolutie 2768 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (18 november 1971), *UN Doc. A/RES/2768 (XXVI)* (1971).

⁶⁶ UNDESA, *Least Developed Countries (LDCs)*, <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category.html> (consultatie 3 april 2017).

⁶⁷ Zie UNDESA, *LDC identification criteria and indicators*, <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldc-criteria.html> (consultatie 3 april 2017).

Op dit ogenblik worden 48 landen tot de categorie *LDCs* gerekend⁶⁸, waaronder ook zeven eilandstaten die deel uitmaken van de *Alliance of Small Island States*-coalitie⁶⁹.

Ondanks dat deze landen in geen enkele Bijlage bij het Klimaatverdrag worden vermeld, mag de *UNDESA*-oplijsting worden gehanteerd bij de bepalingen die voorzien in een preferentiële behandeling ten voordele van *LDCs*⁷⁰, zoals bijvoorbeeld artikel 4.9 en 12.5 van de *UNFCCC*.

ii. *Het begrip ‘kleine eilandstaten’*

A. Historische beschouwing

25. In de late jaren '80 trok de verwachting dat laag gelegen (eiland)staten (grotendeels) zullen verdwijnen voor het eerst de politieke aandacht toen wetenschappers ontdekten dat de stijging van de zeespiegel mogelijks het meest verwoestende gevolg van de klimaatopwarming zou kunnen vormen.
26. In 1987 werden de desastreuze effecten van de klimaatverandering voor eilandstaten onder de belangstelling van de Algemene Vergadering van de VN gebracht door de toenmalige president van de Malediven. Twee jaar later werd aldaar de eerste wetenschappelijke conferentie over de specifieke problemen voor kleine eilandstaten gehouden, resulterend in de *Malé Declaration on Global Warming and Sea Level Rise*⁷¹, die pleit voor een dialoog tussen kleine eilandstaten en de rest van de wereld. De Malé-verklaring werd later erkend in een resolutie van de VN-Algemene Vergadering⁷², waarin werd aanbevolen dat hun bijzondere kwetsbaarheid voor zeespiegelstijging in overweging moest worden genomen bij de onderhandelingen over de *UNFCCC* tijdens de aanstaande Rio-conferentie⁷³.
27. Omdat de overheden van enkele kleine eilandstaten niet alleen wensten af te hangen van de inschikkelijkheid van andere Staten, richtte een aantal onder hen tijdens de Tweede Klimaatconferentie in 1990 een eigen politieke belangengroep op, namelijk de *Alliance of Small Island States (AOSIS)*. Aanvankelijk telde het collectief 24 leden. Ondertussen is dat aantal toegenomen tot 44⁷⁴.

⁶⁸ UNDESA, *List of Least Developed Countries (as of may 2016)*, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/ldc_list.pdf (consultatie 3 april 2017).

⁶⁹ Het gaat om Comoros, Haïti, Guinea-Bissau, Kiribati, de Salomonseilanden, Timor-Leste en Vanuatu. Zie randnummer 27.

⁷⁰ D. BODANSKY (1993), 508.

⁷¹ Waarnaar ook wordt verwezen in de preambule van het Klimaatverdrag. Zie ook randnummer 11.

⁷² Resolutie 44/206 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (22 december 1989), *UN Doc. A/RES/44/206* (1989).

⁷³ T.N. SLADE, "The Making of International Law: The Role of Small Island States", *Temple International and Comparative Law Journal* 2003/17, 531; J. GROTE, *Disappearing Island States in international law*, Leiden, Brill Nijhoff, 2015, 21.

⁷⁴ Zie Bijlage 2.

De *AOSIS* treedt op als een “*ad hoc lobby and negotiating voice for Small Island Developing States in the UN system*” en ziet zichzelf meer als een coalitie dan een formele organisatie: ze fungeert zonder regulier budget, secretariaat of formeel charter⁷⁵.

In het verleden heeft de *AOSIS* al vaak een voortrekkersrol gespeeld. Ze was onder andere de eerste om een ontwerp van het Kyoto Protocol voor te leggen, dat erin voorzag dat ontwikkelingslanden vrijwillig dezelfde verbintenissen als Annex I-landen zouden kunnen opnemen. Dit voorstel werd echter afgewezen door de grotere ontwikkelingslanden en de geïndustrialiseerde Partijen bij het Verdrag⁷⁶. De *Organization of Petroleum Exporting Countries*-coalitie⁷⁷ sloot zich aan bij deze visie, omdat men bevreesd was dat wanneer ontwikkelingslanden verplichtingen op zich zouden nemen, de Verenigde Staten sneller geneigd zouden zijn tot ratificatie⁷⁸.

Alhoewel het collectief dus werd opgericht om de gemeenschappelijke belangen van kleine eilandstaten te verdedigen, zijn er nochtans enkele interne discrepanties en spanningen⁷⁹. Terwijl sommige eiland(groep)en namelijk volledig kunnen verdwijnen, zal Cuba zich door zijn grote oppervlakte mogelijks beter kunnen aanpassen aan de gevolgen van de stijging van de zeespiegel. Thema's zoals maritiem transport zullen bijvoorbeeld in het bijzonder Singapore aanbelangen. Verder tonen landen met grote oppervlaktes tropisch regenwoud zoals Papoea-Nieu-Guinea, Suriname of Guyana zich daarentegen eerder geïnteresseerd in compensatieregelingen voor het tegengaan van ontbossing.

28. Kleine eilandstaten werden voor het eerst erkend als een aparte groep ontwikkelingslanden op de *UNCED* in juni 1992. Het *Agenda 21*-programma⁸⁰ dat daaruit volgde, verklaart in Hoofdstuk 17, G uitdrukkelijk dat deze regio's voor speciale uitdagingen staan en erkent expliciet dat bepaalde maatregelen noodzakelijk zijn met ondersteuning van de internationale gemeenschap. Deze bepalingen werden later herbevestigd en verder aangevuld in onder meer het *Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (BPOA)*⁸¹ (1994), het *Johannesburg Plan of Implementation (JPOI)*⁸² (2002), de *Mauritius Strategy for the Further Implementation of the Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small*

⁷⁵ AOSIS, *About AOSIS*, <http://aosis.org/about-aosis/> (consultatie 25 februari 2017).

⁷⁶ M.J. LARSON, “Low-power contributions in multilateral negotiations: A framework analysis”, *Negotiation Journal: on the Process of Dispute Settlement* 2003/19(2), 136.

⁷⁷ Zie randnummer 54 e.v.

⁷⁸ S. OBERTHÜR, H.E. OTT, R.G. TARASOFSKY, E.U. WEIZSÄCKER, *The Kyoto Protocol: international climate policy for the 21st Century*, Berlijn, Springer, 1999, 230.

⁷⁹ J. BARNETT en J. CAMPBELL, *Climate Change and Small Island States*, London, Earthscan, 2010, 102; L. YAMAMOTO en M. ESTEBAN, “Vanishing Island States and Sovereignty”, *Ocean & Coastal Management* 2010/53, 2; C. BETZOLD, P. CASTRO en F. WEILER, “AOSIS in the UNFCCC negotiations: from unity to fragmentation?”, *Climate Policy* 2012/12(5), 596-597.

⁸⁰ Report of the United Nations Conference on Environment and Development (12 augustus 1992), *UN Doc. A/CONF.151/26* (1992).

⁸¹ Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States in Report of the Global Conference on the Sustainable Development of Small Island Developing States (oktober 1994), *UN Doc. A/CONF.167/9* (1994).

⁸² Johannesburg Plan of Implementation in Report of the World Summit on Sustainable Development (2002), *UN Doc. A/CONF.199/20* (2002).

*Island Developing States (MSI)*⁸³ (2005), de *Future We Want*-verklaring⁸⁴ (2012), het *Small Island Developing States Accelerated Modalities of Action Pathway (SAMOA-Pathway)*⁸⁵ (2014) en de *2030 Agenda for Sustainable Development*⁸⁶ (2015).

B. Gebrek aan uniform begrip

29. Voor het begrip ‘kleine eilandstaten’, dat het voorwerp van onderzoek vormt van deze uiteenzetting, kan worden verwezen naar de notie *Small Island Developing States (SIDS)*, waarvoor echter geen duidelijke definitie voorhanden is en die door diverse VN-instanties verschillend wordt ingevuld⁸⁷.

In de eerste plaats bestaat de *AOSIS* enerzijds uit 39 *members*, waarvan 35 *island states* en vier *low-lying coastal states*⁸⁸ en anderzijds uit vijf *non-self governing or non-independent island territories that are members of a UN regional commission als observers*^{89,90}

Volgens het *United Nations Department of Economic and Social Affairs (UNDESA)* zijn er momenteel 57 *SIDS*, waarvan 37 VN-lidstaten en 20 niet-VN-lidstaten⁹¹.

Het *United Nations Office of the High Representative for the Least Developed Countries, Landlocked Developing Countries and Small Island Developing States (UNOHRLLS)* maakt eveneens de onderverdeling tussen VN-lidstaten en niet-VN-lidstaten, maar neemt in tegenstelling tot het *UNDESA* ook Bahrein op in zijn lijst, waardoor het aantal *SIDS* volgens deze VN-organisatie op 58 komt te liggen⁹².

Volgens de *UNOHRLLS*-lijst zijn nog steeds negen eilandstaten ervan te beschouwen als *LDCs*⁹³.

De *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)*-lijst maakt een onderscheid tussen enerzijds 39 *UNESCO SIDS member states* en anderzijds 8 *UNESCO SIDS associate members*⁹⁴.

De lijst van de *United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)* ten slotte omvat 29 *SIDS*⁹⁵.

⁸³ Report of the International Meeting to Review the Implementation of the Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (13 januari 2005), *UN Doc. A/CONF.207/CRP.7* (2005).

⁸⁴ Resolutie 66/288 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (11 september 2012), *UN Doc. A/RES/66/288* (2012).

⁸⁵ Resolutie 69/15 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (15 december 2014), *UN Doc. A/RES/69/15* (2014).

⁸⁶ Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (25 september 2015), *UN Doc. A/RES/70/1* (2015).

⁸⁷ Ook de *World Bank* en het *International Monetary Fund (IMF)* hanteren een eigen begrip, dat hier echter niet besproken wordt.

⁸⁸ Zijnde Belize, Guinea-Bissau, Guyana en Suriname.

⁸⁹ Namelijk Amerikaans-Samoa, Guam, de Nederlandse Antillen, de Amerikaanse Maagdeneilanden en Puerto Rico.

⁹⁰ *AOSIS, Members*, <http://aosis.org/members/> (consultatie 19 februari 2017).

⁹¹ *UNDESA, Small Island Developing States*, <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/sids/list> (consultatie 18 februari 2017).

⁹² *UNOHRLLS, Country Profiles*, <http://unohrlls.org/about-sids/country-profiles/> (consultatie 18 februari 2017).

⁹³ Het gaat om Comoros, Guinea, Haïti, Kiribati, de Salomonseilanden, Sao Tomé en Principe, Timor-Leste, Tuvalu en Vanuatu.

⁹⁴ *UNESCO, UNESCO list of SIDS*, <http://www.unesco.org/new/en/natural-sciences/priority-areas/sids/about-unesco-and-sids/sids-list/> (consultatie 19 februari).

⁹⁵ *UNCTAD, UNCTAD's unofficial list of SIDS*, <http://unctad.org/en/pages/alcd/Small%20Island%20Developing%20States/UNCTAD%C2%B4s-unofficial-list-of-SIDS.aspx> (consultatie 18 februari 2017).

30. De preambule en artikel 4.8 van de *UNFCCC* zelf spreken van “*small island countries*” en “*countries with low-lying coastal areas*”.
31. Zoals ook geldt voor de categorie ‘ontwikkelingslanden’ in het algemeen, vormt het gebrek aan een eenduidige oplijsting van *SIDS* mogelijks één van de oorzaken van de ontstentenis van een doeltreffend klimaatbeleid voor kleine eilandstaten⁹⁶.

HEIN is immers van mening dat “*no programme can be meaningful, operational and monitorable if it is not clear what specific countries are being considered*”⁹⁷. Verschillende auteurs pleiten daarom voor vaststaande criteria die duidelijker de notie *SIDS* afbakenen.

In eerste instantie lijkt de ontleding van de term op zich voor verheldering te zorgen (*Small – Island – Developing – States*), maar BETZOLD houdt voor dat het begrip *SIDS* ook kan slaan op (1) eerder grote gebieden (2) die geen eilanden, maar laaggelegen kustgebieden vormen, (3) ontwikkelde kleine landen of (4) territoriale gebieden die niet als Staat kunnen worden beschouwd⁹⁸. Ook ENCONTRE beschrijft de opsommingen van huidige *SIDS* als een heterogene compilatie van “*small and not so small island states, non-island states and non-states*”⁹⁹.

(1) ‘SMALL’ EN ‘NOT SO SMALL’?

32. Papoea-Nieuw-Guinea en Cuba hebben respectievelijk een totale oppervlakte van ongeveer 462.840 km² en 110.860 km²¹⁰⁰, waardoor ze bezwaarlijk als ‘klein’ kunnen worden beschouwd. Dit geldt des te meer als de vergelijking wordt gemaakt met bijvoorbeeld Nauru, de kleinste eilandstaat, die slechts 21 km² ‘groot’ is¹⁰¹. Sommige auteurs zijn van mening dat sommige *SIDS* daarom eerder te beschouwen zijn als *large ocean states*¹⁰².
33. Volgens CROWARDS mag de kwalificatie als ‘kleine Staat’ echter niet enkel afhangen van de totale oppervlakte, maar moet ook rekening worden gehouden met het bevolkingsaantal en het bruto binnenlands product¹⁰³.

⁹⁶ P. ENCONTRE, “SIDS as a Category: Adopting Criteria Would Enhance Credibility” in UNCTAD, *Is a Special Treatment of Small Island Developing States Possible?*, Genève, United Nations Conference on Trade and Development, 2004, 93.

⁹⁷ P. HEIN, “Small island developing States: origin of the category and definition issues” in UNCTAD, *Is a Special Treatment of Small Island Developing States Possible?*, Genève, United Nations Conference on Trade and Development, 2004, 16.

⁹⁸ C. BETZOLD, “Borrowing Power to Influence International Negotiations: AOSIS in the Climate Change Regime”, *Politics* 2010/30(3).

⁹⁹ P. ENCONTRE (2004), 92.

¹⁰⁰ UNOHRLLS, *Country Profiles*, <http://unohrlls.org/meetings-conferences-and-special-events/tuvalu/> (consultatie 19 februari 2017).

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² C.E. LOPER, M.C. BALGOS en J. BROWN, *Small Islands, Large Ocean States: A review of Ocean and Coastal Management in Small Island Developing States Since the 1994 Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (SIDS)*, <http://udspace.udel.edu/bitstream/handle/19716/2499/SmallIslandsLargeOceanStates.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (consultatie 18 februari 2017); P. STOCK, *Island Innovations – UNDP and GEF: Leveraging the Environment for the Sustainable Development of Small Island Developing States*, New York, United Nations Development Program, 2014, 6.

¹⁰³ T. CROWARDS, “Defining the category of ‘small’ states”, *Journal of International Development* 2002/14, 143 en 149.

In de literatuur worden verschillende drempels vermeld¹⁰⁴, maar opdat een Staat als ‘klein’ zou worden beschouwd stelt het *Commonwealth Secretariat* een maximum bevolkingsaantal van 1,5 miljoen voorop. Niettemin dringt een soepele interpretatie hiervan zich op en mogen Staten zoals Jamaica en Papoea-Nieuw-Guinea ook worden ingesloten in het begrip, aangezien ze gelijkaardige kenmerken vertonen¹⁰⁵. De *AOSIS* heeft zelfs een aanvraag van Madagascar ontvangen, dat 18 miljoen inwoners telt¹⁰⁶. Volgens HEIN kan deze tempering dan ook logischerwijze worden doorgetrokken naar andere Staten¹⁰⁷.

34. Evenwel werd tot op heden geen enkel criterium bevestigd door enige internationale organisatie¹⁰⁸. Tot op het moment van zulke validatie kan de term ‘klein’ derhalve worden gebruikt voor elke context, discussie of internationale bijeenkomst¹⁰⁹.

(2) ‘ISLANDS’ EN ‘NON-ISLANDS’?

35. Voorts includeert elk van bovenvermelde lijsten de Staten Belize, Guyana, Suriname en Guinea-Bissau, die geografisch gezien niet als eilanden te beschouwen zijn, in de zin van dat ze niet langs alle zijden met water omringd zijn. Voor hen spreekt ENCONTRE derhalve liever van de term *low-lying coastal states*¹¹⁰, die ook gehanteerd wordt door de *AOSIS* en het Klimaatverdrag zelf.

(3) ‘DEVELOPING’ EN ‘DEVELOPED’?

36. Ten derde kunnen onder meer Singapore, de Bahama’s, Bahrein en de Kaaimaneilanden moeilijk als *developing* worden beschouwd¹¹¹:
- “*Singapore has a highly developed and successful free-market economy and it enjoys [...] stable prices, and a per capita gross domestic product higher than that of most developed countries*”;
 - “*The Bahamas is one of the wealthiest Caribbean countries with an economy heavily dependent on tourism and offshore banking*”;
 - “*Bahrain has taken great strides in diversifying its economy and its highly developed communication and transport facilities make Bahrain home to numerous multinational firms with business in the Gulf*”; en

¹⁰⁴ Er worden bijvoorbeeld maximumdrempels van 10 miljoen of 3 miljoen voorgesteld. Zie S. KUZNETS, “Economic growth in small nations” in E.A.G. ROBINSON (ed.), *Economic consequences of the Size of Nations*, Londen, MacMillan, 1960, 67; H. ARMSTRONG, R.J. DE KERVENOEL, X. LI, R. READ, “A comparison of the economic performance of different micro-states and between micro-states and larger countries”, *World Development* 1998/26(4), 639-656.

¹⁰⁵ Commonwealth Secretariat/World Bank, *Small States: Meeting the development challenge. Report of the Commonwealth Secretariat/World Bank*, 2000, <http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/meetingchallengeinglobaleconomy1.pdf> (consultatie 23 februari 2017), 3.

¹⁰⁶ C.W. SCHMINDT, “Keeping Afloat: A Strategy for Small Island Nations”, *Environmental Health Perspectives* 2005/113(9), 4.

¹⁰⁷ P. HEIN (2004), 18.

¹⁰⁸ J.A. ALONSO, A.L. CORTEZ en S. KLASSEN, *LDC and other country groupings: how useful are current approaches to classify countries in a more heterogeneous developing world?*, http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2014_21.pdf (consultatie 20 februari 2017), 18.

¹⁰⁹ P. HEIN (2004), 19.

¹¹⁰ P. ENCONTRE (2004), 97. Zie ook I. FRY, “Small Island Developing States: Becalmed in a Sea of Soft Law”, *Review of European, Comparative and International Environmental Law* 2005/14(2), 89.

¹¹¹ UNOHRLLS, *Country Profiles*, <http://unohrlls.org/meetings-conferences-and-special-events/tuvalu/> (consultatie 19 februari 2017).

- “*With no direct taxation, the Cayman Islands are a thriving offshore financial center.*”

37. BRIGUGLIO wijst erop dat dit kenmerk daarom eerder duidt op ‘kwetsbaarheid voor natuurrampen’ dan dat het moet worden gelinkt aan ‘armoede’ en ‘economische achterstand’¹¹². Ook ENCONTRE is van mening dat ‘developing’ moet worden geïnterpreteerd als “*poverty or related characteristics of developing countries, associated with island-specific factors, such as natural disasters*”¹¹³.

(4) ‘STATES’ EN ‘NON-STATES’?

38. Het laatste woord van het begrip vereist ten slotte dat het zou gaan om eilandstaten. Opdat sprake zou zijn van een ‘Staat’ moet er volgens artikel 1 van de *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States*¹¹⁴ sprake zijn van¹¹⁵:
- een bepaald grondgebied,
 - een permanente bevolking,
 - een effectieve overheid, en
 - de capaciteit om betrekkingen aan te gaan met andere Staten.

Alhoewel dit verdrag slechts door enkele Amerikaanse Staten werd geratificeerd, wordt de inhoud van het Verdrag niettemin beschouwd als internationaal gewoonterecht¹¹⁶.

39. In het kader van dit onderdeel van de uiteenzetting zal vooral de vierde voorwaarde van belang zijn. De vereiste capaciteit om betrekkingen aan te gaan met andere Staten wordt in werkelijkheid opgevat als een onafhankelijkheidsvoorwaarde¹¹⁷ en beschouwd als het centrale criterium voor de vorming van een Staat¹¹⁸. De voorwaarde houdt het recht in om de functies van een Staat uit te oefenen en dit met betrekking tot een deel van de wereld en met uitsluiting van andere Staten¹¹⁹.

Amerikaans Samoa, Anguilla, Bermuda, Frans Polynesië, Guam, de Kaaimaneilanden, de Britse en Amerikaanse Maagdeneilanden, Montserrat, Nieuw-Caledonië en de Turks- en Caicoseilanden zijn allen te beschouwen als *non-self-governing territories*¹²⁰, waardoor ze eigenlijk niet als onafhankelijke Staten te kwalificeren zijn¹²¹. Ondanks dat deze gebieden doorgaans dezelfde hogere levensstandaard genieten als hun beherende Staten, waardoor het contrast met ‘echte’ *SIDS* groter wordt, kan ook

¹¹² L. BRIGUGLIO, *The vulnerability index and small island developing states: A review of conceptual and methodological issues*, http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0019/44137/vulnerability_paper_sep03.pdf (consultatie 18 februari 2017), 1.

¹¹³ P. ENCONTRE (2004), 97.

¹¹⁴ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States van 26 december 1933, 165 LNTS, 19.

¹¹⁵ Voor een uitgebreide bespreking van alle voorwaarden: zie J. CRAWFORD, *The Creation of States in International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 59.

¹¹⁶ D.J. HARRIS, *Cases and Materials on International Law*, Londen, Sweet and Maxwell, 2004, 99.

¹¹⁷ J. CRAWFORD, *Brownlie's Principles of public international law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 71.

¹¹⁸ J. CRAWFORD (2006), 61-62.

¹¹⁹ PCA 4 april 1928, Island of Palmas, nr. 1925-01.

¹²⁰ X, *Non-Self-Governing Territories*, <http://www.un.org/en/decolonization/nonselfgovterritories.shtml> (consultatie 25 februari 2017).

¹²¹ I. KELMAN en J.J. WEST, “Climate Change and Small Island Developing States: A Critical Review”, *Ecological and Environmental Anthropology* 2009/5(1), 1.

hier worden geargumenteed dat hun kwetsbaarheid voor natuurrampen primeert op de onafhankelijkheidsvereiste. Bovendien verwijst ook de *AOSIS*-oplijsting naar “*non-self governing or non-independent island territories that are members of a UN regional commission*”.

40. Belangrijk om op te merken tot slot is dat het *IPCC* vanaf het *Fourth Assessment Report* gewag maakt van “*small islands*” en niet langer van “*small island states*”¹²².

C. Gemeenschappelijke problemen en oplossingen

41. Ondanks dat er geen algemeen aanvaarde definitie van *SIDS* voorhanden is, deelt men toch enkele gemeenschappelijke kenmerken. Met name ondervinden deze gebieden dezelfde beperkingen in hun sociale en economische ontwikkeling, onder andere omwille van¹²³:
- hoge bevolkingsdichtheidscijfers en een hoge demografische groei;
 - hun afgelegen ligging en geringe oppervlakte;
 - het beperkt voorhanden zijn van natuurlijke bronnen;
 - hun kwetsbaarheid voor natuurlijke rampen; en
 - hun grote afhankelijkheid van de internationale handel, het toerisme en de visserijsector.
42. Ondanks dat *SIDS* nauwelijks een aandeel hebben in de globale CO²-uitstoot¹²⁴, bestaat vandaag een wijdverspreide consensus in de internationale gemeenschap dat deze regio’s, bovenop de algemene problemen ingevolge de klimaatopwarming waarmee ontwikkelingslanden te maken krijgen, als ‘bijzonder kwetsbaar’ kunnen worden beschouwd en meer in het bijzonder bedreigd worden door de desastreuze gevolgen van de stijging van de zeespiegel¹²⁵.

iii. *Het begrip ‘bijzondere kwetsbaarheid’*

43. Van het begrip ‘(bijzondere) kwetsbaarheid’ bestaat geen eensluidende definitie. Er wordt nochtans verschillende keren naar de term verwezen in het Klimaatverdrag. De preambule van het Verdrag

¹²² IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2007.

¹²³ Zie onder andere P. SUTTON en A. PAYNE, “Liliput under Threat: the Security Problems of Small Island and Enclave Developing States”, *Political Studies* 1993/16, 582-591; F. GHINA, “Sustainable Development in Small Island Developing States – the Case of the Maldives”, *Environment, Development and Sustainability* 2003/5, 144; R. TURVEY, “Vulnerability Assessment of Developing Countries: The Case of Small Island Developing States”, *Development Policy Review* 2007/25(2), 247; P.P. WONG, “Small island developing states”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2011/2, 2; J.E. HAY, “Small island developing states: coastal systems, global change and sustainability”, *Sustainable Science* 2013/8, 310; I. KELMAN, “No change from climate change: vulnerability and small island developing states”, *The Geographical Journal* 2014/180(2), 122.

¹²⁴ Voor 2013 bedraagt hun aandeel in de globale CO²-uitstoot ongeveer 0,64 % (<http://www.wri.org/resources/data-sets/cait-historical-emissions-data-countries-us-states-unfccc>, consultatie 20 februari 2017).

¹²⁵ Zie onder meer L.A. NURSE, G. SEM, J.E. HAY, A.G. SUAREZ, P.P. WONG, L. BRIGUGLIO, S. RAGOONADEN, “Small island states” in J.J. MC CARTHY, O.F. CANZIANI, N.A. LEARY, D.J. DOKKEN, K.S. WHITE (eds.), *Climate Change 2001: Impacts, adaptation and vulnerability*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 843-875; N. MIMURA, L. NURSE, R. MC LEAN, J. AGARD, L. BRIGUGLIO, P. LEFALE, R. PAYET, G. SEM, “Small islands”, in M. PARRY, O. CANZIANI, J. PALUTIKOF, P. VAN DER LINDEN, C. HANSON (eds.), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 687-716; X, *Trends in sustainable development. Small island developing states (SIDS)*, New York, United Nations Secretariat, Department of Economic and Social Affairs, Division for Sustainable Development, 2010, iii.

erkent verschillende categorieën landen als ‘bijzonder kwetsbaar’ op basis van enkele geografische karakteristieken¹²⁶:

- “*low-lying and other small island countries*;
- *countries with low-lying coastal, arid and semi-arid areas or areas liable to floods, drought and desertification*; en
- *developing countries with fragile mountainous ecosystems*”.

Het Bali Actieplan op zijn beurt identificeert als ‘bijzonder kwetsbaar’ *LDCs*, *SIDS* en landen in Afrika getroffen door droogte, woestijnvorming en overstromingen¹²⁷. De onderhandelingstekst voor de zesde sessie van de *AWG-LCA*-bijeenkomst bevat bovendien een impliciete definitie van “kwetsbaarheid”: “*a country’s level of vulnerability is determined by national circumstances, respective financial and technical capabilities, levels of risk and impacts, and levels of poverty and climate change exposure*”¹²⁸. Opvallend is dus dat het *CBDR*-begrip hier licht naar voor komt.

Om het begrip te definiëren focuste de rechtsleer zich initieel op de impact van de klimaatverandering. Later werd de term eerder ingevuld op basis van adaptatiemogelijkheden¹²⁹. Het vijfde *Assessment Report* van het *IPCC* definieert kwetsbaarheid als “*the propensity or predisposition to be adversely affected, [...] encompass[ing] a variety of concepts and elements including sensitivity or susceptibility to harm and lack of capacity to cope and adapt*”^{130, 131}.

1.2.4 Coalities binnen de klimaatonderhandelingen

44. Elke Partij bij het Kaderverdrag en het Protocol wordt vertegenwoordigd door een nationale delegatie. Binnen de traditionele VN-structuur zijn de Partijen georganiseerd in vijf regionale groepen, namelijk de Afrikaanse Staten, Aziatische Staten, Oost-Europese Staten, Latijns-Amerikaanse en Caribische Staten, West-Europese Staten en ‘Andere Staten’ (waaronder Australië, Canada, IJsland, Nieuw-Zeeland, Noorwegen, Zwitserland en de Verenigde Staten)¹³².

¹²⁶ Naar deze term wordt verder nog verwezen in artikel 3.2 en artikel 4.4 van het Klimaatverdrag. In artikel 4.10 daarentegen komt louter het woord ‘kwetsbaar’ voor.

¹²⁷ Beslissing 1/CP.13, Bali Action Plan (14 maart 2008), *UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1* (2008).

¹²⁸ UNFCCC, Negotiating text. Note by the Chair (19 mei 2009), *UN Doc. FCCC/AWGLCA/2009/8* (2009) (eigen accentuering).

¹²⁹ R.J.T. KLEIN, “Identifying Countries that are Particularly Vulnerable to the Adverse Effects of Climate Change: An Academic or a Political Challenge?”, *Climate and Carbon Law Review* 2009/3, 285.

¹³⁰ IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* Genève, IPCC, 2014, 39.

¹³¹ Zie ook T.E. DOWNING en A. PATWARDHAN, “Assessing Vulnerability for Climate Adaptation” in B. LIM, E. SPANGER-SIEGFRIED, E. MALONE, S. HUQ (eds.), *Adaptation policy frameworks for climatic change: Developing strategies, policies and measures*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 61-90; P.M. KELLY en W.N. ADGER, “Theory and Practice in Assessing Vulnerability to Climate Change and Facilitating Adaptation”, *Climatic Change* 2000/47(4), 325-352; H.M. FÜSSEL en R.J.T. KLEIN, “Climate Change Vulnerability Assessments: An Evolution of Conceptual Thinking”, *Climatic Change* 2006/75, 301-329; C. IONESCU, R.J.T. KLEIN, J. HINKEL, K.S. KUMAR, R. KLEIN, “Towards a Formal Framework of Vulnerability to Climate Change”, *Environmental Modeling & Assessment* 2009/14(1), 1-16; S. OLMOS, *Vulnerability and Adaptation to Climate Change: Concepts, Issues, Assessment Methods*, http://www.pacificdisaster.net/pdnadmin/data/original/CCKN_Vulnerab_adaptn_Climate_change_2001.pdf (consultatie 3 juni 2017).

¹³² UNFCCC, *Party groupings*, http://unfccc.int/parties_and_observers/parties/negotiating_groups/items/2714.php (consultatie 28 maart 2017).

45. De regionale groeperingen worden binnen de klimaatonderhandelingen normaal gesproken echter niet gebruikt om de belangen van de Partijen te vertegenwoordigen, tenzij wat betreft de *Africa Group*¹³³. Daartoe vormden zich onder de aan de *UNFCCC* en het Kyoto Protocol deelnemende Staten bepaalde coalities¹³⁴, waarvan de samenstelling doorgaans gebaseerd is op enkele specifieke factoren, zoals de graad van wetenschappelijk onderzoek, het belang bij adaptatie en mitigatie, de afhankelijkheid van de productie of het gebruik van fossiele brandstoffen en de bijzondere kwetsbaarheid van bepaalde landen¹³⁵. Sommige landen verenigen zich op basis van gemeenschappelijke waarden of principes, terwijl andere coalities eerder gefundeerd zijn op gezamenlijke nationale omstandigheden. Zoals zal blijken zijn vele Staten bovendien lid van verschillende coalities tegelijkertijd.
46. De coalities zijn sinds de onderhandelingen over de *UNFCCC* en het Kyoto Protocol in grote mate hetzelfde gebleven. De gedetailleerde ontwikkelingen worden hier niet besproken. Aangezien de focus binnen deze uiteenzetting ligt op ontwikkelingslanden, worden de coalities binnen deze groep uitgebreider bediscussieerd.

I Geïndustrialiseerde landen

i. *Europese Unie*

47. De Europese Unie is als enige regionale organisatie voor economische integratie Partij bij het Verdrag en het Protocol. De 28 lidstaten van de Europese Unie onderhandelen samen in gesloten kring over een gemeenschappelijke onderhandelingspositie. Het land dat het EU-voorzitterschap op zich neemt – een positie die zesmaandelijks verandert – vertegenwoordigt vervolgens de gehele Unie op de internationale klimaatbijekomsten. De Europese Unie ziet zichzelf als klimaatleider die sterke emissiereductie-inspanningen eist, maar door interne – vooral economische en geografische – verschillen heeft ze die rol niet altijd even goed kunnen uitspelen¹³⁶.

ii. *JUSSCANNZ/Umbrella Group*

48. Tegenover de EU staat de informele coalitie gekend onder de naam *JUSSCANNZ*, bestaande uit Japan, de Verenigde Staten, Zwitserland, Canada, Australië, Noorwegen en Nieuw-Zeeland¹³⁷. Het betreft een eerder losse groepering. De ‘groepsleden’ onderhandelen namelijk niet als één entiteit, zoals de Europese Unie dat wel doet. Men deelt louter en alleen dezelfde mening met betrekking tot de flexibiliteitsmechanismen en kostenefficiëntie van de adaptatie- en mitigatiemaatregelen.

¹³³ Die 54 Staten omvat (zie UN Department for General Assembly and Conference Management, *Africa Group*, <https://www.un.org/depts/DGACM/RegionalGroups.shtml> (consultatie 6 augustus 2017)).

¹³⁴ Zie Bijlage 3.

¹³⁵ S. OBERTHÜR, H.E. OTT, R.G. TARASOFSKY, E.U. WEIZSÄCKER (1999), 13.

¹³⁶ Zie onder andere O. UGUR, K.C. DOGAN, M. AKSOY, “European Union as a Leader in Climate Change Policy: Assessing Europe’s Role in the World”, *European Scientific Journal* 2016/12(5); S. AFIONIS, *The European Union in Climate Change Negotiations*, Oxford, Taylor & Francis, 2015.

¹³⁷ Zwitserland en Noorwegen zijn pas ‘toegetreten’ tot deze groep naar de Kyoto-onderhandelingen toe.

Daarnaast drong de groep op de klimaatbesprekingen doorgaans fors aan op de noodzaak tot het aangaan van emissiereductieverbintenissen voor ontwikkelingslanden¹³⁸. Naar aanloop van de Kyoto-COP distantieerde Zwitserland zich van de *JUSSCANNZ*, maar sloten overgangseconomieën Rusland en Oekraïne zich aan¹³⁹ en ontstond uit de *JUSSCANNZ* de *Umbrella Group*.

II Ontwikkelingslanden

49. Traditioneel gezien onderhandelen ontwikkelingslanden onder de *Group of 77 (G-77)*. De *G-77* werd opgericht in 1964 door 77 landen op het einde van de eerste *UNCTAD*-sessie, met als doel een gemeenschappelijke strategie uit te werken om het internationaal financieel systeem te hervormen ten voordele van ontwikkelingslanden. De coalitie is echter ook actief met betrekking tot milieuthema's. De *Group of 77* drong er na afloop van de Tweede Klimaatconferentie bij de Algemene Vergadering van de VN op aan dat de klimaatproblematiek niet enkel als een milieuprobleem, maar ook als een ontwikkelingsprobleem zou worden behandeld op de *Earth Summit*¹⁴⁰.
50. Ondertussen is het aantal landen dat lid is van de *G-77* toegenomen tot 134. Desalniettemin werd de oorspronkelijke benaming behouden¹⁴¹. China onderhandelt samen met deze coalitie, alhoewel ze er in feite niet toe behoort. Ondanks de sterke aangroei, stapten Mexico en Zuid-Korea uit de *Group of 77* naar aanleiding van hun toetreding tot de *OECD* en werden zij 'lid' van de *Environmental Integrity Group*¹⁴². Het zijn vooral de *BASIC*-landen¹⁴³, namelijk Brazilië, Zuid-Afrika, India en China die het machtsoverwicht in de *G-77/China* vertegenwoordigen.
51. Hun basisstandpunt in de klimaatonderhandelingen bestaat erin dat ontwikkelde landen hun historische verantwoordelijkheid moeten opnemen en zélf eerst hun emissies moeten beperken, alvorens ze hetzelfde zouden eisen van ontwikkelingslanden. De *G-77* verdedigt verder dat klimaatmaatregelen hun economische en sociale ontwikkeling niet mogen belemmeren. Dit wordt overigens ook zo bevestigd in de preambule van de *UNFCCC*:

“Vaststellende dat [...] de emissies per hoofd van de bevolking [van ontwikkelingslanden] nog betrekkelijk gering zijn en dat het deel van de totale emissies dat afkomstig is uit ontwikkelingslanden zal toenemen naarmate wordt voorzien in hun behoeften van sociale aard en op het gebied van de ontwikkeling; [...]

¹³⁸ J. VOGLER, *Climate Change in World Politics*, Hampshire, Palgrave and MacMillan, 2016, 67.

¹³⁹ De voormalige Sovjetstaten bouwden zeer energie-intensieve economieën uit in het verleden. Na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie kenden zij een sterke terugval in hun uitstoot. Enkele gewezen Sovjetstaten, namelijk Tsjechië, Estland, Hongarije, Polen en Slovenië, die wensten toe te treden tot de Europese Unie, vertoonden – in tegenstelling tot Rusland en Oekraïne – toch enige belangstelling voor de klimaatonderhandelingen.

¹⁴⁰ U. LUTERBACHER en D.F. SPRINZ (2001), 30.

¹⁴¹ Group of 77, *About the Group of 77*, <http://www.g77.org/doc/index.html> (consultatie 1 april 2017).

¹⁴² Zie randnummer 75.

¹⁴³ Zie randnummer 61 e.v;

Bevestigende dat het optreden om klimaatverandering tegen te gaan ten nauwste dient te worden gecoördineerd met sociale en economische ontwikkeling, [...] hierbij ten volle rekening houdend met de legitieme prioritaire behoeften van ontwikkelingslanden, namelijk duurzame economische groei en het uitroeien van armoede; [...]

Erkennende dat alle landen, met name ontwikkelingslanden, toegang moeten hebben tot hulpbronnen die nodig zijn om duurzame sociale en economische ontwikkeling te verwezenlijken en dat – willen de ontwikkelingslanden vooruitgang kunnen boeken in die richting – hun energieverbruik zal moeten toenemen [...].”

Daarbovenop eisen ze van de geïndustrialiseerde landen financiële bijstand. Door het grote aantal leden, met bijgevolg onafwendbare onderlinge verschillen, heerst er binnen de categorie van ontwikkelingslanden echter een grote verdeeldheid¹⁴⁴. Vanaf COP 1 in Berlijn ontwikkelden zich dan ook enkele subcoalities binnen de G77^{145,146}

i. Alliance of Small Island Developing States

52. Vanaf de Tweede Klimaatconferentie organiseerden de *Small Island Developing States* zich, zoals hierboven uitvoerig besproken, als de *Alliance of Small Island States (AOSIS)*¹⁴⁷. Binnen de klimaatproblematiek is de positie van *AOSIS*-leden als uniek te beschouwen: hun bijdrage aan de globale emissieuitstoot is verwaarloosbaar, terwijl ze net de meest kwetsbare regio's voor de opwarming van de aarde vormen, zowel op het vlak van directe gevolgen ervan als op het vlak van aanpassingscapaciteit. Daarenboven komt nog dat net zij de meest significante inspanningen lijken te leveren in de strijd tegen de klimaatverandering¹⁴⁸.
53. In tegenstelling tot de andere klimaatcoalities wordt de *AOSIS* beschouwd als een vrij homogene groepering wat betreft de belangen van haar leden. De leden van de alliantie, gezamenlijk bedreigd in hun voortbestaan door de zeespiegelstijging dringen reeds van bij het begin van de onderhandelingen aan op strikte kwantitatieve emissiereductiedoelstellingen. Men lobbyt verder voor zwakkere *loopholes* en een strikter nalevingsstelsel.

¹⁴⁴ Zie J. GUPTA, 'On behalf of my delegation,...' *A survival guide for developing country climate negotiations*, Washington, Center for Sustainable Development of the Americas, 2000, 41.

¹⁴⁵ M. GRUBB, C. VROLIJK, D. BRACK en T. FORSYTH, *The Kyoto Protocol: a guide and assessment*, Londen, Royal Institute of International Affairs, 1999, 49.

¹⁴⁶ Worden onder andere niet besproken:

- de *Arab Group*,
- de *Central Asia, Caucasus, Albania and Moldova-Group (CACAM-Group)*,
- de *Association of South East Asian Nations (ASEAN)*,
- de *Coalition for Rainforest Nations*.

¹⁴⁷ Zie randnummer 27.

¹⁴⁸ A. SARI, *Developing country participation: the Kyoto-Marrakech politics*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=868988 (consultatie 27 maart 2017), 32-33.

ii. *Organization of Petroleum Exporting Countries*

54. De Staten die lid zijn van de in 1960 opgerichte *Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC)*¹⁴⁹ bespreken geregeld onderling hun strategieën die zij gebruiken binnen de klimaatonderhandelingen. Soms schuift men expliciet een gemeenschappelijke positie naar voor, maar over het algemeen opereert de organisatie als subgroep van de *G-77/China*. Saoedi-Arabië wordt beschouwd als de informele leider van de groep.
55. De *OPEC*-leden stellen de klimaatverandering als wetenschap in vraag en poogden meermaals de onderhandelingen te vertragen ter bescherming van hun eigen economische belangen. Meer bepaald zijn zij bevreesd voor de instorting van hun economie ingevolge de decarbonisatie¹⁵⁰. Ze eisen dat de industrielanden het voortouw nemen wat emissiereductie betreft, zonder dat zij zelf enige mitigatieverbintenis op zich willen nemen en verlangen, net zoals de *AOSIS*, dat hen financiële en technologische ondersteuning wordt aangeboden.
56. Net zoals in de andere coalities situeren zich binnen de groepering echter enkele verschillen op het vlak van onder andere inkomen (Angola, één van de Minst Ontwikkelde landen, is bijvoorbeeld lid van de organisatie), bevolkingsdichtheid en olie-afhankelijkheid¹⁵¹.
57. Als voorwaarde voor de steun van de *OPEC* aan de *UNFCCC* werd aan artikel 4.8 van het Verdrag¹⁵² toegevoegd, dat stelt dat ook moet worden voorzien in de “*specifieke behoeften en belangen van Partijen die ontwikkelingslanden zijn [en meer bepaald van] landen waarvan de economieën in hoge mate afhankelijk zijn van inkomsten uit de winning, verwerking en uitvoer/en of het verbruik van fossiele brandstoffen [...]*”.
58. De *OPEC* was vooral actief bij het begin van de klimaatonderhandelingen, waardoor bij de verdere uitwerking van het onderwerp van deze thesis minder aandacht zal worden besteed aan de coalitie.

iii. *Least Developed Countries*

59. In 2000 kwamen de *Least Developing Countries*¹⁵³ voor het eerst als formele groep naar voor binnen het klimaatdebat. Door hun zeer geringe uitstoot en daardoor onbeduidende bijdrage aan de klimaatverandering kan worden gesteld dat het vrij zinloos is om hen emissiereductiedoelstellingen op te leggen. Daarentegen hebben zij als geen ander baat bij doeltreffende aanpassingsmaatregelen,

¹⁴⁹ Meer bepaald Algerije, Angola, Ecuador, Equatoriaal Guinea, Gabon, Irak, Iran, Koeweit, Libië, Nigeria, Qatar, Saoedi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten en Venezuela.

¹⁵⁰ J. VOGLER (2016), 76.

¹⁵¹ Zie S. DESSAL, *An Analysis of the Role of OPEC as a G-77 Member at the UNFCCC*, http://assets.panda.org/downloads/opecfullreport_public.pdf (consultatie 3 april 2017), 19-21.

¹⁵² Zie ook artikel 2.3 en 3.14 van het Kyoto Protocol.

¹⁵³ Zie ook randnummer 24.

aangezien *LDCs* als bijzonder kwetsbaar voor klimaatverandering worden aangezien (zie bijvoorbeeld artikel 4.9 *UNFCCC*)¹⁵⁴.

60. Ook de *LDC*-groep is echter niet als volkomen homogeen te beschouwen. Er zijn grote verschillen tussen de landen op het vlak van onder meer bevolkingscijfers. Te denken valt aan Tuvalu, met een zeer klein inwonersaantal ten opzichte van bijvoorbeeld Bangladesh. Verder bevinden een groot aantal *LDCs* zich in een (post-)conflictsituatie, waardoor men verschillende belangen vertoont¹⁵⁵.

iv. **BASIC**

61. Alhoewel men reeds voordien een informele subgroep uitmaakte van de *G-77/China*¹⁵⁶, vormde de *Brazil, South-Africa, India and China (BASIC)*-coalitie zich pas echt in de aanloop naar COP 15 in Kopenhagen. Dit valt te verklaren doordat de vier Staten zich onder druk gezet voelden door geïndustrialiseerde landen en overige ontwikkelingslanden om emissiereductieverbintenissen op zich te nemen omwille van hun stijgende broeikasgasuitstoot. Ze delen verder de bekommernis dat hun economische ontwikkeling wordt gedwarsboemd door de effecten van de klimaatverandering¹⁵⁷. Formeel blijven de *BASIC*-landen echter deel uitmaken van de *G-77/China*. Sinds COP 15 komen de ministers van de *BASICs* viermaandelijks samen om te onderhandelen over hun gemeenschappelijke standpunten, wat zich vertaalt in *joint statements*. In algemene zin wordt China, soms bijgestaan door India, als grootste machthebber binnen de groepering beschouwd¹⁵⁸.
62. Rusland, die zijn standpunten inzake andere thema's vaak samenbundelt met deze van Brazilië, Zuid Afrika, India en China¹⁵⁹, maakt geen deel uit van de coalitie, aangezien dit land tot de Annex I-categorie behoort en een volledig andere visie heeft binnen het klimaatdebat. In tegenstelling tot de *BASICs* was Rusland namelijk gekant tegen een tweede verbintenissenperiode onder het Kyoto Protocol.
63. Volgens BIDWAI heeft de *BASIC*-coalitie binnen de klimaatonderhandelingen een zogenaamde *dual agenda*¹⁶⁰. Aan de ene kant pogen de vier landen – evenwel aan de hand van het billijkheidsprincipe – een brug te bouwen tussen het geïndustrialiseerde noorden en het in

¹⁵⁴ Zie ook randnummer 43 e.v.

¹⁵⁵ J.A. ALONSO, A.L. CORTEZ en S. KLASSEN, *LDC and other country groupings: how useful are current approaches to classify countries in a more heterogeneous developing world?*, http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2014_21.pdf (consultatie 20 februari 2017), 12.

¹⁵⁶ P. BIDWAI, *The Emerging Economies and Climate Change: A case study of the BASIC grouping*, https://www.tni.org/files/download/shifting_power-climate.pdf (consultatie 2 april 2017), 3.

¹⁵⁷ K. HALLDING, M. JÜRISOO, M. CARSON en A. ATTERIDGE, "Rising powers: the evolving role of BASIC countries", *Climate Policy* 2013/13(5), 609.

¹⁵⁸ S. HAPPAERTS en H. BRUYNINCKX, *Rising powers in global climate governance. Negotiating in the new world order*, https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/new_series/wp121-130/wp124-happaerts-bruyninckx-finaal.pdf (consultatie 2 april 2017), 13.

¹⁵⁹ Men treedt in dat geval vaak op onder de noemer *BRICS (Brazil, Russia, India, China and South-Africa)*.

¹⁶⁰ P. BIDWAI, 2.

ontwikkeling zijnde zuiden. Aan de andere kant is de coalitie echter fel gekant tegen bindende emissiereductieverbintenissen.

A. De positie van BASIC-landen ten aanzien van ontwikkelde landen

64. Brazilië, Zuid-Afrika, India en China werden door de industrielanden stilaan aangezien als *advanced developing countries* en opgenomen in de ‘club’ van *major economies/emitters*¹⁶¹. Hierdoor drong zich in principe een geavanceerder onderscheid binnen de categorie van non-Annex I-landen bij de UNFCCC op, met bijhorende verplichtingen. Deze vier economieën kenden het afgelopen decennium inderdaad een zeer sterke economische groei en daarmee gepaard gaande toenemende energie-consumptie en uitstoot. Hun uitstoot zal bovendien nog een hele tijd verder oplopen. Toch blijven hun emissies *per capita* relatief laag in vergelijking met industrielanden, zeker in termen van historische uitstoot¹⁶². Daarom roepen de BASIC-landen, net zoals de *G-77/China*, traditioneel de ‘historische verantwoordelijkheid’ voor het klimaatprobleem van ontwikkelde landen in.
65. Het dispuut omtrent de historische verantwoordelijkheid ter zijde geschoven, bestond de topprioriteit van de BASIC-coalitie er vooral in dat alle Annex I-landen bij het Kyoto Protocol, inclusief de Verenigde Staten, een tweede verbintenissenperiode met strenge reductieverplichtingen zouden aangaan¹⁶³. Tijdens COP 17 in Durban (2011) spoorden de BASICs de geïndustrialiseerde landen er daarnaast verder op aan dat zij hun belofte van financiële bijstand aan de meest kwetsbare ontwikkelingslanden zouden uitvoeren. De BASIC-landen oefenen zelfs druk uit op de industrielanden door hun eigen emissiereductieverbintenissen te koppelen aan de gevraagde bijstand voor ontwikkelingslanden¹⁶⁴.

B. De positie van BASIC-landen ten aanzien van andere ontwikkelingslanden

66. In de verklaringen van BASIC-landen wordt weinig tot niks vermeld over mogelijke verplichtingen voor ontwikkelingslanden. Nationale maatregelen worden geacht louter op vrijwillige basis te worden aangegaan. Zuid-Afrika, dat ook ‘lid’ is van de regionale *Africa Group*, die veel LDCs omvat, neemt op dit vlak een proactievere houding aan, zich bewust zijnde van de nadelige gevolgen van de klimaatverandering die zich vooral op het Afrikaanse continent zullen voordoen.
67. Wat betreft hun verhouding tot de overige ontwikkelingslanden van de *G-77* betreft, erkennen de BASICs sinds de Cancún-klimaatconferentie (2010) voorts dat er een aantal minder bevoordeelde landen zijn die een hogere prioriteit verdienen dan zijzelf. Dit reflecteert zich volgens

¹⁶¹ *Ibid.*, 616.

¹⁶² K. HALLDING, M. OLSSON, A. ATTERIDGE, M. CARSON, A. VIHMA en M. ROMAN, *Together alone: Brazil, South Africa, India, China (BASIC) and the climate change conundrum*, <https://www.sei-international.org/mediamanager/documents/Publications/Climate/sei-basic-preview-jun2011.pdf> (consultatie 2 april 2017), 2.

¹⁶³ K. HOCHSTETLER en M. MILKOREIT, “Responsibilities in Transition: Emerging Powers in the Climate Change Negotiations,” *Global Governance* 2015/21, 213.

¹⁶⁴ K.A. HOCHSTETLER, *The G-77, BASIC and global climate governance: a new era in multilateral environmental negotiations*, http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-73292012000300004 (consultatie 2 april 2017).

HOCHSTETLER en MILKOREIT in wat zij noemen het *prioritarian principle*, dat inhoudt dat “*international burden sharing arrangements should give [the most vulnerable] developing countries priority in using the remaining carbon space for their development*”¹⁶⁵. Voor ontwikkelingslanden, en meer bepaald de minst ontwikkelde onder hen, benadrukt de *BASIC*-coalitie de noodzaak van “*equitable space for development*”, in tegenstelling tot de emissiereductiedoelstellingen die de ontwikkelde landen eisen ten aanzien van alle Partijen¹⁶⁶.

C. De positie van *BASIC*-landen onderling

68. In het Kopenhagen Akkoord kwam de *BASIC*-groepering overeen dat zij akkoord zouden kunnen gaan met emissiereductiebepalingen, voor zover zij zelf hun precieze kwantitatieve doelstellingen kunnen bepalen en op voorwaarde dat zij hun verbintenissen kunnen aanpassen wanneer de reductie economisch nadelig blijkt¹⁶⁷.
69. Enkele jaren later vormde er zich evenwel een diepe kloof binnen de coalitie met betrekking tot de aanvaardbaarheid van uitstootbepalingen. Brazilië en Zuid-Afrika van hun kant verdedigen hun standpunt dat ook ontwikkelingslanden verantwoordelijkheid moeten opnemen voor het *globale* klimaatprobleem. Deze visie zou de mogelijkheden openen naar een potentiële derde categorie *emerging powers* met afgescheiden verbintenissen¹⁶⁸. Niettemin verzetten China en India zich hier hevig tegen, een zienswijze waarop China later lijkt te zijn teruggekomen door een eigen (politiek) klimaatakkoord met de Verenigde Staten af te sluiten in 2014. Hierin verbonden de Verenigde Staten er zich toe om een emissiereductie van ongeveer 26 tot 28 % ten opzichte van 2005 te realiseren tegen 2025. China kondigde daarnaast het voornemen aan om de nationale uitstoot te laten pieken tegen 2030 (zonder evenwel in percentages te voorzien)¹⁶⁹.
70. De nationale posities binnen de *BASIC*-coalitie aangaande de gezamenlijke eis tot financiële bijstand ten voordele van ontwikkelingslanden veranderde sterk over de jaren heen. Sinds de klimaatconferentie in Kopenhagen beweren Brazilië en China dat ze hun eigen mitigatie- en adaptatiemaatregelen kunnen bekostigen. Op de Rio +20-Conferentie in 2012 deden zij daar nog een schep bovenop en beloofden ze respectievelijk 10 miljoen en 32 miljoen dollar klimaatbijstand voor *LDCs*, *SIDS* en Afrika¹⁷⁰.

¹⁶⁵ K. HOCHSTETLER en M. MILKOREIT (2015), 212.

¹⁶⁶ *Ibid.*, 215-216.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 217.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 218. In die lijn: zie randnummer 115.

¹⁶⁹ T. FRANSEN, M. GE en T. DAMASSA, *The China-U.S. Climate Agreement: By the Numbers*, <http://www.wri.org/blog/2014/11/numbers-china-us-climate-agreement> (consultatie 6 augustus 2017).

¹⁷⁰ K. HOCHSTETLER en M. MILKOREIT (2015), 218.

v. *Like Minded Developing Countries*

71. De *Like Minded Developing Countries (LMDC)*-groep, ‘opgericht’ in 2012, net voor de start van de Doha-onderhandelingen, lijkt te zijn ontstaan als een tegenreactie op pogingen van andere landen/coalities om de *firewall* tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden te doorbreken. Hun gemeenschappelijke visie binnen de klimaatbesprekingen bestaat erin dat elk nieuw akkoord in lijn moet zijn met de principes van de *UNFCCC*:

*“The fulcrum of the balance in the Convention lies in article 4.7, under which the extent to which developing countries implement their commitments [...] depends upon the extent to which developed countries implement their commitments to provide finance and technology.”*¹⁷¹

Hun topprioriteit is dat *enkel* geïndustrialiseerde landen voldoende significante emissiereductiedoelstellingen op zich nemen.

72. China en India worden binnen de subcoalitie gezien als leiders. Verder is het niet altijd duidelijk wie duidelijk is aangesloten bij de groepering¹⁷². Brazilië en Zuid-Afrika zijn in ieder geval opvallende afwezigen in de lijst.

vi. *Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America en Independent Alliance of Latin America and the Caribbean*

73. De *Bolivarian Alliance for the Peoples of Our America (ALBA)* omvat vier Zuid- en Centraal-Amerikaanse landen¹⁷³ en zeven landen uit het Caribisch gebied¹⁷⁴. De Alliantie werd in 2004 gecreëerd als tegenbeeld van de Vrijhandelszone van Amerika, voorgesteld door de Verenigde Staten¹⁷⁵, maar is ook actief als onderhandelingsgroep binnen het *UNFCCC*-proces. *ALBA*-leden zien het klimaatprobleem als “*a consequence of the capitalist system, of the prolonged and unsustainable development of the developed countries and of the application and imposition of an absolutely predatory model of development on the rest of the world*”¹⁷⁶.
74. Als reactie hierop ontstond de *Independent Alliance of Latin America and the Caribbean (AILAC)*, bestaande uit vier Zuid-Amerikaanse¹⁷⁷ en drie centraal-Amerikaanse landen¹⁷⁸. De coalitie trad

¹⁷¹ LMDC, *LMDC views on identification of elements in ADP Workstream 1* (18 november 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2_3_lmdc_workstream_1_20131118.pdf (consultatie 2 mei 2017).

¹⁷² Vaak worden Bolivia, China, Cuba, Dominica, Ecuador, Egypte, El Salvador, de Filippijnen, India, Iran, Irak, Maleisië, Mali, Nicaragua, Pakistan, Saoedi-Arabië, Sri Lanka en Venezuela vermeld. Zie bijvoorbeeld LMDC, *Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP) Submission by the Like-Minded Developing Countries on Climate Change (LMDC)* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 1 mei 2017).

¹⁷³ Meer bepaald Bolivia, Ecuador, Nicaragua en Venezuela.

¹⁷⁴ Meer bepaald Antigua, Cuba, Dominica, Grenada, St. Kitts and Nevis, St. Lucia en St. Vincent en de Grenadines.

¹⁷⁵ J. VOGLER (2016), 116.

¹⁷⁶ X, *ALBA Declaration on Copenhagen Climate Summit*, <https://venezuelanalysis.com/analysis/5038> (consultatie 3 mei 2017).

¹⁷⁷ Meer bepaald Chili, Colombia, Paraguay en Peru.

¹⁷⁸ Meer bepaald Costa Rica, Guatemala, Honduras en Panama.

voor het eerst op tijdens de klimaatconferentie te Doha in 2012¹⁷⁹. Geen enkel land van de *AILAC*-coalitie behoort tot de categorie van grote uitstoters, noch omvat de groepering landen die bijzonder kwetsbaar zijn voor de klimaatverandering. In tegenstelling tot haar tegenhanger, pleit *AILAC* voor onmiddellijke actie op internationaal niveau om de klimaatopwarming een halt toe te roepen en een dynamische interpretatie van de principes van het Klimaatverdrag¹⁸⁰.

III Environmental Integrity Group

75. De *Environmental Integrity Group (EIG)*, gevormd in 2000, is eerder te beschouwen als een groep van *outsiders* die tot geen enkele andere coalitie behoren en die op zichzelf over geen enkele onderhandelingsmacht beschikken. De gediversifieerde coalitie bestaat enerzijds uit drie kleine Annex I-Partijen, namelijk Zwitserland (dat zich afscheidde van de *JUSSCANNZ*), Monaco en Liechtenstein en anderzijds uit twee grote non-Annex I-Partijen, meer bepaald Zuid-Korea en Mexico¹⁸¹, die van mening waren dat ze niet langer behoorden tot de *G-77/China* vanwege hun economische groei¹⁸².

1.2.5 Juridische aard

76. Zowel het Klimaatverdrag als het Kyoto Protocol kunnen als juridisch bindend¹⁸³ worden aangemerkt in het licht van de internationaal gewoonterechtelijke regel *pacta sunt servanda*, opgenomen in artikel 26 van de *Vienna Convention on the Law of Treaties*. Verdragen (in de ruime zin van het woord, dus ook protocols) zijn immers bindend voor de landen die het instrument ratificeren.
77. Dat het Akkoord op zich als juridisch bindend kan worden beschouwd, betekent daarom echter niet dat alle erin vervatte bepalingen op zich ook als bindend kunnen worden bestempeld¹⁸⁴. Een verdrag (opnieuw bedoeld in de brede zin) omvat meestal een verzameling van verschillende types van bepalingen: verplichtingen, aanbevelingen, feitelijke waarnemingen enzovoort. Het Klimaatverdrag kan enkel gezien worden als *soft law*¹⁸⁵, aangezien het geen afdwingbare regels en bindende doelstellingen voor de reductie van broeikasgassen bevat¹⁸⁶. Slechts enkele subsidiaire bepalingen

¹⁷⁹ AILAC, *What is AILAC*, <http://ailac.org/en/sobre/> (consultatie 3 mei 2017).

¹⁸⁰ J. VOGLER (2016), 81.

¹⁸¹ Mexico maakt echter ook deel uit van de *AILAC*.

¹⁸² X, *Meet the unlikely climate allies bridging divides in UN talks*, <http://www.climatechangenews.com/2015/01/20/meet-the-unlikely-climate-allies-bridging-divides-in-un-talks/> (consultatie 25 april 2017).

¹⁸³ Het concept van de juridische bindende kracht niks te maken heeft met de juridische aanvechtbaarheid van het instrument in kwestie. Belangrijker in deze context echter is dat het begrip ook onderscheiden moet worden van de notie 'handhaving', die voorziet in sancties bij niet-naleving. Handhaving is geen noodzakelijke voorwaarde voor een internationaal akkoord om als juridisch bindend beschouwd te kunnen worden. Tot slot moet de juridische aard van een instrument worden onderscheiden van de precisiteit van de erin vervatte bepalingen. Het is immers perfect mogelijk dat juridisch bindende instrumenten zeer vage bepalingen bevatten (D. BODANSKY, "Legally versus non-legally binding instruments" in S. BARRETT, C. CARRARO en J. DE MELO, *Towards a workable and effective climate regime*, Londen, CEPR Press, 2015, 159-160).

¹⁸⁴ G. ULFSTEIN en C. VOIGT, "Rethinking the legal form and principles of a new climate agreement" in T.L. CHERRY, J. HOVI en D. MCEVOY (eds.), *Toward a new climate agreement: conflict, resolution and governance*, New York, Routledge, 2014, 186.

¹⁸⁵ J. VON STEIN, "The international law and politics of climate change", *Journal of Conflict Resolution* 2008/52(2), 246.

¹⁸⁶ S. NILSSON en D.C. PITT, *Protecting the atmosphere: the Climate Change Convention and Its Context*, Londen, Earthscan, 1994, 36.

worden als obligatoir geformuleerd. Zoals de benaming zelf aangeeft, maakt de *UNFCCC* bovendien een raamverdrag uit. Dit soort verdragen wordt onderhandeld met als doel op een zeer algemene wijze een consensus tussen een zo groot mogelijk aantal landen te bereiken dat actie vereist is voor een bepaald probleem (in dit geval de klimaatopwarming)¹⁸⁷. Ze geven louter het ‘kader’ weer dat partijen moet helpen om een meer gedetailleerde en acceptabele aanpak te vinden voor het probleem in kwestie¹⁸⁸. Het Verdrag vormde echter wel een degelijk referentiekader voor verdere multilaterale uitwerking¹⁸⁹ onder de vorm van het Kyoto Protocol, dat ook als juridisch bindend op zich kan worden beschouwd, maar dat daarnaast ook juridisch bindende emissiereductiedoelstellingen omvat.

1.3 Het Klimaatakkoord van Parijs

1.3.1 Totstandkoming

78. De goedkeuring van het *Durban Platform for Enhanced Action (ADP)*¹⁹⁰ tijdens COP 17 te Durban in 2011 vormde de onmiddellijke start van de onderhandelingen over een globaal bindend klimaatakkoord tegen COP 21. Het *Paris Agreement (PA)*, dat uiteindelijk werd aangenomen op 12 december 2015, vormt voorlopig de laatste cruciale stap binnen het internationale klimaatbeleidproces en bouwt verder op het in 1992 afgesloten Klimaatverdrag.

Het Akkoord stond overeenkomstig artikel 20.1 open voor ondertekening van 22 april 2016 tot 21 april 2017. Enkel Nicaragua en Syrië ondertekenden nooit. Voor Nicaragua ging het Akkoord niet ver genoeg en was het niet voldoende dwingend. Tegen Syrië waren op het moment van de onderhandelingen reeds zware VN-sancties uitgevaardigd, waardoor het niet bereid was om deel te nemen.

Op 4 november 2016 trad het *PA* in werking, zijnde dertig dagen na de dag waarop 55 Verdragspartijen die samen minstens een aandeel van 55 % in de globale uitstoot vertegenwoordigen het Akkoord ratificeerden (zie artikel 21 *PA*¹⁹¹).

Op dit moment hebben reeds 144 van de 197 Partijen bij de Conventie het instrument geratificeerd¹⁹². Fiji was daartoe het eerste land¹⁹³. Deze vroege inwerkingtreding is op twee vlakken opvallend te noemen. Ten eerste werd het Kyoto Protocol afgesloten op 11 december 1997, maar pas

¹⁸⁷ D. BODANSKY, “International law and the design of a climate change regime” in U. LUTERBACHER en D.F. SPRINZ, *International Relations and Global Climate Change*, Cambridge, MIT Press, 2001, 202.

¹⁸⁸ L.E. SUSSKIND, *Environmental diplomacy*, New York, Oxford University Press, 1994, 34.

¹⁸⁹ K.W. ABBOTT en D. SNIDAL, “Hard and soft law in international governance”, *Legalization and World Politics* 2000/54(3), 422.

¹⁹⁰ Beslissing 1/CP.17, Establishment of an Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.1* (2012).

¹⁹¹ Voor Partijen die het *PA* ratificeren na de inwerkingtreding ervan, treedt het akkoord in werking dertig dagen na de neerlegging van het ratificatie-instrument (artikel 21.3).

¹⁹² UNFCCC, *The Paris Agreement*, http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php (consultatie 1 mei 2017).

¹⁹³ M. CUFF, *Fiji becomes first country in the world to ratify Paris Agreement*, <https://www.theguardian.com/environment/2016/feb/15/fiji-becomes-first-country-in-the-world-to-ratify-paris-agreement> (consultatie 25 april 2017).

van kracht op 16 februari 2005, ondanks dat dezelfde 55/55-inwerkingtredingsvoorwaarde werd gesteld. Ten tweede werd het Akkoord operationeel vóór 2020. Niettegenstaande de nationale klimaatplannen die de Partijen bij de VN indienden toch pas vanaf dat jaar van start gaan¹⁹⁴, vormt de vroege inwerkingtreding van het *PA* in ieder geval een sterke *incentive* voor de Partijen die het instrument nog niet ratificeerden om daartoe zo snel mogelijk actie te ondernemen¹⁹⁵.

79. Op 1 juni 2017 trokken de Verenigde Staten zich terug uit het Klimaatakkoord van Parijs. Vermoedelijk zal deze *exit* grote consequenties hebben op het vlak van financiële bijstand voor ontwikkelingslanden, aangezien onduidelijk is of de reeds beloofde financiële steun zal worden verstrekt. Bovendien kan de terugtrekking van de VS voor een *clash* zorgen in het wetenschappelijk onderzoek naar klimaatverandering. Andere grote uitstoters, zoals de EU, China en India, beloofden niettemin alvast onmiddellijk om hun verbintenissen na te leven¹⁹⁶. Turks president Erdogan liet alvast wel duidelijk verstaan minder bereid te zijn om het klimaatakkoord te bekrachtigen na de uitstap van de Verenigde Staten¹⁹⁷. Overeenkomstig artikel 28 van het Akkoord zou het volledige formele terugtrekkingsproces echter ongeveer vier jaar in beslag nemen. Partijen kunnen namelijk pas drie jaar na de inwerkingtreding van het Akkoord hun voornemen daartoe werkelijk bekendmaken aan de Depositaris, waarna de terugtrekking pas één jaar later effect krijgt.
80. In de aanloop naar de klimaatonderhandelingen van Parijs vormde zich de *High Ambition Coalition*, bestaande uit meer dan honderd landen, waaronder 79 Afrikaanse, Caribische en Pacifische landen, de Verenigde Staten en alle EU-lidstaten. De sterkte van de coalitie, geleid door de Marshall Eilanden, bestond erin dat ze zowel uit geïndustrialiseerde landen, ontwikkelingslanden, grote uitstoters als bijzonder kwetsbare Staten uit alle werelddelen was samengesteld¹⁹⁸. Opvallende afwezigen waren landen zoals China en India. De coalitie focuste op vier hoofdzaken¹⁹⁹:
- een juridisch bindend akkoord;
 - een duidelijke langetermijndoelstelling in lijn met wetenschappelijke bevindingen;
 - een goed uitgewerkt systeem dat voorzien in een vijfjaarlijkse evaluatie van de verbintenissen van Partijen; en
 - een geüniformeerd systeem dat de vooruitgang van Partijen doorlicht.

¹⁹⁴ X, *Ondertekening klimaatverdrag betekent nog geen klimaatactie*, <http://www.mo.be/nieuws/ondertekening-klimaatverdrag-betekent-nog-geen-klimaatactie> (consultatie 1 mei 2017).

¹⁹⁵ Voor een uitgebreide bespreking van de gevolgen van de vroege inwerkingtreding van het Akkoord van Parijs: zie UNFCCC, *Entry into force of the Paris Agreement: legal requirements and implications*, https://unfccc.int/files/paris_agreement/application/pdf/entry_into_force_of_pa.pdf (consultatie 1 mei 2017).

¹⁹⁶ A. VAN DEN BROEK en L. BECKERS, “Schisma lijkt compleet nu Trump zich uit klimaatakkoord terugtrekt”, *De Morgen*, 2 juni 2017, 3; E. KONTOROVICH, *The U.S. can't quit the Paris climate agreement, because it never actually joined*, https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2017/06/01/the-u-s-cant-quit-the-paris-climate-agreement-because-it-never-actually-joined/?utm_term=.289955407dee (consultatie 23 juli 2017).

¹⁹⁷ X, “Turkije twijfelt over goedkeuring klimaatakkoord”, *De Morgen*, 8 juli 2017, 6.

¹⁹⁸ T. HIRSCH, *The Role of Alliances in International Climate Policy after Paris*, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/12689.pdf> (consultatie 2 mei 2017), 3.

¹⁹⁹ K. MATHIESEN en F. HARVEY, *Climate coalition breaks cover in Paris to push for binding and ambitious deal*, <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/08/coalition-paris-push-for-binding-ambitious-climate-change-deal> (consultatie 3 juni 2017).

1.3.2 Juridische aard

I Juridisch bindende aard van het Akkoord

81. Het mandaat van de *Durban Platform for Enhanced Action* bestond in het ontwikkelen van “*a protocol, another legal instrument or an agreed outcome with legal force under the Convention applicable to all Parties*”, dat van kracht en geïmplementeerd zou moeten worden vanaf 2020 (onder *Workstream 1*)²⁰⁰. *De facto* valt het ADP-mandaat dus uiteen in drie verschillende onderdelen:
- “*a protocol, another legal instrument or an agreed outcome with legal force*”,
 - “*under the Convention*” en
 - “*applicable to all Parties*”.
82. Deze vage formulering was het gevolg van een compromis tussen aan de ene kant de Europese Unie en andere *high ambition countries*, pleitend voor een nieuw juridisch bindend verdrag, en India aan de andere kant, dat de vraag over de juridische vorm van het toekomstige akkoord open wou laten²⁰¹. Over het algemeen leken de meeste Partijen – zowel ontwikkelde²⁰² als niet-ontwikkelde²⁰³ landen

²⁰⁰ Beslissing 1/CP.17, § 2. Daarnaast diende het Platform ook stappen te ondernemen om het huidige ambitieniveau van Partijen onder de tweede verbintenissenperiode kracht bij te zetten, omdat men vaststelde dat de reeds gedane en voorziene inspanningen van Partijen niet volstonden om de klimaatopwarming tot twee graden te beperken (*Workstream 2*). Deze bespreking zal echter enkel verder ingaan op *Workstream 1*.

²⁰¹ D. BODANSKY, “The Paris Climate Change Agreement: A New Hope?”, *American Journal of International Law* 2016/110(2), 11-12. Door deze positie aan te nemen isoleerde India zich van de overige BASIC-landen.

²⁰² Europese Unie, *The scope, design and structure of the 2015 agreement* (16 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eu_workstream_1_design_of_2015_agreement_20130916.pdf (consultatie 30 mei 2017); Europese Unie, *Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States* (2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/European%20Union%20First/LV-03-06-EU%20INDC.pdf> (consultatie 30 mei 2017); Rusland, *Submission of information, views and proposals on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action: approaches to 2015 Agreement* (30 april 2014), http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/submission-awg-dp-russia-april_2014-eng.pdf (consultatie 30 mei 2017); San Marino, *Submission of San Marino to the ADP* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/San%20Marino/1/SAN%20MARINO%20INDC%20EN.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

²⁰³ Adzerbeidjan, *Information, views and proposals of Azerbaijan Republic on matters related to the work of ADP* (5 november 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_azerbaijan_20131105.pdf (consultatie 30 mei 2017); AILAC, *Submission on the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform* (10 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2.4_submission_by_ailac_20140310.pdf (consultatie 30 mei 2017); Brazilië, *Federative Republic of Brazil Intended Nationally Determined Contribution towards achieving the objective of The United Nations Framework Convention on Climate Change* (2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Brazil%20First/BRAZIL%20iNDC%20english%20FINAL.pdf> (consultatie 30 mei 2017); Colombia, *INDC* (7 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Colombia/1/Colombia%20iNDC%20Unofficial%20translation%20Eng.pdf> (consultatie 30 mei 2017); Costa Rica, *Costa Rica's Intended Nationally Determined Contribution* (13 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Costa%20Rica%20First/INDC%20Costa%20Rica%20Version%202%200%20final%20ENG.pdf> (consultatie 30 mei 2017); Dominica, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC) of the Commonwealth of Dominica* (30 september 2015), [http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Dominica%20First/Commonwealth%20of%20Dominica-%20Intended%20Nationally%20Determined%20Contributions%20\(INDC\).pdf](http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Dominica%20First/Commonwealth%20of%20Dominica-%20Intended%20Nationally%20Determined%20Contributions%20(INDC).pdf) (consultatie 30 mei 2017); Indonesië, *Submission by the Republic of Indonesia. Implementation of All Elements of Decision 1/CP.17. (a) Matters related to paragraphs 2 to 6 (ADP)* (8 maart 2013), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_indonesia_workstream_1_20130308.pdf (consultatie 30 mei 2017); LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on the ADP. Work Stream 1: The 2015 Agreement, Building on the Conclusions of the ADP 1-2* (3 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ldcs_20130903.pdf (consultatie 30 mei 2017); Mexico, *Intended Nationally Determined Contribution* (2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Mexico/1/MEXICO%20INDC%2003.30.2015.pdf> (consultatie 30 mei 2017) – hierna “INDC Mexico 2015”; Oekraïne, *Submission of Information, Views and Proposals from Ukraine on the Work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (3 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/adp_submission_ukraine.pdf (consultatie 30 mei 2017) – hierna “Submission Oekraïne 2014”; Zuid-Afrika, *Submission by South Africa. Durban Platform For Enhanced Action* (26 april 2013), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/adp_south_africa_workstream_1_20130427.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission Zuid-Afrika 2013”.

en de ‘gemengde’ *EIG*²⁰⁴ – het er nochtans over eens te zijn, weliswaar zonder al te veel bijkomende verduidelijkingen, dat het nieuwe akkoord een juridisch bindend instrument zou moeten uitmaken.

83. In dit onderdeel zal het eerste onderdeel van het *ADP*-mandaat besproken worden. In wat volgt worden de laatste twee componenten onderzocht, omdat zij nauw samenhangen met de kern van deze uiteenzetting, namelijk het *CBDR*-principe²⁰⁵.

A. Mogelijke opties

84. De hoofdovereenkomst onder het Durbanplatform kon ofwel de vorm aannemen van:
- een nieuw protocol (dat zou worden aangenomen overeenkomstig artikel 17 *UNFCCC*),
 - een ‘ander juridisch instrument’, dan wel
 - een “*agreed outcome with legal force*”.

Deze hoofdovereenkomst zou dan normaliter later aangevuld kunnen worden door andere instrumenten, zoals ook het geval was bij het Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol²⁰⁶. China en Nieuw-Zeeland stelden bijvoorbeeld voor dat één hoofdinstrument zou moeten worden opgemaakt, nadien te vervolledigen aan de hand van *COP*-beslissingen²⁰⁷.

85. Sommige Partijen verklaarden uitdrukkelijk in hun *Intended Nationally Determined Contributions (INDCs)* dat ze het nieuwe akkoord liefst onder de vorm van een Protocol zouden zien²⁰⁸. De EU was van mening dat deze vorm een aantal voordelen zou opleveren die het bereiken van de twee graden-doelstelling zouden vergemakkelijken. Een protocol biedt namelijk enerzijds de grootste mate van zekerheid vereist om nationale ambities op peil te houden en anderzijds de hoogste kans op een merkbare nalevingsgraad²⁰⁹.

²⁰⁴ EIG, *Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP): scope, design and structure of the future legally binding instrument; application of principles and ways of reflecting enhanced action of the Parties; and lessons learnt* (4 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20130304.pdf (consultatie 30 mei 2017).

²⁰⁵ Zie randnummer 153 en 154.

²⁰⁶ D. BODANSKY en S.D. O’CONNOR, *Structure of a 2015 climate change agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/structure-of-agreement-brief-10-14.pdf> (consultatie 1 mei 2017), 2.

²⁰⁷ China, *Enhanced actions on climate change: China’s Intended Nationally Determined Contributions* (30 juni 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/China/1/China%20INDC%20-%20on%2030%20June%202015.pdf> (consultatie 2 mei 2017) – hierna “INDC China 2015”; Nieuw Zeeland, *Submission to the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action. Work Stream 1* (12 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2-4_submission_by_new_zealand_submission_20140312.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “Submission Nieuw-Zeeland 2014”.

²⁰⁸ AILAC, *Submission by the Independent Alliance of Latin America and the Caribbean – Planning of Work in 2013* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ailac_workstream1_20130301.pdf (consultatie 2 mei 2017) (eigen accentuering) – hierna “Submission AILAC 2013”; AOSIS, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Information, views and proposals on matters related to the work of the ADP, including, inter alia, mitigation, adaptation, finance, technology, development and transfer, capacity-building, and transparency of action and support, addressing aspects such as those indicated in paragraph 13 (a)-(d) of the ADP conclusions* (12 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_aosis_workstream_1_20130315.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna: “Submission AOSIS 2013”; LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on implementation of all the elements of decision 1/CP17 (b) matters related to paragraphs 7 and 8 of the ADP* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ldc_group_workstream_2_20130303.pdf (consultatie 30 mei 2017) – hierna “Submission LDC Group 2013”.

²⁰⁹ Europese Unie, *Implementation of all the elements of decision 1/CP. 17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6; (ADP)* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eu_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 30 mei 2017).

86. De term ‘ander juridisch instrument’ dekt in eerste instantie twee verschillende interpretaties²¹⁰.

Eenzijds zou het kunnen gaan om een instrument dat als bindend kan worden beschouwd naar internationaal recht overeenkomstig de *Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT)*²¹¹ en de amendementen bij het Verdrag zelf²¹² (aangenomen overeenkomstig artikel 15 *UNFCCC*) of bij diens bijlagen (aangenomen overeenkomstig artikel 16 *UNFCCC*). Het werd evenwel snel duidelijk dat deze optie zou worden uitgesloten, omdat de vereiste communicatie van de amendementstekst zes maanden vóór COP 21 (overeenkomstig artikel 15.2 van het Klimaatverdrag) nooit plaatsvond²¹³. Alhoewel bijlagen bovendien als een integraal onderdeel van de hoofdovereenkomst worden beschouwd (zie artikel 16.1 *UNFCCC*) en dus ook als bindend te ervaren zijn, worden zij luidens hetzelfde artikel beperkt tot lijsten en formulieren bedoeld om vrij technische of specifieke problemen van de hoofdovereenkomst uit te werken, wat hen niet geschikt maakte voor een nieuw akkoord.

Anderzijds kan de term wijzen op het loutere feit dat het instrument werd aangenomen met inachtneming van de juiste procedureregels. Wanneer de tweede interpretatie wordt gevolgd, zou het kunnen gaan om een *COP*-beslissing. Voor zulke beslissing gelden geen specifieke vereisten wat betreft aanname en ratificatie. In theorie maakt dit de *COP*-beslissing gemakkelijker te herzien en dus flexibeler²¹⁴. In de rechtsleer wordt echter betwist of een *COP*-beslissing als juridisch bindend kan worden beschouwd. Sommige auteurs houden namelijk voor dat een *COP*-beslissing enkel als bindend kan worden beschouwd wanneer het overkoepelend instrument voorziet in de mogelijkheid voor de Conferentie van de Partijen om bindende beslissingen aan te nemen²¹⁵. Artikel 7.2 van de *UNFCCC* formuleert echter geen *regulatory mandate* voor de *Conference of the Parties*²¹⁶, waardoor dit orgaan geen nieuwe substantiële verplichtingen voor Partijen kan creëren²¹⁷. BRUNNEE verdedigt evenwel dat de juridische waarde van *COP*-beslissingen eerder afhangt van de al dan niet obligatoire formulering van de operationale bepalingen ervan²¹⁸.

87. De notie “*agreed outcome with legal force*” deed echter de meeste vragen rijzen, omdat hiervan geen enkele internationaalrechtelijke omschrijving bestaat. Het zou gaan om een juridisch instrument

²¹⁰ Legal Response Initiative, *Meaning of ‘legal instrument’*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017), 1.

²¹¹ Vienna Convention on the Law of Treaties (23 mei 1969), 1155 UNTS, 331.

²¹² Een amendement is te beschouwen als juridisch bindend van aard, “[*although it*] *fall[s]* short of a new legally binding instrument” (Legal Response Initiative, *Meaning of ‘legal instrument’*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017), 1).

²¹³ Legal Response Initiative, *Legal form of the 2015 agreement*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017), 2.

²¹⁴ D. BODANSKY en S.D. O’CONNOR, 4.

²¹⁵ S. MALJEAN-DUBOIS, T. SPENCER en M. WEMAERE, “The legal form of the Paris climate agreement: a comprehensive assessment of options”, *Carbon and Climate Law Review* 2015/9(1), 73.

²¹⁶ T.L. CHERRY, J. HOVI en D. MCEVOY (2014), 184.

²¹⁷ L. RAJAMANI, *Negotiating the 2015 climate agreement: Issues relating to legal form and nature*, http://cprindia.org/sites/default/files/articles/Paper_Negotiating-the-2015-Climate-Agreement_Rajamani.pdf (consultatie 30 mei 2017), 15.

²¹⁸ J. BRUNNEE, “COPing with consent: law-making under multilateral environmental agreements”, *Leiden Journal of International Law* 2002/15, 32.

dat geen protocol, amendement of annex uitmaakt, maar wel nog steeds “*under the Convention*” zou zijn.

Van alle grotere Partijen bij het Verdrag drong de EU het meest aan op een ambitieuze opvolger van het Kyoto Protocol en stelde deze onzekere bewoordingen (“*with legal force*” betekent beduidend minder dan “*legally binding*”²¹⁹) daarom sterk in vraag²²⁰. India’s kernargument tot opname van deze mogelijkheid in het *ADP* daarentegen bestond erin dat alvorens te beslissen over de juridisch bindende kracht van het toekomstig akkoord, de inhoudelijke verplichtingen van Partijen eerst duidelijk hoorden te worden uitgewerkt. Indien dus toegevingen zouden moeten gedaan worden op het vlak van verbintenissen, zouden de gevolgen daarvan nadien nog kunnen worden gemilderd door een zwakkere juridisch bindende kracht te verbinden aan het Akkoord zelf²²¹. De eerste twee voornoemde mogelijkheden, een protocol of ‘ander juridisch instrument’, impliceren beiden juridisch bindende instrumenten onder de *UNFCCC*. Volgens India daarentegen kon een “*agreed outcome with legal force*” een combinatie inhouden van “[...] *aspirational COP decisions, binding COP decisions, [...] with differing degrees of bindingness under the provisions of domestic and international law under the Convention*”²²². De bewoordingen zouden dus ook kunnen betekenen dat de uitkomst eerder juridische kracht zou hebben binnen de nationale rechtsstelsels dan binnen het internationaal recht²²³.

B. Uitkomst

88. Zowel de Warschau²²⁴- en Lima²²⁵-beslissingen als de onderhandelingstekst van Genève²²⁶ vermeldden verder niks expliciet over de juridische vorm van het nieuwe akkoord.
89. Uiteindelijk werd het *Paris Agreement* echter aangenomen als bijlage bij een *COP*-beslissing²²⁷. Ondanks dat in de rechtsleer betwijfeld werd of zulk instrument als juridisch bindend kan worden beschouwd²²⁸, voldoet het akkoord klaarblijkelijk toch aan alle vereisten voor een bindend verdrag zoals omschreven door artikel 2.1(a) van de *VCLT*:

²¹⁹ D. BODANSKY en S.D. O’CONNOR, *The Durban Platform: Issues and Options for a 2015 Agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/durban-platform-issues-and-options.pdf>, 6; zie ook Legal Response Initiative, *Rigour of ‘an agreed outcome with legal force’*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017), 1.

²²⁰ J. VOGLER (2016), 67.

²²¹ A. SOETE, “Het Paris Agreement: one giant leap for mankind, one small step for climate?”, *Milieu- en Energierecht* 2016, 129.

²²² India, *Submission by India On the work of the Ad-hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action. Workstream I* (19 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_india_workstream_2_201303_09.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission India 2013(1)”.

²²³ L. RAJAMANI, *Negotiating the 2015 climate agreement: Issues relating to legal form and nature*, http://cprindia.org/sites/default/files/articles/Paper_Negotiating-the-2015-Climate-Agreement_Rajamani.pdf (consultatie 30 mei 2017), 7.

²²⁴ Beslissing 1/CP.19, Further advancing the Durban Platform (31 januari 2014), *UN Doc.* FCCC/CP/2013/10/Add.1.

²²⁵ Beslissing 1/CP.20, Lima Call for Climate Action (2 februari 2015), *UN Doc.* FCCC/CP/2014/10/Add.1.

²²⁶ UNFCCC, Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action, Second session, part eight, Geneva (February 8-13, 2015), Agenda item 3: implementation of all the elements of decision 1/CP.17 Negotiating text (25 februari 2015), *UN Doc.* FCCC/ADP/2015/1 (2015).

²²⁷ UNFCCC, Adoption of the Paris Agreement (12 december 2015), *UN Doc.* FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1 (2015).

²²⁸ Zie randnummer 86.

“‘Treaty’ means an international agreement concluded between States in written form and governed by international law, whether embodied in a single instrument or in two or more related instruments and whatever its particular designation”.

Er bestaat geen twijfel over dat het akkoord in schriftelijke vorm werd overeengekomen tussen Staten. Aangezien het *Paris Agreement* bovendien werd afgesloten op een internationale conferentie “in pursuit of the objectives of the Convention” en de organen en procedures van de *UNFCCC* meermaals worden overgenomen, mag daarom worden besloten dat ook aan de vereiste van “governed by international law” werd voldaan²²⁹. Een bijkomende aanwijzing is bovendien terug te vinden in de slotbepalingen van het Akkoord van Parijs, die duidelijke vereisten omtrent onder meer ratificatie²³⁰ (artikel 20), inwerkingtreding (artikel 21) en voorbehouden (artikel 26) bevatten²³¹.

90. De bijhorende *COP*-beslissing op zich heeft daarnaast een aantal complementaire functies²³². In de eerste plaats vormt ze het raamwerk waaronder het *PA* werd aangenomen. De beslissing biedt verder richtlijnen over pre-2020-klimaatactie en over de ontwikkeling en formulering van *NDCs* en vormt een leidraad bij de implementatie van het Akkoord.

II Juridisch bindende aard van de individuele bepalingen van het Akkoord

91. Zoals ook reeds vermeld bij de uiteenzetting over het Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol²³³, hoeft het feit dat het Akkoord van Parijs op zich als juridisch bindend kan worden beschouwd, niet te betekenen dat alle erin vervatte bepalingen erin ook juridisch bindend zijn²³⁴.
92. In de doctrine argumenteerden sommige auteurs dat het beter zou zijn dat het Akkoord van Parijs geen nieuwe juridische verbintenissen voor Partijen zou creëren, omdat men van oordeel was dat sommige landen nog niet klaar waren om strikte verplichtingen op zich te nemen. Wanneer zou worden voorzien in “soft commitments”, zouden volgens bepaalde auteurs meer landen participeren aan het akkoord en zouden de bepalingen bovendien ambitieuzer kunnen worden opgesteld²³⁵. Alhoewel zulke ‘zachte’ voorschriften niet meteen rechten en verplichtingen voor Partijen creëren, kunnen zij nadien echter nog worden ‘versterkt’ door gedetailleerde uitwerking in bijvoorbeeld *COP*-beslissingen²³⁶. Sommige onderdelen van het akkoord behoeften volgens ULFSTEIN en VOIGT hoe

²²⁹ W. OBERGASEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH, “Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change – Part I”, *Environmental Law & Management* 2015/27, 248.

²³⁰ Artikel 2.1(b) van de *VCLT* stelt namelijk dat ratificatie “the international act so named whereby a State establishes on the international plane its consent to be bound by a treaty” betreft.

²³¹ D. BODANSKY (2016), 12-13.

²³² Climate Focus, *The Paris Agreement. Summary*, <http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20151228%20COP%2021%20briefing%20FIN.pdf> (consultatie 1 mei 2017), 1.

²³³ Zie randnummer 77.

²³⁴ D. BODANSKY, “The legal character of the Paris Agreement”, *Review of European Community and Environmental Law* 2016/25(2), 143.

²³⁵ Zie bijvoorbeeld D. BODANSKY en S.D. O’CONNOR, *The Evolution of Multilateral Regimes: Implications for Climate Change*, <https://www.c2es.org/docUploads/evolution-multilateral-regimes-implications-climate-change.pdf> (consultatie 1 juni 2017).

²³⁶ R. MONCEL, P. JOFFE, K. MCCALL en K. LEVIN, *Building the climate change regime: survey and analysis of approaches*, http://www.wri.org/sites/default/files/building_the_climate_change_regime.pdf (consultatie 1 juni 2017), 61.

dan ook strikte verbintenissen als de Partijen de doelstelling van een maximale opwarming van twee graden (en een streven naar 1,5° C)²³⁷ zouden willen behalen naar de toekomst toe²³⁸.

93. Het uiteindelijke Akkoord van Parijs voorziet zowel in “*hard obligations*”, “*soft obligations*” als in “*non-obligations*”²³⁹.

“*Hard obligations*” creëren precies geformuleerde rechten en verplichtingen voor Partijen, die het voorwerp kunnen uitmaken van niet-nalevingsprocedures. Het grootste deel van dit soort verbintenissen is terug te vinden binnen de artikelen omtrent mitigatie²⁴⁰ en transparantie²⁴¹.

“*Soft obligations*” kunnen worden gezien als “*international prescriptions that are deemed to lack requisite characteristics of international normativity, but which, nevertheless, are capable of producing certain legal effects*”. Door de sterke onenigheid tussen Partijen omtrent mitigatie, zijn ook enkele *soft obligations* hieromtrent opgenomen in het PA. Het grootste deel van dit type verbintenissen komt echter voor in de artikelen betreffende adaptatie, financiële- en technologische steun en capaciteitsopbouw.

Tot slot kunnen “*non-obligations*” worden gezien als “*provisions lacking in normative content that capture understandings between Parties, provide context or offer a narrative*”. Ze kunnen niet echt gezien worden als verbintenissen, noch als recht in het algemeen.

De combinatie van deze verschillende types is te wijten aan de algemene onenigheid tussen Partijen. Ontwikkelde landen leggen doorgaans de focus op mitigatie en transparantie alleen, terwijl vele ontwikkelingslanden er reeds lange tijd voor pleiten dat mitigatie, adaptatie, transparantie, financiële- en technologische ondersteuning en capaciteitsopbouw op dezelfde voet worden geplaatst²⁴². Dit kwam ook duidelijk naar voor in sommige ingediende *INDCs*²⁴³.

²³⁷ Zie randnummer 243.

²³⁸ T.L. CHERRY, J. HOVI en D. MCEVOY (2014), 187.

²³⁹ L. RAJAMANI, “The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations”, *Journal of Environmental Law* 2016/28, 352-357. Zie Bijlage 6-8.

²⁴⁰ Zie randnummer 240 e.v.

²⁴¹ Zie randnummers 288 e.v.

²⁴² L. RAJAMANI (2016), 357.

²⁴³ Zie bijvoorbeeld LMDC, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmde_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 30 mei 2017).

2 Het VN Klimaatverdrag, het Kyoto Protocol en het Klimaatakkoord van Parijs in het licht van het *Common But Differentiated Responsibilities (and Respective Capabilities)*-principe

2.1 Begrip

2.1.1 Ontstaan

94. Alhoewel het principe van de *Common But Differentiated Responsibilities (CBDR)* pas voor het eerst expliciet werd omschreven in de Verklaring van Rio, werden de fundamenteën van het beginsel reeds gelegd op de *United Nations Conference on the Human Environment* in 1972. Terwijl de ontwikkelde landen aanstuurden op een globaal debat omtrent de heersende milieuproblematiek, hechtten ontwikkelingslanden vooral belang aan hun economische ontwikkeling.

Als compromis werd in de Verklaring van Stockholm²⁴⁴ enerzijds opgenomen dat milieubescherming een plicht vormt voor *alle* overheden en dat het milieu *op gelijke voet* moet worden behandeld door *alle* landen²⁴⁵ (principe 24). Anderzijds werd in de preambule erkend dat in ontwikkelingslanden de meeste milieuproblemen zijn veroorzaakt door onderontwikkeling (in tegenstelling tot de milieuproblematiek in ontwikkelde landen, veroorzaakt door de industrialisering) en dat de geïndustrialiseerde landen inspanningen moeten doen om de kloof ten aanzien van de ontwikkelingslanden te reduceren. Verder moet overeenkomstig principe 23 van de Stockholmverklaring de specifieke situatie van ontwikkelingslanden (zoals omschreven door de principes 8 tot 12) in overweging worden genomen.

95. Op de *UNCED*, twintig jaar later, trachtten de geïndustrialiseerde landen wederom thema's zoals klimaatverandering en biodiversiteit op de agenda te plaatsen. Ontwikkelingslanden daarentegen hamerden onder andere op technologie-overdracht en capaciteitsopbouw en riepen daartoe de bevindingen van het *First Assessment Report* van het *IPCC*²⁴⁶ in, dat de specifieke verantwoordelijkheid van de geïndustrialiseerde landen erkent en bevestigt dat de uitstoot van ontwikkelingslanden verder kan stijgen met het oog op hun economische ontwikkeling.

De Verklaring van Rio²⁴⁷ vormt een delicate balans tussen de belangen van de geïndustrialiseerde landen en ontwikkelingslanden²⁴⁸. In de eerste plaats versterkt onder andere beginsel 6 de

²⁴⁴ Report of the United Nations Conference on the Human Environment (16 juni 1972), *UN Doc. A/CONF.48/14* (1972).

²⁴⁵ Eigen accentuering.

²⁴⁶ IPCC, *Climate Change. The IPCC scientific assessment*, Genève, IPCC, 1990.

²⁴⁷ Rio Declaration on Environment and Development (14 juni 1992), *UN Doc. A/CONF.151/26* (1992).

²⁴⁸ Zie L. RAJAMANI, "The changing fortunes of differential treatment of international environmental law", *International Affairs* 2012/88(3), 609.

Stockholmverklaring door te bevestigen dat de bijzondere situatie van ontwikkelingslanden, en in het bijzonder de minst ontwikkelde en die welke op milieugebied uiterst kwetsbaar zijn, voorrang dient te krijgen. Belangrijker echter is de expliciete opname van het *CBDR*-principe in beginsel 7:

“[...] Gezien het verschillend aandeel dat zij leveren aan de mondiale achteruitgang van het milieu hebben Staten gemeenschappelijke, maar gedifferentieerde verantwoordelijkheden. De ontwikkelde landen erkennen de verantwoordelijkheid die zij dragen in het internationale streven naar duurzame ontwikkeling gezien de druk die hun samenlevingen leggen op het mondiale milieu en gezien de technologieën en financiële middelen waarover zij beschikken.”

Toen werd onderhandeld over de tekst van dit beginsel, eisten ontwikkelingslanden dat industrielanden hun verantwoordelijkheid voor de door hen veroorzaakte schade aan het milieu zouden opnemen op basis van deze bepaling. Uiteraard ging het geïndustrialiseerde noorden hier niet mee akkoord en werd hieromtrent niks opgenomen in de Rio-verklaring²⁴⁹. Met de bewoordingen van het beginsel werd niettemin de basis gelegd voor de verdere ontwikkeling van gedifferentieerde behandeling ten voordele van ontwikkelingslanden.

96. Uiteindelijk werd het *CBDR*-principe ook uitdrukkelijk aangenomen in het Klimaatverdrag, meer bepaald onder artikel 3.1:

“De Partijen dienen het klimaatsysteem te beschermen ten behoeve van huidige en toekomstige generaties, op basis van billijkheid en in overeenstemming met hun gezamenlijke, doch verschillende, verantwoordelijkheden en onderscheiden mogelijkheden. Partijen die ontwikkelde landen zijn, dienen derhalve het voortouw te nemen bij de bestrijding van klimaatverandering en de nadelige gevolgen daarvan.”

Alhoewel vele internationale overeenkomsten verwijzen naar *CBDR*, komt het principe enkel uitdrukkelijk voor in de Rio-verklaring en in de *UNFCCC*. De omschrijving van het beginsel in artikel 3.1 van het Klimaatverdrag verschilt wel fundamenteel met de weergave ervan in de Verklaring van Rio. In de *UNFCCC* wordt *CBDR* opgenomen in de operationele bepalingen. In de Rio-verklaring gebeurt dit eenvoudigweg in de preambule. In Rio-beginsel 7 wordt voorts louter bepaald dat *“ontwikkelde landen de verantwoordelijkheid erkennen die zij dragen in het internationale streven naar duurzame ontwikkeling”*, terwijl de Partijen artikel 3.1 van het Raamverdrag de opvallend geavanceerdere verplichting op zich nemen om *“het voortouw te nemen bij de bestrijding van klimaatverandering en de nadelige gevolgen daarvan”*²⁵⁰. Hoewel de Rio-verklaring bovendien duidelijk verwijst naar het historisch aandeel van ontwikkelde landen in de achteruitgang van het milieu, is deze vaststelling in het Klimaatverdrag enkel opgenomen in de preambule. Verder wordt

²⁴⁹ S. ATAPATTU, *Emerging principles of international environmental law*, New York, Transnational Publishers, 2006, 387.

²⁵⁰ P. PAUW, S. BAUER, C. RICHERZHAGEN, C. BRANDI en H. SCHMOLE, *Different perspectives on differentiated responsibilities. A state-of-the-art review of the notion of common but differentiated responsibilities in international negotiations*, Bonn, Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2014, 8.

aan het verdragsartikel de notie ‘onderscheiden mogelijkheden’ toegevoegd. Daarom spreekt men binnen het klimaatregime van het *Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities (CBDR-RC)*-principe.

2.1.2 Componenten

97. Traditioneel wordt het internationaal recht gekarakteriseerd door het beginsel van de soevereine gelijkheid van Staten, dat beoogt dat alle Staten beschikken over gelijke rechten en verplichtingen²⁵¹. Ook artikel 2.1 van het Handvest van de Verenigde Naties²⁵² stelt uitdrukkelijk dat “*de Organisatie gegrond is op het beginsel van soevereine gelijkheid van al haar Leden*”. Een logisch gevolg van dit principe is dat internationale juridische verbintenissen gebaseerd worden op het wederkerigheidsbeginsel, wat inhoudt dat alle ondertekende Staten op dezelfde manier moeten worden behandeld²⁵³.
98. Aanvankelijk werd het principe van de soevereine gelijkheid strikt toegepast. De soevereiniteit van de Partijen bij het Klimaatverdrag wordt ook uitdrukkelijk erkend in de preambule ervan. Evenwel werd meer en meer duidelijk dat een strikte toepassing van het concept niet langer aan te houden was, gezien de toenemende verschillen tussen Staten in termen van onder andere oppervlakte, militaire en politieke macht en ontwikkelingsgraad. Ontwikkelingslanden stelden zich weigerachtig op om dezelfde zware verplichtingen als industrielanden aan te gaan.

Sinds de Stockholm Conferentie is dan ook een toename van bepalingen die voorzien in een gedifferentieerde en preferentiële behandeling ten voordele van ontwikkelingslanden waar te nemen, wat universele participatie mogelijk maakt²⁵⁴.

99. Corresponderend met deze vaststelling valt het begrip *Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities* traditioneel uiteen in twee componenten²⁵⁵:
- ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’, en
 - ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheid’.

Binnen het klimaatregime wordt, zoals hierboven reeds kort aangehaald, hier nog de component van de ‘respectievelijke mogelijkheden’ aan toegevoegd, die hierna behandeld zal worden samen met het tweede onderdeel.

²⁵¹ J. CRAWFORD, “Sovereignty as a Legal Value” in J. CRAWFORD en M. KOSKENNIEMI (eds.), *The Cambridge Companion to International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 17.

²⁵² Charter of the United Nations (24 oktober 1945), 1 *UNTS*, XVI.

²⁵³ Oxford Public International Law, *Reciprocity*, <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1461> (consultatie 8 april 2017).

²⁵⁴ S. ATAPATTU (2006), 379-384.

²⁵⁵ P. SANDS, J. PEEL, A.F. AGUILAR en R. MCKENZIE, *Principles of International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 234-236.

100. Ontwikkelingslanden trachten over het algemeen het aspect van de ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheid’ te beklemtonen en op die manier zwakkere verplichtingen en bijstand te bekomen. Ontwikkelde landen daarentegen proberen doorgaans het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’-aspect te benadrukken, waardoor opofferingen van alle partijen vereist zijn²⁵⁶.

I Gemeenschappelijke verantwoordelijkheid

101. Het eerste onderdeel van het begrip refereert naar de verplichting van *alle* Staten om de klimaatverandering tegen te gaan. De opwarming van de aarde is immers een *globaal* probleem dat een *globale* oplossing vergt²⁵⁷: het betreft een gedeelte van het milieu dat niet toebehoort aan één Staat of niet onder diens exclusieve jurisdictie valt, maar een *common concern of mankind* uitmaakt²⁵⁸. Die notie kan worden omschreven als “[an issue] of common concern [...] that inevitably transcend the boundaries of a single state and require collective action in response”²⁵⁹. Het Klimaatverdrag bepaalt expliciet in de preambule dat “veranderingen in het klimaat op aarde en de nadelige gevolgen daarvan een gemeenschappelijke zorg voor de mensheid vormen”²⁶⁰.

Het belang van de kwalificatie als ‘gemeenschappelijke zorg’ is dat het alle Staten die het verdrag in kwestie ratificeerden een collectief en individueel belang geeft bij de handhaving ervan. Artikel 48.1 van de Articles on State Responsibility²⁶¹ bepaalt namelijk dat:

“Any State other than an injured State is entitled to invoke the responsibility of another State [...] if:
 (a) the obligation breached is owed to a group of States including that State, and is established for the protection of a collective interest of the group; or
 (b) the obligation breached is owed to the international community as a whole.”

²⁵⁶ C. OKEREKE en P. COVENTRY, “Climate justice and the international regime: before, during and after Paris”, *WIREs Climate Change* 2016/7, 837.

²⁵⁷ M. BUDA, “Common but Differentiated Responsibility – International Environmental Law Principle”, *Journal of Law and Public Administration* 2016/4(2), 83.

²⁵⁸ Y. MATSUI, “Some aspects of the principle of Common But Differentiated Responsibilities”, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2002/2, 153.

²⁵⁹ D. SHELTON, “Common Concern of Humanity”, *Environmental Policy and Law* 209/39(2), 83. Het concept *common concern of mankind* moet worden onderscheiden van het concept *common heritage of mankind*. De laatste notie wordt veeleer toegepast met betrekking tot bepaalde geografische gebieden of rijkdommen, terwijl het in geval van een *common concern of mankind* gaat om een specifiek (milieu)probleem.

²⁶⁰ Zie ook Resolutie 43/53 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Op basis van dezelfde resolutie werd ook het IPCC opgericht, die het klimaat als een *common concern of mankind* beschrijft en waarnaar de preambule verwijst.

²⁶¹ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the Commission at its fifty-third session in 2001 (Final Outcome) (International Law Commission [ILC]), *UN Doc. A/56/10*, 43, A/RES/56/83, Annex, UN Doc A/CN.4/L.602/Rev.1.

Aldus erkent deze bepaling het recht van Staten om verplichtingen die een collectief belang behartigen af te dwingen²⁶². Termen zoals *common concern* wijzen op dergelijk collectief belang²⁶³. Het principe van de soevereine gelijkheid van partijen is hier duidelijk in terug te vinden.

102. Daarnaast is de component gebaseerd de gewoonterechtelijke verplichting van alle Staten om “*de verantwoordelijkheid te verzekeren dat activiteiten die binnen hun rechtsmacht of toezicht vallen geen schade veroorzaken aan het milieu van andere Staten of van gebieden die onder geen enkele rechtsmacht vallen*” (principe 21 van de Stockholmverklaring en beginsel 2 van de Rio-verklaring, bevestigd in de preambule van het Klimaatverdrag)²⁶⁴.
103. Een andere grondslag kan worden gevonden in principe 24 van de Stockholmverklaring en de eerste zin van de *CBDR*-bepaling in de Rio-verklaring, die stellen dat Staten dienen samen te werken, teneinde grensoverschrijdende milieuaantasting te voorkomen²⁶⁵.
104. Het eerste element van *CBDR* op zich zou impliceren dat alle Staten gelijke (emissiereductie)verplichtingen opgelegd krijgen, aangezien de klimaatverandering een *gemeenschappelijk* probleem betreft dat *alle* Staten schaadt. Het tweede onderdeel van het begrip nuanceert dit echter.

II Gedifferentieerde verantwoordelijkheid

A. Algemeen

105. Terwijl de meeste verplichtingen in het internationaal recht gebaseerd zijn op het beginsel van de soevereine gelijkheid van Staten en het daaraan gekoppelde beginsel van wederkerigheid, vormt differentiatie ten gunste van ontwikkelingslanden daarop een uitzondering.

De tweede component van het begrip slaat op de visie dat Staten verschillende verplichtingen dienen opgelegd te krijgen²⁶⁶. Verdragen kunnen voorzien in enige flexibiliteit gebaseerd op de speciale behoeften van ontwikkelingslanden of hun bijzondere kwetsbaarheid²⁶⁷ voor klimaatverandering (zoals *SIDS*, beschouwd als zeer gevoelig voor zeespiegelstijging)²⁶⁸. Het idee hierachter is een soort van distributieve rechtvaardigheid, die het aandeel in de te nemen mitigatie- en adaptatiemaatregelen verdeelt op basis van billijkheid²⁶⁹.

²⁶² Dit blijkt in de praktijk evenwel niet altijd even gemakkelijk; zie hiervoor A.C. ROSENBLOM, *Claiming State Responsibility for Climate Change Damages*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.835.7085&rep=rep1&type=pdf> (consultatie 8 april 2017).

²⁶³ L. RAJAMANI (2006), 134-135.

²⁶⁴ D. FRENCH, “Developing States and International Environmental Law: the Importance of Differentiated Responsibilities”, *International and Comparative Law Quarterly* 2000/49, 45.

²⁶⁵ L. RAJAMANI (2006), 134.

²⁶⁶ J. LEE, “Rooting the Concept of Common But Differentiated Responsibilities in Established Principles of International Environmental Law”, *Vermont Journal of Environmental Law* 2015/17, 30.

²⁶⁷ Zie randnummer 43.

²⁶⁸ S. ATAPATTU (2006), 383.

²⁶⁹ L. MEYER en D. ROSER, “Distributive Justice and Climate Change: The Allocation of Emissions Rights”, *Analyse und Kritik* 2006/28, 225.

106. Alhoewel de ernst van de problematiek medewerking van alle landen behoeft, bemoeilijken vele historische en economische factoren namelijk een adequate oplossing voor de klimaatopwarming. Het bruto binnenlands product en consumptie lopen vaak sterk uiteen in ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden. Dit gegeven vertaalt zich bovendien in de uitstoot, die in ontwikkelingslanden gerelateerd is aan basisbehoeften, terwijl de uitstoot van de geïndustrialiseerde landen betrekking heeft op onder meer de productie van verbruiksgoederen en wagengebruik²⁷⁰.
107. Zoals hierboven reeds aangehaald, verschoof de focus binnen de internationale milieuverdragen ontstaan na de Stockholm Conferentie dan ook stilaan van ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’ naar ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheid’²⁷¹.
108. Indien het tweede element van het begrip alleen zou worden gelezen, zou dit impliceren dat bepaalde landen alle verplichtingen op zich moeten nemen, terwijl anderen (bijna) niks hoeven te ondernemen. *De facto* weerspiegelen het Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol deze visie, doordat enkel Annex I-landen een emissiereductie dienen te realiseren.

Het ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheid’-onderdeel komt, naast de bepalingen van de *UNFCCC* en het Kyoto Protocol op zich, daarnaast het meest tot uiting in de Annex I/non-Annex I-tweedeling van het Klimaatverdrag. Deze dichotomie reflecteert vooral de economische toestand en het bruto binnenlands product per capita van begin jaren ’90²⁷². Sinds de inwerkingtreding van het Kyoto Protocol hebben vele ‘ontwikkelingslanden’ Annex I-landen echter voorbij gestoken wat betreft economische groei en/of uitstoot, maar toch blijven zij binnen de non-Annex I-categorie²⁷³.

109. Het gebrek aan een adequaat verder onderscheid tussen non-Annex I-landen onderling heeft ernstige gevolgen voor de efficiënte toepassing van het *CBDR*-principe binnen het klimaatregime. De *catch all*-werkwijze zorgt ervoor dat sommige landen in werkelijkheid helemaal geen voorkeursbehandeling als ontwikkelingsland behoeven, terwijl anderen net nood hebben aan *bijkomende* ondersteuning. Volgens RAJAMANI leidt de ambiguïteit tot een gebrek aan rechtvaardigheid op twee manieren²⁷⁴. Ten eerste kan het de efficiënte verdeling van (schaarse) middelen in de weg staan. Omdat Koeweit, Qatar en Singapore, allen landen met een hoog inkomen per inwoner, behoren tot de *G-77*, worden ze beschouwd als ontwikkelingslanden. Zij krijgen bijgevolg dezelfde bijstand als landen met een zeer laag inkomen zoals Bangladesh. Ten tweede kan de ambiguïteit ertoe leiden dat landen met een grotere verantwoordelijkheid voor klimaatverandering ontsnappen aan strengere verplichtingen.

²⁷⁰ L. RAJAMANI (2006), 177-178.

²⁷¹ R. BOYTE, “Common But Differentiated Responsibilities: Adjusting the ‘Developing’ / ‘Developed’ Dichotomy in International Environmental Law”, *New Zealand Journal of International Law* 2010/14, 68.

²⁷² P. PAUW, S. BAUER, C. RICHERZHAGEN, C. BRANDI en H. SCHMOLE (2014), 1.

²⁷³ W. GERBER, “Defining ‘developing country’ in the second commitment period of the Kyoto Protocol”, *Boston College International and Comparative Law Review* 2008/31(2), 333.

²⁷⁴ L. RAJAMANI (2006), 171-172.

110. Daarom dringen zich doeltreffende en hedendaagse inclusiecriteria op. *CBDR* betreft immers een dynamisch principe dat moet worden toegepast met zijn tijd en huidige en wijzigende socio-economische realiteiten en ontwikkelingsmogelijkheden in rekening moet nemen²⁷⁵.

Een bijkomend argument dat moet kunnen toestaan dat een meer realistische differentiatie wordt doorgevoerd, kan volgens mij worden gevonden in de preambule van de *UNFCCC* zelf, die verschillen binnen de categorie van ontwikkelingslanden lijkt te erkennen²⁷⁶:

“Laaggelegen landen en andere kleine eilandstaten, landen met laaggelegen kustgebieden, aride en semi-aride gebieden of gebieden die vatbaar zijn voor overstroming, droogte of woestijnvorming, en ontwikkelingslanden met broze bergecosystemen, [zijn] bijzonder kwetsbaar voor de nadelige gevolgen van klimaatverandering [...].”

Om die reden worden hieronder enkele alternatieve voorstellen, gedaan door zowel de rechtsleer als de Partijen zelf, toegelicht²⁷⁷.

111. Binnen het internationaal klimaatregime wordt nog de component ‘respectievelijke mogelijkheden’ aan het principe toegevoegd, die inhoudt dat degenen die meer in staat zijn om het probleem aan te pakken daartoe meer zouden moeten ondernemen dan anderen. Doordat ontwikkelde landen zich sterk verzetten tegen enige verwijzing naar hun historische uitstoot, was het voor hen belangrijk om verantwoordelijkheden en mogelijkheden – die immers met de tijd zouden kunnen wijzigen – op gelijke voet te behandelen²⁷⁸.

Dit onderdeel wordt, in tegenstelling tot de door ontwikkelingslanden vaak ingeroepen grotere (historische) verantwoordelijkheid van de geïndustrialiseerde Partijen, bijgevolg minder gecontesteerd door die laatsten²⁷⁹. Ontwikkelingslanden eisten van hun kant wel dat de laatste zin van het artikel betreffende *CBDR* zou worden ingelast, die bepaalt dat ontwikkelde landen het voortouw moeten nemen bij de bestrijding van klimaatverandering. Voor ontwikkelde landen is deze toevoeging louter het resultaat van hun ruimere verplichtingen onder het Verdrag, zonder dat dit volgens hen zou voortvloeien uit enige historische verantwoordelijkheid²⁸⁰.

112. Het is duidelijk dat verantwoordelijkheden en mogelijkheden niet onafhankelijk van elkaar kunnen worden gezien. Toenemende capaciteit om maatregelen te nemen om de klimaatwijziging tegen te

²⁷⁵ A.S. TABAU en M. LEMOINE, “Willing Power, Fearing Responsibilities: BASIC in the Climate Negotiations”, *Carbon and Climate Law Review* 2012/3, 204.

²⁷⁶ Eigen accentuering. Zie ook randnummer 43.

²⁷⁷ Zie randnummer 113 e.v.

²⁷⁸ K.L. MBEVA en P. PAUW, *Self-Differentiation of Countries’ Responsibilities. Addressing Climate Change through Intended Nationally Determined Contributions*, https://www.die-gdi.de/uploads/media/DP_4.2016.pdf (consultatie 15 april 2017), 6.

²⁷⁹ A.C. ABEYSINGHE en G. ARIAS, “CBDR as a Principle of Inspiring Actions rather than Justifying Inaction in the Global Climate Change Regime Achala” in O.C. RUPPEL, C. ROSCHMANN en K. RUPPEL-SCHLICHTING (eds.), *Climate Change: International Law and Global Governance. Volume II: Policy, Diplomacy and Governance in a Changing Environment*, Baden-Baden, Nomos, 2013, 248.

²⁸⁰ T. DELEUIL, “The Common But Differentiated Responsibilities Principle: changes in continuity after the Durban Conference of the Parties”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2012/21(3), 272.

gaan is namelijk sterk gelinkt aan een welvarende economie en dientengevolge hogere uitstoot, die dan weer een factor vormt om de verantwoordelijkheid van een land te bepalen²⁸¹.

B. Alternatieve invullingen door de rechtsleer

113. Ten eerste verdedigt RAJAMANI een indeling gebaseerd op twee factoren²⁸². Volgens haar zou enerzijds het aandeel in de achteruitgang van het milieu (zowel in het verleden, heden als de toekomst) en anderzijds de capaciteit om herstelmaatregelen te treffen in rekening moeten worden genomen. De Rio-verklaring bepaalt uitdrukkelijk dat het leiderschap van industrielanden gebaseerd is op hun aandeel in de achteruitgang van het milieu. In het Klimaatverdrag komt dit echter minder expliciet naar voor. RAJAMANI argumenteert dat de Verklaring een aanvulling vormt op het Verdrag en dat er binnen het internationaal klimaatregime dus ook rekening moet worden gehouden met de bijdrage in de verslechtering van het milieu²⁸³. Andere auteurs ontkennen dit en stellen dat enkel de economische verschillen tussen ontwikkelingslanden en geïndustrialiseerde landen in aanmerking mogen worden genomen²⁸⁴. De *International Law Association* verdedigt daarentegen dat enkel het aandeel in de verslechtering van de milieutoestand voorop moet staan²⁸⁵.

Zowel het *historisch* aandeel als het *huidige* aandeel van industrielanden in de verslechtering worden expliciet in de preambule van de *UNFCCC* bevestigd:

“Vaststellende dat het grootste deel van de emissies van broeikasgassen over de gehele wereld, zowel in het verleden als in het heden, afkomstig is uit ontwikkelde landen [...].”

Het is echter onduidelijk of en hoe deze ‘schuld’ kan worden gelinkt aan de verantwoordelijkheid van Staten bij het tegengaan van de klimaatverandering. Het lijkt erop dat de ‘schuld’ losstaat van enige ‘verantwoordelijkheid’, die pas in volgende paragrafen van de preambule wordt benadrukt²⁸⁶:

“Beseffende dat de mondiale aard van klimaatverandering de breedst mogelijke samenwerking tussen alle landen vergt [...] in overeenstemming met hun gezamenlijke, doch verschillende, verantwoordelijkheden en onderscheiden mogelijkheden en hun sociale en economische omstandigheden; [...]

Erkennende [...] de noodzaak dat [...] ontwikkelde landen onmiddellijk actie ondernemen, als eerste stap in de richting van een veelomvattend optreden op mondiaal, nationaal en [...]

²⁸¹ *Ibid.*, 106.

²⁸² L. RAJAMANI (2006), 164.

²⁸³ L. RAJAMANI (2006), 137.

²⁸⁴ B. KELLERSMANN, *Die gemeinsame, aber differenzierte Verantwortlichkeit von Industriestaaten und Entwicklungsländern für den Schutz der globalen Umwelt*, Berlin, Springer, 2000, 74.

²⁸⁵ ILA, *Report of the sixty-sixth conference* (1994), 116.

²⁸⁶ L. RAJAMANI (2006), 194.

regionaal niveau [...], daarbij hun relatieve bijdrage aan de versterking van het broeikas-effect in aanmerking nemend [...].”

Volgens mij wijzen de elementen “breedst mogelijke samenwerking” en “in de richting van een veelomvattend optreden” duidelijk op het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheden’-onderdeel van het CBDR-begrip, terwijl “de noodzaak dat [...] ontwikkelde landen onmiddellijk actie ondernemen” en “relatieve bijdrage” de nadruk leggen op het ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheden’-aspect.

In het algemeen zijn ontwikkelingslanden van mening dat vooral historische verantwoordelijkheid een rol moet spelen²⁸⁷. Industrielanden daarentegen proberen de notie historische verantwoordelijkheid van de hand te doen en te focussen op de huidige en toekomstige uitstoot²⁸⁸. In tegenstelling tot de historische en huidige emissies, kan de toekomstige uitstoot echter niet met zekerheid worden voorspeld. Dit argument wordt dan ook vaak aangehaald door grote uitstoters om aan strikte verbintenissen te ontsnappen²⁸⁹.

114. CLAUSSEN en MCNEILLY stellen voorts een indeling voor op basis van levensstandaard, verantwoordelijkheid en capaciteiten: “*must act now*”, “*should act now but differently*” en “*could act now*”²⁹⁰. Ook STAVINS geeft aan dat de indeling naast economische ook technologische mogelijkheden moet weerspiegelen. Daartoe stelt hij een mechanisme voor waarbij het op zich nemen van verplichtingen vereist wordt vanaf wanneer de uitstoot per inwoner een bepaald bedrag overschrijdt²⁹¹. Het gevaar bestaat wel dat het land in kwestie de automatische overgang naar een andere categorie niet zomaar zal aanvaarden. Daardoor kan het aangewezen zijn om alvorens de ‘promotie’ plaatsvindt, voorafgaande onderhandelingen te voeren²⁹².
115. Omdat de huidige dichotomie volgens BOYTE – deels aansluitend bij de bovenstaande visie van RAJAMANI – te weinig milieu-omstandigheden in aanmerking neemt, stelt zij twee nieuwe categorieën voor, naast de twee reeds bestaande²⁹³: ‘snel ontwikkelende landen’ en ‘minst

²⁸⁷ A.S. TABAU en M. LEMOINE (2012), 204; L.A. OMUKO, *The role of BRICS in future climate change regime: why their commitment and participation is important and how to achieve it*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2599248 (consultatie 2 april 2017), 2-3.

²⁸⁸ J. BRUNNEE en C. STRECK, “The UNFCCC as a negotiation forum: towards common but more differentiated responsibilities”, *Climate Policy* 2013/13(5), 590. Voor een uitgebreide bespreking: zie onder meer P. LAWRENCE, *Justice for future generations: climate change and international law*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2014; E. PAGE, *Climate change, justice and future generations*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006; E.A. POSNER en D. WEISBACH, *Climate change justice*, Princeton, Princeton University Press, 2010; C. OKEREKE, “Climate justice and the international regime”, *WIREs Climate Change* 2010/1, 462-473.

²⁸⁹ H. WINKLER en L. RAJAMANI, “CBDR&RC in a regime applicable to all”, *Climate Policy* 2014/4(1), 106.

²⁹⁰ E. CLAUSSEN en L. MCNEILLY, *Equity and global climate change: the complex elements of global fairness*, <https://www.c2es.org/publications/equity-global-climate-change-complex-elements-global-fairness> (consultatie 2 april 2017). Zie ook D. FIALHO en P.A.G. VAN BERGEIJK, *Noodles and Spaghetti: Why is the developing country differentiation landscape so complex?*, <http://econpapers.repec.org/paper/emseuriss/41428.htm> (consultatie 2 april 2017).

²⁹¹ R.N. STAVINS, “Forging a more effective global climate treaty”, *Environment* 2004/46(10), 26.

²⁹² H. WINKLER en L. RAJAMANI (2014), 111.

²⁹³ R. BOYTE (2010), 92-96.

ontwikkelde landen'. OTT et al. maken de onderverdeling 'recent geïndustrialiseerde landen' – 'snel in ontwikkeling zijnde geïndustrialiseerde landen' – *LDCs* en 'andere ontwikkelingslanden'²⁹⁴.

In plaats van landen onmiddellijk de status van ontwikkeld land te geven, zouden volgens deze twee benaderingen dus tussencategorieën moeten worden voorzien²⁹⁵. Hiertoe zouden criteria zoals bijvoorbeeld economische ontwikkeling, *capacity to respond*, aandeel in de globale uitstoot, uitstoot per capita en verantwoordelijkheid voor de klimaatverandering, *HDI*-ranking en percentage in de totale biodiversiteit van de planeet in aanmerking kunnen worden genomen²⁹⁶. Op die manier wordt zowel het verantwoordelijkheids- als capaciteitselement van het *CBDR*-begrip beter weerspiegeld. Verder pleiten PARIKH en BARUAH voor een indeling op basis van de emissies per capita, totale CO₂-uitstoot en 'CO₂-intensiteit'²⁹⁷, terwijl AKIHIRO²⁹⁸ een sectorindeling op basis van energieverbruik zou doorvoeren.

C. Alternatieve invullingen door Partijen

(1) ONTWIKKELDE LANDEN

116. Algemeen kan worden vastgesteld dat zo goed als alle industrielanden de nadruk leggen op het 'gemeenschappelijke verantwoordelijkheden'-aspect en verbintenissen van alle landen verwachten. Bijna alle ontwikkelde landen zijn het erover eens dat de huidige tweedeling tussen Annex I-landen en non-Annex I-landen achterhaald is en stelden dit dan ook expliciet in hun *INDCs* naar aanleiding van COP 21 in Parijs²⁹⁹.

²⁹⁴ H.E. OTT, W. STERK en R. WATANBE, "The Bali Roadmap: new horizons for global climate policy", *Climate Policy* 2008/8(1), 91-95; H.E. OTT, M.G.J. DEN ELZEN, N. HOHNE, B. BROUNS en H. WINKLER, "Differentiation of countries' future commitment in a post 2012 climate regime. An assessment of 'South-North dialogue' proposal", *Environmental Science and Policy* 2007/10(3), 185-203.

²⁹⁵ Zie ook A.M. HALVORSSSEN, "Common But Differentiated Commitments in the Future Climate Change Regime – Amending the Kyoto Protocol to include Annex C and the Annex C Mitigation Fund", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 2007/18, 255.

²⁹⁶ K. KAROUSAKIS, B. GUAY, C. PHILIBERT, *Differentiating countries in terms of mitigation commitments, actions and support*, <http://www.oecd.org/environment/cc/41762372.pdf> (consultatie 15 april 2017).

²⁹⁷ J. PARIKH en L. BARUAH, "A New Framework for the UNFCCC. Common But Differentiated Responsibilities among Non-Annex I-Countries", *Economic & Political Weekly* 2012/XLVII(45), 67.

²⁹⁸ S. AKIHIRO, *A sectoral approach as an option for a Post-Kyoto framework*, <http://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/SawaWeb2.pdf> (consultatie 7 april 2017). Zie ook J.C. JANSEN, J.J. BATTJES, J.P.M. SIJM, C.H. VOLKERS en J.R. YBEMA, *The multi-sector convergence approach: a flexible framework for global rules for national greenhouse gas emissions mitigation targets*, <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/32771/1313.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (consultatie 10 april 2017).

²⁹⁹ Australië, *Submission to the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP) on the 2015 Agreement* (26 mei 2014), [https://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/australia_s_submission_to_the_ad-hoc_working_group_on_the_durban_platform_for_enhanced_action_\(adp\).pdf](https://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/australia_s_submission_to_the_ad-hoc_working_group_on_the_durban_platform_for_enhanced_action_(adp).pdf) (consultatie 1 mei 2017) – hierna "Submission Australië 2014"; Canada, *Submission by Canada. Views on advancing the work of the Durban Platform* (12 april 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_canada_workstream_1_and_2_en_20130412.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna "Submission Canada 2013"; Japan, *Submission by Japan. Information, views and proposals on matters related to the work of Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (12 maart 2013), http://www.meti.go.jp/policy/energy_environment/global_warming/pdf/ADP_submission_Japan_WSI.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna "Submission Japan 2013"; Japan, *Submission by Japan. Information, views and proposals on matters related to the work of Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (14 mei 2014), [http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/\[japan_submission\]_adp.pdf](http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/[japan_submission]_adp.pdf) (consultatie 1 mei 2017); Japan, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (17 juli 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Japan/1/20150717_Japan's%20INDC.pdf (consultatie 1 mei 2017); Noorwegen, *Submission to the ADP. Building the 2015 agreement – mitigation and transparency elements* (6 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/norway_submission_adp_-_mitigation.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna "Submission Noorwegen 2014"; Rusland, *Submission of information, views and proposals on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action: approaches to 2015 Agreement* (30 april 2014), https://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/submission-awg-dp-russia-april_2014-eng.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna "Submission Rusland 2014"; Verenigde Staten, *U.S. Submission on Elements of the 2015 Agreement* (12 februari 2014), <http://unfccc.int/files/>

Noorwegen bepaalde bijvoorbeeld dat differentiatie moet gebeuren op grond van de huidige omstandigheden van Partijen, eerder dan op basis van de in de *UNFCCC* gefixeerde dichotomie³⁰⁰. De Verenigde Staten stelden dat “[the *UNFCCC*] groupings are no longer rational or workable”³⁰¹. Sommige industrielanden expliciteerden bovendien uitdrukkelijk dat alle *major parties*³⁰² of *major emitters*³⁰³ (mitigatie)verbintenissen op zich moesten nemen na 2020.

117. Uit de ingediende *INDCs* blijkt verder dat het *CBDR*-principe voortaan ook ‘nationale omstandigheden’ in aanmerking dient te nemen³⁰⁴.
118. Voorts pleitten enkele Partijen er ook voor om onder meer de uitstoot³⁰⁵, mitigatiemogelijkheden³⁰⁶ en/of mitigatiekosten³⁰⁷, verwachte bevolkingsgroei³⁰⁸ en financiële mogelijkheden³⁰⁹ in rekening te nemen.
119. Nog zouden de voorgestelde criteria volgens de geïndustrialiseerde landen “*evolving/shifting realities*” moeten weerspiegelen³¹⁰:
- volgens Noorwegen dringt “*flexibility to evolve over time and capture developments in emission patterns, effects of climate change and national circumstances*” zich op³¹¹; en
 - Rusland is van mening dat “[the regime] should be flexible, allowing for adjustments (where necessary) to be made to countries’ commitments, as their level of socio-economic development increases”³¹².
120. In ieder geval zou het volgens de EU aan de Partijen zelf moeten zijn om over de criteria te beslissen³¹³.

[documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/u.s.submission_on_elements_of_the_2105_agreement.pdf](#) (consultatie 1 mei 2017) – hierna “Submission Verenigde Staten 2014”.

³⁰⁰ Submission Noorwegen 2014.

³⁰¹ Submission Verenigde Staten 2014.

³⁰² Submission Japan 2013.

³⁰³ Submission Canada 2013; Canada, *Canada’s INDC submission to the UNFCCC* (15 mei 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Canada/1/INDC%20-%20Canada%20-%20English.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Submission Rusland 2014.

³⁰⁴ Submission Australië 2014; Submission Canada 2013; Submission Japan 2013; Noorwegen, *Views on the work of the ADP, Workstream 1* (12 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_norway_workstream_1_20130308.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “Submission Noorwegen 2013”; Submission Nieuw Zeeland 2014.

³⁰⁵ Nieuw Zeeland bijvoorbeeld spreekt over “*emission profiles*” (Submission Nieuw Zeeland 2014). De Europese Unie daarentegen is specifiek en stelt dat zowel de uitstoot van het verleden, heden en de toekomst in rekening moet worden genomen: Europese Unie, *Further elaboration of elements of a step wise process for ambitious mitigation commitments in the 2015 agreement* (16 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eu_workstream_1_mitigation_20130916.adjust.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “Submission Europese Unie 2013”.

³⁰⁶ Submission Europese Unie 2013; Submission Oekraïne 2014; Submission Verenigde Staten 2014.

³⁰⁷ Submission Europese Unie 2013.

³⁰⁸ *Ibid.*

³⁰⁹ Submission Oekraïne 2014.

³¹⁰ Submission Canada 2013; Submission Japan 2013.

³¹¹ Submission Noorwegen 2013.

³¹² Submission Rusland 2014.

³¹³ Submission Europese Unie 2013.

121. Tot slot moet wat de industrielanden betreft worden opgemerkt dat de Europese Unie een – naar mijns inziens zeer goed – voorstel deed door het volgend onderscheid te maken betreffende emissiereductieverbintenissen³¹⁴:

- landen die reeds een emissiereductiedoelstelling opgelegd kregen onder het Kyoto Protocol moeten “*economy wide absolute targets*” aangaan;
- dezelfde “*economy wide targets*” zouden gelden voor andere landen met de grootste verantwoordelijkheden en mogelijkheden, zij het dat deze op zijn minst moeten resulteren in een beperking van hun uitstoot (en dus niet als absoluut te beschouwen zijn, in tegenstelling tot de voorgaande categorie); en
- voor alle overige landen zouden andere mitigatieverbintenisstypes van toepassing zijn, rekening houdend met nationale omstandigheden, verantwoordelijkheden en mogelijkheden.

Alle landen zouden op termijn echter moeten streven naar de “*economy wide absolute targets*”. Het voorgestelde model van de Europese Unie ligt in lijn met het Akkoord van Kopenhagen van 2009, dat voorzag in “*quantified economywide emission targets*” voor Annex I-Partijen, “*mitigation actions*” voor niet-Annex I-Partijen en vrijwillig aan te gane verbintenissen voor *LDCs* en *SIDS*³¹⁵.

(2) ONTWIKKELINGSLANDEN

	<i>Verwijzing naar leiderschapsrol van ontwikkelde landen</i>	<i>Verwijzing naar historische verantwoordelijkheid -heid van ontwikkelde landen</i>	<i>Verwijzing naar het behoud van de dichotomie anno 1992</i>	<i>Verwijzing naar een evolutieve interpretatie van het CBDR-begrip</i>
<i>African Group</i>		√		√
<i>AOSIS</i>	√	√		
<i>LDC</i>	√	√		√
<i>BASIC</i>				
<i>Brazilië</i>	√	√	√	√
<i>China</i>	√	√	√	√
<i>India</i>		√	√	
<i>Zuid-Afrika</i>		√	√	
<i>LMDC</i>	√	√	√	
<i>AILAC</i>				√

³¹⁴ *Ibid.*; Europese Unie, *EU Submission on Mitigation in the 2015 Agreement* (28 mei 2014), http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/el-05-28-adp_ws1_submission.pdf (consultatie 1 mei 2017).

³¹⁵ Zie ook randnummer 150.

Figuur 1: Mening van coalities binnen de klimaatonderhandelingen omtrent een nieuwe invulling van het *CBDR*-principe

122. Hoewel de meeste ontwikkelingslanden louter verwijzen naar het *CBDR*-concept, zonder enige verduidelijking van hun interpretatie daaromtrent³¹⁶, zijn er toch enkele opvallende *submissions* en/of *INDC*'s aan te merken, die hieronder besproken zullen worden. Meer algemeen kan worden geoordeeld dat:

- ontwikkelingslanden quasi allen tot hetzelfde besluit kwamen dat er ongetwijfeld nog gedifferentieerd moet worden tussen de verbintenissen van Partijen, maar dat het wel noodzakelijk is dat *alle* Partijen (dringende en doeltreffende) actie moeten ondernemen;
- men het eens is over het feit dat rekening moet worden gehouden met nationale omstandigheden bij de differentiatie van verbintenissen;
- nog velen onder hen eisen dat de industrielanden het voortouw nemen in de strijd tegen de klimaatopwarming;
- de meeste ontwikkelingslanden en – opvallender – het grootste deel van de coalities binnen de klimaatonderhandelingen (*Africa Group*, *AOSIS*, *LMDCs*, *BASICs*) nog steeds de historische verantwoordelijkheid van ontwikkelde landen naar voor schuiven.

(A) *AFRICA GROUP*

123. Algemeen gesteld legt de *Africa Group* de focus op de historische verantwoordelijkheid van ontwikkelingslanden in combinatie met het invoeren van nationale omstandigheden³¹⁷.

³¹⁶ Zie onder meer: Antigua en Barbuda, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (15 oktober 2015), http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Antigua%20and%20Barbuda/1/INDC_Antigua_Barbuda.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “INDC Antigua en Barbuda 2015”; Bahamas, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (17 november 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Bahamas/1/Bahamas%20INDC%20Submission.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Cambodja, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Cambodia/1/Cambodia%27s%20INDC%20to%20the%20UNFCCC.C.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Djibouti, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (28 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/INDC/Lists/Submissions/DispForm.aspx?ID=513&ContentTypeId=0x0100B1516238C9764C47831DA00AD7F858AE> (consultatie 1 mei 2017); Eritrea, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (20 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Eritrea/1/ERITREA'S%20INDC%20REPORT%20SEP2015.pdf> (consultatie 1 mei 2017); EIG, *EIG's views on the elements of the 2015 Agreement* (5 juni 2014), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2-5_submission_by_eig_20140605.pdf (consultatie 1 mei 2017); Guyana, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (23 november 2015), <http://www4.unfccc.int/INDC/Lists/Submissions/DispForm.aspx?ID=544&ContentTypeId=0x0100B1516238C9764C47831DA00AD7F858AE> (consultatie 1 mei 2017) – hierna “INDC Guyana 2015”; Haïti, *Contribution Prévue Déterminée au niveau National* (30 september 2015), http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Haiti/1/CPDN_Republique%20d'Haiti.pdf (consultatie 1 mei 2017); Iran, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (19 november 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Iran/1/INDC%20Iran%20Final%20Text.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Jordanië, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Jordan/1/Jordan%20INDCs%20Final.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Malediven, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Maldives%20First/Maldives%20INDC.pdf> (consultatie 1 mei 2017); Pakistan, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6 (ADP)* (1 maart 2013), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_pakistan_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 1 mei 2017); Zambia, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC) to the 2015 agreement on climate change* (30 september 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Zambia%20First/FINAL+ZAMBIA%27S+INDC_1.pdf (consultatie 1 mei 2017).

³¹⁷ Africa Group, *Submission by Swaziland on behalf of the Africa Group on the Vision, Ambition and Principle under the ADP* (5 september 2012), http://unfccc.int/files/meetings/ad_hoc_working_groups/kp/application/pdf/adp_africangroup_050912.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission Africa Group 2012”.

(B) *ALLIANCE OF SMALL ISLAND DEVELOPING STATES EN LEAST DEVELOPED COUNTRIES*

124. Ook de *AOSIS* is van oordeel dat de historische verantwoordelijkheid van het geïndustrialiseerde noorden nog steeds centraal moet staan binnen het internationaal klimaatregime en voegt daaraan toe dat ontwikkelde landen de leiding moeten blijven nemen in de strijd tegen de opwarming van de aarde³¹⁸.

De nationale standpunten van *AOSIS*-leden lopen grotendeels gelijk, maar het standpunt van Singapore is als zeer interessant aan te merken³¹⁹. De eilandstaat stelt dat de bijlagen bij de *UNFCCC* een integraal deel van het Verdrag uitmaken en de notie ‘historische verantwoordelijkheid’ belichamen, zonder dat zij een obstakel vormen voor actie door *alle* Partijen. Singapore haalt verder het belang van de notie ‘specifieke nationale en regionale ontwikkelingsprioriteiten, doelstellingen en omstandigheden’ van artikel 4.1 *UNFCCC* aan, die volgens de eilandstaat kan verstaan worden in termen van:

- omstandigheden: de specifieke omstandigheden van een Partij, en dan zowel wat betreft de opportuniteiten (bijvoorbeeld aangaande hernieuwbare energie) en uitdagingen (bijvoorbeeld het uitroeien van armoede), vormen intrinsieke aspecten van de nationale omstandigheden;
- beperkingen: sommige Partijen zijn bijvoorbeeld nog steeds sterk afhankelijk van fossiele brandstoffen en beschikken niet over de middelen om over te schakelen op groene energie; en
- bijdragen: niettegenstaande de omstandigheden en beperkingen van Partijen, bestaat de ultieme doelstelling van het Verdrag er nog steeds in om alle landen een doeltreffend klimaatbeleid te laten aannemen met het oog op de beperking van de globale uitstoot.

125. De *LDC*-coalitie houdt er een iets genuanceerdere visie op na. In tegenstelling tot de meeste andere groeperingen en ontwikkelingslanden op zich, verdedigt de groepering dat ook niet-geïndustrialiseerde landen belangrijke mitigatieverbintenissen op zich moeten nemen (uiteraard met inachtnaam van het *CBDR-RC*-principe)³²⁰.

Ondanks dat ook zij stelt dat landen met de grootste historische verantwoordelijkheid en meest uitgebreide mogelijkheden om de klimaatopwarming tegen te gaan het voortouw moeten blijven

³¹⁸ AOSIS, *Additional inputs on how best to advance the work of the ADP in Doha and beyond*, as requested by the ADP Co-Chairs in their joint message of 24 September 2012 (14 november 2012), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_aosis_workstream1and2_14112012.pdf (consultatie 2 mei 2017); Submission AOSIS 2013.

³¹⁹ Singapore, *Submission by Singapore to the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform For Enhanced Action – Workstream 1* (26 februari 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_singapore_workstream1_20130226.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³²⁰ LDC Group, *Submission by the Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group: Views and proposals on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (17 maart 2014), https://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/submission_by_nepal_on_behalf_of_ldc_group_on_views_and_proposals_on_the_work_of_the_adp.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission LDC Group 2014”.

nemen³²¹, moeten benevens verantwoordelijkheid en capaciteit ook de *huidige socio-economische werkelijkheden en kwetsbaarheden* centraal staan³²². De coalitie stelt daartoe een nieuwe indeling voor van ‘ontwikkelde landen’, ‘opkomende economieën’, ‘landen met een gemiddeld inkomen’, ‘landen die het meest kwetsbaar zijn voor de klimaatverandering’ en tot slot *LDCs*, op basis van vooraf onderhandelde en overeengekomen factoren³²³, zoals bijvoorbeeld historische verantwoordelijkheid, huidige mogelijkheden en toekomstige duurzame behoeften³²⁴. In lijn met de Europese Unie³²⁵ stellen de Minst Ontwikkelde Landen *targets for economy-wide emissions* voor, zij het dat andere mogelijkheden moeten worden open gelaten voor ‘landen die het meest kwetsbaar zijn voor de klimaatverandering’, zoals “*result-based commitments focusing on different target dimensions*” en “*activity-based commitments*”³²⁶.

De positie van Ethiopië, dat deel uitmaakt van de *LDC*-coalitie, vult deze positie verder aan³²⁷. Volgens dit land zou een evaluatie en eventuele herziening van de Annex I-categorie vijfjaarlijks moeten plaatsvinden en gebaseerd zijn op per capita emissies. Als de *COP* zou beslissen dat een non-Annex I-land deel zou gaan uitmaken van Annex I, moet het land in kwestie een *grace period* van twee jaar worden gegund om zich ten volle te kunnen voorbereiden op het aangaan van juridisch bindende emissiereductiedoelstellingen.

(C) *BASIC*-LANDEN

126. De *BASIC*-coalitie diende geen *joint submissions* in naar aanleiding van de *ADP*-onderhandelingen. Daarom worden de (grotendeels gelijklopende) standpunten van Brazilië, India en China hierna elk apart besproken.
127. Verwijzend naar beslissing 2/CP.18, stelt Brazilië in diens *submission* van 2013³²⁸ in hoofdzaak dat het Akkoord van Parijs het *CBDR*-principe volledig moet weerspiegelen en dat bijgevolg ook het onderscheid tussen de verbintenissen van Annex I-landen en non-Annex I-landen behouden moest blijven. Toch wordt deze zienswijze onmiddellijk genuanceerd door te bepalen dat “*in accordance*

³²¹ LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on the ADP Co-Chairs' Non Paper of 7 July 2014 on Parties Views and Proposal on the Elements for a Draft Negotiating Text* (21 oktober 2014), http://www4.unfccc.int/submissions/Lists/OSPSubmissionUpload/39_99_130584499817551043-Submission%20by%20Nepal%20ADP_21%20Oct%202014.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³²² LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on the ADP Work Stream 1: The 2015 Agreement, Building on the Conclusions of the ADP 1-2* (3 september 2013), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ldcs_20130903.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission LDC Group 2013(2)”.

³²³ Submission LDC Group 2013(2).

³²⁴ Submission LDC Group 2014.

³²⁵ Zie randnummer 121.

³²⁶ Submission LDC Group 2014.

³²⁷ Ethiopië, *Ethiopia's Submission on Increasing the Level of Ambition at the Negotiations of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action towards Producing a new International Law under the Convention* (18 februari 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ethiopia_workstream1_18022013.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³²⁸ Brazilië, *Views of Brazil on the implementation of all the elements of Decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6, on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (“Workstream 1”)* (12 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_brazil_workstream_1_brazilian_proposal_20130912.pdf (consultatie 2 mei 2017).

*with the Convention, all countries will have to demonstrate enhanced engagement*³²⁹, met het oog op het bereiken van de algemene doelstelling van artikel 2 van de Conventie. Bij de vaststelling van de verbintenissen van Partijen moeten zowel historische verantwoordelijkheid, speciale omstandigheden van *non-Annex I-landen* als wetenschappelijke overwegingen in aanmerking worden genomen. Voorts was Brazilië in deze *submission* van mening dat ontwikkelde landen de leiding moeten blijven nemen bij het aanreiken van oplossingen voor de mondiale klimaatproblematiek.

Deze visie wordt verder verduidelijkt in de *submission* van Brazilië van 2014, waarin het land de “*concentric differentiation*”-*approach* voorstelt³³⁰. Het idee doelde op een serie strikte verbintenissen voor industrielanden, terwijl tezelfdertijd zou worden verzekerd dat zulke verbintenissen op termijn ook zouden gelden voor ontwikkelingslanden. Aan die laatsten zou daartoe echter enige flexibiliteit moeten worden geboden. Dit voorstel van Brazilië strookt, evenals dat van de Europese Unie³³¹ en de *LDC-coalitie*³³², met het Akkoord van Kopenhagen³³³. Het land voegt hier echter, zoals Ethiopië³³⁴ een element van temporele flexibiliteit aan toe.

In de *INDC* van 2015³³⁵ legt Brazilië, corresponderend met de standpunten van de overige coalitieleden, de focus op de historische verantwoordelijkheid van industrielanden en argumenteert dat “*in order to build a fair and equitable global response to climate change, it is of central importance to link cause (net anthropogenic greenhouse gas emissions) and effect (temperature increase and global climate change)*”. Het land deed ook in 1997 reeds een voorstel dat gedifferentieerde emissiereductiedoelstellingen voor Partijen in lijn met hun historische uitstoot beoogde³³⁶. In de ingediende *INDC* voegt Brazilië tot slot nog toe dat het aandeel van een land in de globale temperatuurstijging met een grote mate van zekerheid kan worden gemeten en dat deze contributie daarom een belangrijke indicator moet vormen bij het vaststellen van de verbintenissen van Partijen.

128. Ook China was van mening dat de klassieke tweedeling tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden het fundament van het *UNFCCC*-regime vormt en dat voorstellen tot wijziging of hercategorisering van de Annexen enkel zouden zorgen voor vertraging binnen het

³²⁹ Eigen accentuering.

³³⁰ Brazilië, *Views of Brazil on the elements of the new agreement under the Convention applicable to all Parties* (6 november 2014), http://www4.unfccc.int/submissions/Lists/OSPSubmissionUpload/73_99_130602104651393682-BRAZIL%20ADP%20Elements.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³³¹ Zie randnummer 121.

³³² Zie randnummer 125.

³³³ Zie randnummer 150.

³³⁴ Zie randnummer 125.

³³⁵ Brazilië, *Intended nationally determined contribution towards achieving the objective of the United Nations Framework Convention on Climate Change* (28 september 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Brazil/1/BRAZIL%20INDC%20english%20FINAL.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

³³⁶ UNFCCC, *Implementation of the Berlin Mandate. Additional proposals from Parties* (30 mei 1997), *UN Doc. FCCC/AGBM/1997/MISC.1/Add.3* (1997).

ADP-proces³³⁷. Het Akkoord van Parijs zou zich dan ook moeten baseren op de structuur, gedifferentieerde bepalingen en Annexen van het Verdrag. Het land verwijst voorts naar de historische verantwoordelijkheid en leiderschapsrol van industrielanden en het recht op verdere economische ontplooiing voor ontwikkelingslanden, die ook in het post-2020-regime nog steeds zouden moeten gelden³³⁸.

China neemt evenwel een iets gematigdere positie aan in de *INDC* van 2015. Dit valt af te leiden uit de belofte om internationale verbintenissen aan te gaan, aangepast aan de nationale omstandigheden, huidige ontwikkelingsgraad en capaciteit om mitigatie- en adaptatiemaatregelen te nemen. Zodoende moet het *CBDR*-principe binnen het vernieuwde klimaatregime volgens dit land dan ook ingevuld worden overeenkomstig de voornoemde criteria³³⁹.

129. India beschouwt het *CBDR*-beginsel dan weer als “*the bedrock of Parties’ efforts to address climate change*”³⁴⁰. Op basis daarvan beschouwt dit land het Annex-onderscheid als een substantieel element van het Verdrag dat moet worden behouden. Er anders over oordelen zou namelijk neerkomen op een herinterpretatie van de *UNFCCC*, wat strijdig zou zijn met de *ADP*-vereiste van een akkoord “*under the Convention*”³⁴¹. De nieuwe verbintenissen moeten luidens India overeengekomen worden op basis van het beginsel van het historisch aandeel van Partijen in de verandering van het wereldwijde klimaat en ruimte laten aan ontwikkelingslanden om verdere sociale en economische ontwikkeling en armoedebestrijding te waarborgen³⁴². Het land stelt daarom volgend onderscheid in verplichtingen voor³⁴³:

- aan Annex I-Partijen zouden opnieuw “*quantified emission limitation and reduction objectives*” moeten aangaan; terwijl
- niet-Annex I-Partijen zich zouden moeten verbinden tot “*nationally appropriate mitigation actions*”, op basis van financiële en technologische ondersteuning³⁴⁴.

Op grond van India’s *INDC* ingediend naar aanleiding van COP 21 in Parijs³⁴⁵ kan worden besloten dat dit land, binnen de *BASIC*-coalitie weliswaar, de grootste nadruk legt op de historische

³³⁷ China, *China’s Submission on the Work of the Ad Hoc Working Group on Durban Platform for Enhanced Action* (5 maart 2013) http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_china_workstream_1_20130305.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³³⁸ China, *China’s Submission on the Work of the Ad Hoc Working Group on Durban Platform for Enhanced Action* (6 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/20140306-submission_on_adp_by_china_without_cover_page.pdf 2014 (consultatie 2 mei 2017).

³³⁹ *INDC* China 2015.

³⁴⁰ *Submission* India 2013(1).

³⁴¹ *Ibid.*; India, *Submission by India on the Work of the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform For Enhanced Action: Workstream I* (13 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_india_workstream_1_20130913.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “*Submission* India 2013(2)”.

³⁴² *Submission* India 2013(1).

³⁴³ *Ibid.* Vgl. randnummer 150.

³⁴⁴ Opvallend is dat deze verbintenissen voor ontwikkelingslanden als obligatoir werden geformuleerd.

³⁴⁵ India, *India’s Intended Nationally Determined Contribution: Working towards climate justice* (1 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/India/1/INDIA%20INDC%20TO%20UNFCCC.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

verantwoordelijkheid van ontwikkelde landen. Dat de klimaatopwarming mogelijks niet beperkt zal blijven tot de gevaarlijke grens van twee graden, is volgens India bovendien veroorzaakt door de inadequate respons van de geïndustrialiseerde Annex I-landen, zelfs na de aanname van het Klimaatverdrag. Niettemin stelt dit *BASIC*-land dat het zich realiseert dat economische groei moet gebaseerd zijn op duurzaamheid, “*because none of us have the luxury, any longer, of ignoring the economic as well as the environmental threat that a fast-deteriorating ecosystem poses to our fragile planet*”.

130. In de eerste plaats is ook Zuid-Afrika van mening dat het niet zinvol zou zijn om de Annexen bij de *UNFCCC* te herstructureren. Volgens dit laatste *BASIC*-land zou het daarentegen beter zijn om dienstige verbintenissen uit te werken die de historische verantwoordelijkheid, huidige en toekomstige capaciteit en ontwikkelingsbehoeften van Partijen in rekening nemen. Niettemin stelt Zuid-Afrika wel dat het nieuwe akkoord dynamisch en flexibel van aard moet zijn, wat meer bepaald zou impliceren dat:

*“The future agreement should take into account of the dynamic nature of the climate change challenge and therefore not attempt to be an ultimate solution. [...] It should rather govern climate action for a finite period of time, with automatic incremental adjustment processes, one following the other, e.g. 2020-2030, 2030-2040 etc. While having broad participation and ambitious commitments from Parties, it should provide enough flexibility in order to have a system that is cost effective and fair for all.”*³⁴⁶

(D) *LIKE MINDED DEVELOPING COUNTRIES*

131. Van alle coalities binnen de klimaatonderhandelingen beklemtoont de *Like Minded Developing Countries*-groep ongetwijfeld het meest de historische verantwoordelijkheid van het geïndustrialiseerde deel van de wereld (en de daaraan gekoppelde leiderschapsrol)³⁴⁷. Het afschaffen van de Annexen zou volgens de *LMDCs* resoluut ingaan tegen deze – door de wetenschap erkende – historische verantwoordelijkheid³⁴⁸. Verder stelt de groepering dat het *CBDR*-principe een concrete verdragstoepassing vormt van het historisch aandeel van industrielanden in de temperatuurstijging, met verwijzing naar de preambule en artikel 3.1 van het Verdrag en de *Cancún Agreements*³⁴⁹. Deze wetenschappelijke bevindingen zouden luidens de coalitie vandaag de dag, ongeveer 25 jaar later, nog steeds gelden. De ontwikkelde landen zijn volgens hen immers onveranderlijk de grootste

³⁴⁶ Submission Zuid-Afrika 2013.

³⁴⁷ LMDC, *LMDC views on identification of elements in ADP Workstream 1* (18 november 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2-3_lmdc_workstream_1_20131118.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission LMDC 2013”; LMDC, *Proposal from the Like-Minded Developing Countries in Climate Change (LMDC). Elements for a Draft Negotiating Text of the 2015 ADP Agreed Outcome of the UNFCCC* (3 juni 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp25_submission_by_malaysia_on_behalf_of_the_lmdc.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission LMDC 2014”.

³⁴⁸ Submission LMDC 2013.

³⁴⁹ Beslissing 1/CP.16, The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (15 maart 2011), *UN Doc. FCCC/CP/2010/7/Add.1* (2011).

uitstoters per capita gebleven en zij zouden bovendien ook nu nog het grootste bruto binnenlands product per capita vertegenwoordigen. Daar komt bovenop dat industrielanden tegenwoordig nog altijd zouden profiteren van hun voormalig ongestoord uitstootgedrag, omdat zij daardoor in staat zijn geweest om een bloeiende economie uit te bouwen. Ontwikkelingslanden, aan de andere kant van het spectrum, blijven volgens de coalitie heden ten dage de landen met de meest geringe broeikasgasuitstoot (zowel qua totale uitstoot als uitstoot per capita) en de laagste inkomens³⁵⁰. Daarom zou onder andere het volgende expliciet in de preambule van het nieuwe akkoord moeten worden opgenomen³⁵¹:

“Reiterating that, as stated in decision 1/CP.16, the largest share of historical global emissions of greenhouse gases originated in developed countries and that, owing to this historical responsibility, developed country Parties must take the lead in combating climate change and the adverse effects thereof.”

Recognizing that Article 4 reflects equity in the commitments of Parties by providing for differentiation of commitments between all Parties and Annex I/Annex II Parties, and that the chapeau of Article 4.1 for all Parties refers to their common and differentiated responsibilities and their specific national and regional development priorities, objectives and circumstances, whereas Articles 4.2, 4.3, 4.4 and 4.5 lay out the commitments of developed country Parties and other developed Parties included in Annex I/Annex II.”

132. Ecuador, dat ook lid is van de *ALBA*-coalitie, voegde hier in een eigen *submission*³⁵² nog aan toe dat het *ADP*-proces, dat verbintenissen voor *alle* Partijen bewerkstelligt, enkel voortgang moet vinden eens verzekerd dat de tweede verbintenissenperiode onder het Kyoto Protocol volledig gerealiseerd werd (wat dus vooralsnog niet het geval is³⁵³).

(E) *INDEPENDENT ALLIANCE OF LATIN AMERICA AND THE CARIBBEAN*

133. In lijn met haar positie als pleitbezorger voor onmiddellijke actie op internationaal niveau om de klimaatopwarming een halt toe te roepen³⁵⁴, verdedigt de *AILAC*-coalitie een dynamische interpretatie van het *CBDR*-principe:

³⁵⁰ LMDC, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6; Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP). Information, views and proposals from Parties and accredited observer organizations on matters related to the work of the ADP, including, inter alia, mitigation, adaptation, finance, technology, development and transfer, capacity-building, and transparency of action and support, addressing aspects such as those indicated in paragraph 13 (a)-(d) of the ADP conclusions* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³⁵¹ Submission LMDC 2014.

³⁵² Ecuador, *Proposal of Ecuador. Durban Platform* (3 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ecuador_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 2 mei 2017) – hierna “Submission Ecuador 2013”.

³⁵³ Zie randnummer 16.

³⁵⁴ Zie randnummer 74.

*“The Principles of the Convention should be applied in a contemporary context, evolving over time, along with changing national circumstances. While the Principles are enduring, they are also dynamic, allowing for a broad spectrum of differentiated commitments for all.”*³⁵⁵

Bij het uitwerken van de verbintenissen van Partijen overeenkomstig het *CBDR*-beginsel moeten volgens de *AILAC*-coalitie onder andere de uitstoot en economische mogelijkheden in aanmerking worden genomen³⁵⁶.

134. De *INDC* van Bolivia, een land dat deel uitmaakt van de *ALBA*, is daarentegen als heel wat minder vooruitstrevend aan te merken³⁵⁷. De uiteenzetting valt uiteen in twee hoofdeisen. Ten eerste introduceert Bolivia de *Climate Justice Index*, die vier omstandigheden in rekening neemt bij het verdelen van het resterende ‘koolstofbudget’: historische verantwoordelijkheid, ecologische voetafdruk, ontwikkeling van capaciteiten en technologische mogelijkheden. Dienovereenkomstig zouden de ontwikkelingslanden volgens berekeningen beschikken over 89 % van het budget (en geïndustrialiseerde landen nog slechts over de overige 11 %). Ten tweede stelt het land de oprichting van een *International Climate Justice Tribunal* voor³⁵⁸.

(3) ENVIRONMENTAL INTEGRITY GROUP

135. In de ingediende *ADP-submissions* van de *EIG*³⁵⁹ is geen enkele eigen interpretatie van het *CBDR*-begrip terug te vinden. Daarom worden ook hier de nationale *submissions* en/of *INDCs* van de coalitieleden bekeken³⁶⁰.
136. Alle *EIG*-leden lijken het er eens over te zijn dat bij de concrete toepassing van het *CBDR*-principe voortaan nationale omstandigheden in rekening moeten worden genomen³⁶¹. Ook de totale uitstoot

³⁵⁵ Submission AILAC 2013.

³⁵⁶ *Ibid.*

³⁵⁷ Bolivia, *Intended Nationally Determined Contribution from the Plurinational State of Bolivia* (12 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Bolivia/1/INDC-Bolivia-english.pdf> (consultatie 2 mei 2017) – hierna “*INDC Bolivia 2015*”.

³⁵⁸ Zie ook randnummer 303.

³⁵⁹ *EIG, Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP): scope, design and structure of the future legally binding instrument; application of principles and ways of reflecting enhanced action of the Parties; and lessons learnt. ADP 2* (4 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20130304.pdf (consultatie 2 mei 2017); *EIG, 2015 Agreement: contours and core elements, specific views in the area of mitigation, adaptation and means of implementation, and respective deliverables in 2013, and planning of work 2014/2015. ADP 2.3, Workstream 1* (23 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20130923.pdf (consultatie 2 mei 2017); *EIG, Environmental Integrity Group (EIG), comprising Liechtenstein, Mexico, Monaco, the Republic of Korea, and Switzerland. Means of Implementation* (28 oktober 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20131028.pdf (consultatie 2 mei 2017); *EIG, EIG’s views on the elements of the 2015 Agreement. ADP 2.5, Workstream 1* (5 juni 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2-5_submission_by_eig_20140605.pdf (consultatie 2 mei 2017).

³⁶⁰ In de *INDCs* van Liechtenstein (Liechtenstein, *Liechtenstein’s Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (22 april 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Liechtenstein/1/150422_INDC_FL.pdf (consultatie 1 mei 2017)) en Monaco (Monaco, *Principality of Monaco national contribution. United Nations Framework Convention on Climate Change* (29 juli 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Monaco/1/Monaco_INDC.pdf (consultatie 1 mei 2017)) is niks concreet terug te vinden over de invulling van het *CBDR*-begrip.

³⁶¹ Mexico, *Submission by Mexico to the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP). 2015 Agreement: Indicative Elements for a Legally Binding Instrument (LBI)* (29 mei 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/submission_by_mexico_indicative_elements_for_a_lbi.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “*Submission Mexico 2014*”; Zuid-Korea, *Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP). Second Session (ADP 2). Views on implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Submission of the Republic of Korea* (19 maart 2013), <http://unfccc.int/files/>

en uitstoot per capita van een land (van het verleden, heden en de toekomst)³⁶² en capaciteit om mitigatie- en adaptatiemaatregelen te nemen³⁶³ zouden een weerslag moeten vinden in het maken van een adequaat onderscheid tussen Partijen (en hun respectieve verbintenissen). In ieder geval zou geen enkel criterium *op zich* mogen volstaan³⁶⁴.

137. Voorts haalt enkel Zuid-Korea het concept van de historische verantwoordelijkheid van industrielanden – zij het zeer summier – aan³⁶⁵. Dit hoeft echter niet te betekenen dat het land geen voorstander is van een modernere interpretatie van het *CBDR*-begrip. Alle principes van de Conventie moeten binnen het nieuwe akkoord volgens Zuid-Korea immers toegepast worden in “*an integrated fashion, [...] accompanied by a modern interpretation of them*”³⁶⁶.

Daarnaast stelde Zwitserland een “*dynamic and flexible framework to reflect the evolving responsibilities and capabilities of all Parties*” voor³⁶⁷ en bracht Mexico in een *submission* een soort van mechanisme naar voor dat aandacht heeft voor wijzigende nationale omstandigheden, zowel op het vlak van wetenschappelijke bevindingen als op het vlak van ontwikkelingsniveau³⁶⁸.

2.1.3 Begrenzing

138. Er zijn echter drie grenzen aan het *CBDR*-principe:
- het principe mag niet incompatibel zijn met de algemene doelstelling van het Verdrag³⁶⁹;
 - het moet de verschillen tussen vooraf bepaalde categorieën erkennen en hieraan beantwoorden³⁷⁰; en
 - de toepassing binnen het regime ervan moet ophouden wanneer de relevante verschillen ophouden te bestaan³⁷¹.
139. Artikel 31.3 van de *Vienna Convention on the Law of Treaties* voorziet dat een verdrag moet worden geïnterpreteerd in het licht van het voorwerp en de doelstelling ervan. De eerste voorwaarde houdt dan ook in dat de implementatie van het beginsel niet strijdig mag zijn met de algemene doelstelling van het Verdrag, namelijk het bewerkstelligen van een stabilisering van broeikassen in de atmosfeer op een niveau waarop gevaarlijke verstoring van het klimaatsysteem wordt voorkomen. Deze situatie zou zich bijvoorbeeld kunnen voordoen wanneer de uitstoot van ontwikkelingslanden

[documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_republic_of_korea_workstream_1_20130319.pdf](#) (consultatie 1 mei 2017) – hierna “Submission Zuid-Korea 2013”; Zwitserland, *Switzerland’s Intended Nationally Determined Contribution (INDC) and clarifying information* (27 februari 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Switzerland/1/15%2002%2027_INDC%20Contribution%20of%20Switzerland.pdf (consultatie 1 mei 2017) – hierna “INDC Zwitserland 2015”.

³⁶² INDC Zwitserland 2015.

³⁶³ Submission Zuid-Korea 2013.

³⁶⁴ INDC Zwitserland 2015.

³⁶⁵ Submission Zuid-Korea 2013.

³⁶⁶ *Ibid.*

³⁶⁷ INDC Zwitserland 2015.

³⁶⁸ Submission Mexico 2014.

³⁶⁹ A.M. HALVORSEN, *Equality amongst unequals in international environmental law. Differential treatment for developing countries*, Colorado, Westview Press, 1999, 29; L. RAJAMANI (2006), 162.

³⁷⁰ L. RAJAMANI (2006), 162.

³⁷¹ *Ibid.*; A.M. HALVORSEN (1999), 29.

zodanig blijft stijgen dat de hoeveelheid CO² in de atmosfeer een alarmerende drempel bereikt³⁷², wat (vooralsnog) niet het geval is.

140. De overige vereisten daarentegen zijn als problematischer te ervaren. Zoals eerder vermeld, doen zich onpraktische gevolgen voor wegens het gebrek aan definiëring van de term ‘ontwikkelingslanden’. Bovendien is het principe slechts bedoeld om voor beperkte tijd te gelden, namelijk totdat ontwikkelingslanden dezelfde ontwikkelingsgraad hebben bereikt als geïndustrialiseerde landen³⁷³. Wanneer deze beperkingen zouden worden toegepast, zou dit impliceren dat het gerechtvaardigd is om een aparte categorie voor de *BASIC*-landen te voorzien. Het is naar mijn mening meer dan logisch dat als ontwikkelingslanden (overigens volledig terecht) aanhalen dat er moet worden voorzien in onderscheiden verbintenissen, deze redenering ook consequent moet doorgetrokken worden binnen de categorie van ontwikkelingslanden zelf.

2.1.4 Juridische aard

141. Ondanks dat het *CBDR*-principe de laatste decennia vaak in internationale milieu-overeenkomsten werd opgenomen en het een deel van het internationaal milieurecht is geworden, bestaat veel betwisting over de precieze juridische aard van het beginsel.
142. De rechtsleer lijkt het er alvast wel over eens dat het *niet* om een *internationaal gewoonterechtelijke regel* gaat³⁷⁴. Het belang van de kwalificatie als internationaal gewoonterechtelijke regel ligt in het feit dat ook Staten die het Verdrag of het Kyoto Protocol niet hebben geratificeerd, zoals de Verenigde Staten, gebonden zouden zijn door het *CBDR-RC*-principe.

Opdat er sprake zou zijn van internationaal gewoonterecht, moet worden voldaan aan twee vereisten³⁷⁵, bevestigd in de *Continental Shelf*³⁷⁶- en *Nicaragua*³⁷⁷-zaken:

- er moet sprake zijn van een praktijk die consistent is tussen Staten en die stand houdt gedurende een bepaalde tijdsperiode (‘statenpraktijk’); en
- Staten moeten ervan overtuigd zijn dat deze praktijk wettelijk verplicht is (*opinio juris sive necessitas*).

Terwijl het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’-aspect als internationaal gewoonterecht kan worden beschouwd, is dit niet het geval wat betreft het aspect van de ‘gedifferentieerde

³⁷² A.M. HALVORSEN (2007), 255.

³⁷³ R. BOYTE (2010), 83.

³⁷⁴ Zie onder andere P. BIRNIE, A. BOYLE en C. REDGWELL, *International Law and the Environment*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 135; L. RAJAMANI (2006), 160; C.D. STONE, “Common But Differentiated Responsibilities in International Law”, *American Journal of International Law* 2004/98(2), 281; P. CULLET, “Differential Treatment in International Law: Towards a New Paradigm of Inter-state Relations”, *European Journal of International Law* 1999/10(3), 579; S. LAVALLEE, “Le principe des responsabilités communes mais différenciées à Rio, Kyoto et Copenhague: Essai sur la responsabilité de protéger le climat”, *Etudes Internationales* 2010/41(1), 61-62.

³⁷⁵ B. LEPARD, *Customary international law: a new theory with practical applications*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 3.

³⁷⁶ ICJ 20 februari 1969, North Sea Continental Shelf, *ICJ Reports* 1969, 3.

³⁷⁷ ICJ 27 juni 1986, Military and paramilitary activities in and against Nicaragua, *ICJ Reports* 1986, 14.

verantwoordelijkheden³⁷⁸. Ondanks dat er overvloedig bewijs van het gebruik van *CBDR-RC* in verdragen en *COP*-beslissingen voorhanden is, maakt het gebrek aan consensus over de precieze invulling van het principe, doordat de Partijen hun eigen invulling lijken te geven aan het begrip om hun afwijkende visies te argumenteren³⁷⁹, het immers moeilijk om te kunnen spreken van de vereiste *opinio juris*³⁸⁰. Terwijl sommige Staten of coalities, zoals de *G-77*, beweren dat het om een obligatoir principe gaat, weigeren vooral de Verenigde Staten het beginsel te aanvaarden. STONE concludeert dan ook dat “*the practice of differentiating responsibilities has not, despite occasional claims by its proponents, been elevated to the status of customary principle of international law*”³⁸¹. RAJAMANI voegt daar nog aan toe dat³⁸²:

“*The principle would be more authoritative than ‘soft law’, but not yet custom. It is at a particular stage in the process of its evolution. It is more than a political principle or an aspirational goal, but yet far too inchoate and disputed to be properly characterized as custom [...].*”

143. De toenemende erkenning van gedifferentieerde verantwoordelijkheden kan volgens sommige auteurs wel leiden tot de erkenning van *CBDR* als een *algemeen principe van internationaal milieurecht*³⁸³. Een algemeen principe van internationaal recht impliceert dat “*officials must take [it] into account if it is relevant as a consideration*”³⁸⁴.

Alhoewel er geen duidelijke criteria zijn voor de kwalificatie als algemeen principe van internationaal recht, kunnen zij zichtbaar worden door rechterlijke beslissingen³⁸⁵ of bekrachtiging door Staten³⁸⁶. In het geval van *CBDR* kan de aanname van universele verklaringen, zoals de Rio-verklaring, of van verdragen, zoals de *UNFCCC*, worden gezien als bekrachtiging van het *CBDR*-beginsel³⁸⁷. Deze vaststelling moet echter deels worden genuanceerd, om reden dat de thans aanvaarde algemene principes van internationaal recht gebruikelijk worden bevestigd door de rechtspraak³⁸⁸. Dit is tot op heden niet het geval wat betreft *Common But Differentiated Responsibilities*.

³⁷⁸ K. BOSSELMANN, *The principle of sustainability*, Hampshire, Ashgate Publishing Company, 2008, 60.

³⁷⁹ Voor enkele voorbeelden: zie T. DELEUIL (2012), 275.

³⁸⁰ L. RAJAMANI (2006), 159.

³⁸¹ C.D. STONE (2004), 299.

³⁸² L. RAJAMANI (2006), 160.

³⁸³ P. CULLET, *Differential treatment in international environmental law*, Hampshire, Ashgate Publishing Company, 2003, 88-89; A.M. HALVORSSSEN (2007), 254; K. BARTENSTEIN, “De Stockholm à Copenhague – Genèse et evolution des responsabilités communes”, *McGill Law Journal* 2010/56(1), 199; T. DELEUIL (2012), 276.

³⁸⁴ R. DWORKIN, *Taking rights seriously: new impressions with a reply to critics*, Cambridge, Londen, Duckworth, 1978, 131.

³⁸⁵ P.M. DUPUY en Y. KERBRAT, *Droit International Public*, Parijs, Dalloz, 2010, 376-377.

³⁸⁶ A. BOYLE en C. CHINKIN, *The making of international law*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 224.

³⁸⁷ T. DELEUIL (2012), 276.

³⁸⁸ *Ibid.*

144. Het beginsel wordt bovendien, zoals hierboven beschreven, anders ingevuld in het Klimaatverdrag dan in de Rio-verklaring. Daarom is het belangrijk om evenzeer kort stil te staan bij het juridisch karakter van het *CBDR*-principe binnen het internationaal klimaatregime.
145. In zowel de *UNFCCC* als het Kyoto Protocol komt *CBDR* niet voor in de preambule, maar wel in de operationele verdragsbepalingen zelf. Het beginsel is dus in principe bindend *inter partes*³⁸⁹. Meer bepaald is de *CBDR*-bepaling in het Klimaatverdrag opgenomen in artikel 3, getiteld ‘principes’. Niettegenstaande dat deze term “*een high level of authority*” impliceert, bestaan er principes van verschillende soorten, gaande van “*the merely aspirational*” tot “*the legally binding*”³⁹⁰. De Verenigde Staten waren van mening dat principes een louter interpretatieve functie hebben en daarom toch beter in de preambule zouden worden opgenomen overeenkomstig artikel 31.2 *VCLT*³⁹¹. Principes worden binnen raamverdragen inderdaad doorgaans gebruikt als louter hulpmiddel bij interpretatie en implementatie³⁹². De opname in de operationele bepalingen van het Verdrag en de titel van het artikel kwamen er uiteindelijk toch, op aandringen van ontwikkelingslanden, die argumenteerden dat het om een juridisch bindende bepaling zou gaan. Doordat de VS schrik hadden dat het principe zou evolueren naar internationaal gewoonterecht waren wel enkele toegevingen noodzakelijk, zoals de vervanging van het woord “*States*” door “*Parties*”³⁹³.
146. Om de precieze draagwijdte van *CBDR* binnen het internationaal klimaatregime te bepalen, is het verder van belang om de precieze formulering van de verdragsbepaling kort onder de loep te nemen. Het woord “*shall*” in de chapeau van het artikel vormt het enige gedeelte ervan dat zou kunnen wijzen op het juridisch bindend karakter van *CBDR*. Nochtans wordt dit snel genuanceerd door de bewoordingen “*guided*”, “*inter alia*”, “*the Parties should protect*”³⁹⁴ en “*the developed country Parties should take the lead*”³⁹⁵), die volgens mij eerder op de aard van een loutere leidraad voor Partijen wijzen³⁹⁶. Deze vaststelling ligt bovendien in lijn met de gangbare doelstelling van een raamverdrag, namelijk het schetsen van algemene bepalingen die dienst doen voor de toekomstige ontwikkeling van het regime in kwestie.
147. Daarom kan besloten worden dat, alhoewel *CBDR* is opgenomen in de operationele bepalingen van de *UNFCCC* en daardoor als een bron van internationaal recht kan worden beschouwd die bindend is *inter partes*, het principe geen autonome bindende kracht heeft. Het beginsel blijft dus een *framework principle* met een “*significant force within the climate regime*”³⁹⁷ dat helpt bij de

³⁸⁹ B. KELLERSMANN (2000), 145; R. MAGUIRE, “The role of Common But Differentiated Responsibility in the 2020 climate regime. Evolving a new understanding of differential commitments”, *Carbon and Climate Law Review* 2013/4, 263.

³⁹⁰ L. RAJAMANI (2006), 161.

³⁹¹ R. VERHEYEN, *Climate change damage and international law: prevention duties and state responsibility*, Leiden, Brill Nijhoff, 2005, 67.

³⁹² R. MAGUIRE, “Incorporating international environmental legal principles into future climate change instruments”, *Carbon and Climate Law Review* 2012/2, 101; S. ATAPATTU (2006), 412.

³⁹³ D. BODANSKY (1993), 501-502.

³⁹⁴ Eigen accentuering.

³⁹⁵ Eigen accentuering.

³⁹⁶ In lijn met P. PAUW, S. BAUER, C. RICHERZHAGEN, C. BRANDI en H. SCHMOLE (2014), 5; D.M. GOLDBERG, “Negotiating the Framework Convention on Climate Change”, *Touro Journal of Transnational Law* 1993/4, 161.

³⁹⁷ D.M. GOLDBERG (1993), 161.

interpretatie van het Verdrag³⁹⁸. RAJAMANI stelt dan ook dat “*even though the principle does not assume the character of a legal obligation itself, it is a fundamental part of the conceptual apparatus of the climate change regime such that it forms the basis for the interpretation of existing obligations and the elaboration of future international legal obligations within the regime*”³⁹⁹.

2.1.5 Evolutie van het begrip binnen de klimaatonderhandelingen

148. Het onderscheid tussen de gedifferentieerde verantwoordelijkheden van Annex I- en niet-Annex I-landen lijkt de laatste jaren – daarom niet altijd even uitgesproken – te vervagen.
149. Ten eerste riep het *Bali Action Plan*⁴⁰⁰ (2007) op tot verbintenissen ten aanzien van *alle* Partijen. Het werd als progressief aangezien, doordat voor het eerst uitsluitend gebruik werd gemaakt van de begrippen ‘ontwikkelde landen’ en ‘ontwikkelingslanden’ in plaats van ‘Annex I-landen’ en ‘niet-Annex I-landen’⁴⁰¹.
150. Voorts doelde het (louter politieke) Akkoord van Kopenhagen⁴⁰² (2009) voor het eerst ook op het aangaan van verbintenissen door ontwikkelingslanden. Alhoewel het document terugkeert naar de oude terminologie, maakt het wel een belangrijk onderscheid in de formulering van de verbintenissen van Partijen⁴⁰³:

- “4. Annex I Parties *commit to implement individually or jointly the quantified economywide emissions targets for 2020 [...]*⁴⁰⁴;
5. Non-Annex I Parties *will implement mitigation actions, [...] Least Developed Countries and Small Island Developing States may undertake actions voluntarily and on the basis of support.*”

Het akkoord weerspiegelt dus de eis van industrielanden dat hun verbintenissen in hetzelfde document zouden worden verankerd als die van ontwikkelingslanden, evenzeer als de eis van die laatsten dat toch nog steeds een onderscheid qua verplichtingen zou gelden⁴⁰⁵.

151. De *Cancún Agreements* (2010) bepalen verder uitdrukkelijk dat “[...] all Parties *share a vision for long-term cooperative action in order to achieve the objective of the Convention under its Article 2, including through achievement of a global goal, on the basis of equity and in accordance with common but differentiated responsibilities and respective capabilities; [...] while taking into full consideration the different circumstances of Parties in accordance with the principles and provisions of the Convention*

³⁹⁸ T. DELEUIL (2012), 276-277.

³⁹⁹ L. RAJAMANI (2006), 162.

⁴⁰⁰ Beslissing 1/CP.13.

⁴⁰¹ J. BRUNNEE en C. STRECK (2013), 594.

⁴⁰² Beslissing 2/CP.15.

⁴⁰³ Eigen accentuering.

⁴⁰⁴ De zogenaamde *pledges*.

⁴⁰⁵ J. BRUNNEE en C. STRECK (2013), 595.

[...]”⁴⁰⁶. Ontwikkelingslanden engageerden zich om *Nationally Appropriate Mitigation Actions (NAMA’s)* op zich te nemen, op voorwaarde van ondersteuning en financiering vanwege geïndustrialiseerde landen⁴⁰⁷.

152. COP 17 te Durban in 2011 initieerde de *Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* met het oog op “[the development of] a protocol, another legal instrument or an agreed outcome with legal force under the Convention applicable to all Parties [...]”⁴⁰⁸ tegen uiterlijk 2015 en het welk van toepassing zou worden tegen 2020. De beslissing bevat geen enkele *expliciete* verwijzing naar gedifferentieerde verantwoordelijkheden, verschillen in historische emissies en de leiderschapsrol van ontwikkelingslanden⁴⁰⁹. Er wordt louter *herinnerd* aan artikel 3.1 van het Verdrag⁴¹⁰. Zoals hierboven reeds aangehaald⁴¹¹, valt het *ADP*-mandaat uiteen in drie verschillende onderdelen, waarvan het eerste onderdeel aldaar werd besproken. In wat volgt, zullen de overige twee componenten, namelijk “*under the Convention*” en “*applicable to all Parties*” worden bediscussieerd. Het element “*applicable to all Parties*” wijst volgens mij duidelijk op het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheden’-aspect, vooral aangehaald door ontwikkelde landen, terwijl “*under the Convention*”, vooral aangehaald door ontwikkelingslanden, eerder de nadruk legt op de gedifferentieerde verantwoordelijkheden van Partijen.
153. Verschillende Partijen trachtten hun eigen definitie/invulling te geven aan het begrip “*under the Convention*”. In de eerste plaats verwezen de meeste landen in hun *submissions/INDCs* naar de principes en operationele bepalingen van het Klimaatverdrag⁴¹²:

“It is the [African] Group’s view that, the work of the ADP is to enhance action under the Convention, as such its principles, provisions and annexes [...]”⁴¹³

““Under the Convention’ means that all the principles and provisions shall apply in the work of the ADP, including, but not limited to, the principles stated in article 3 of the Convention and all the commitments stated on article 4.”⁴¹⁴

“The legal outcome should be under the Convention, therefore enhance the implementation of the Convention and its Annexes, particularly the differentiated commitments outlined Article

⁴⁰⁶ Beslissing 1/CP.16, § 1 (eigen accentuering).

⁴⁰⁷ UNFCCC, *Cancun Climate Change Conference – November 2010*, http://unfccc.int/meetings/cancun_nov_2010/meeting/6266.php (consultatie 14 april 2017).

⁴⁰⁸ Beslissing 1/CP.17, § 2.

⁴⁰⁹ J. BRUNNEE en C. STRECK (2013), 596.

⁴¹⁰ Beslissing 2/CP.17, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.1*, § 78 (2012).

⁴¹¹ Zie randnummer 53 e.v.

⁴¹² Eigen accentueringen.

⁴¹³ Africa Group, *Submission by Swaziland on behalf of the African Group Under Workstream I of the ADP* (8 oktober 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_african_group_workstream_1_20131008.pdf (consultatie 30 mei 2017) – hierna “Submission Africa Group 2013”.

⁴¹⁴ Submission Ecuador 2013.

4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5 on emission reductions, finance and technology, in the context of flexibilities outlined in Articles 4.6, 4.7, 4.8, 4.9, 4.10.”⁴¹⁵

“The new global agreement should continue to build on the foundations of the Convention, including its principles and provisions.”⁴¹⁶

“[...] ‘Under the Convention’ – that is, the negotiations shall be guided by and must be consistent with the principles and provisions of the Convention, especially the principles of equity and common but differentiated responsibilities [...].”⁴¹⁷

Daarnaast bepaalden enkele Partijen dat het Verdrag, noch de bepalingen of annexen daarvan, niet mogen worden geherinterpreteerd⁴¹⁸. De visie van de Verenigde Staten tot slot is ietwat afwijkend van de andere landen, waar het land stelt dat “the primary implication of being ‘under the Convention’ is that the agreement should further the Convention’s objective [...] in the post-2020 period”⁴¹⁹. Ook hier wordt daarna echter verwezen naar de principes van artikel 3 van het Klimaatverdrag.

Uiteindelijk werd deze onduidelijkheid weggewerkt in een COP 18-beslissing, die stelt dat de werkzaamheden van de ADP “shall be guided by the principles of the Convention”⁴²⁰.

154. Alhoewel zowel de UNFCCC als Kyoto Protocol ook als “applicable to all” te beschouwen zijn, in die zin dat ze toepasselijk zijn op alle landen die de instrumenten ratificeerden, bevatten zij elk gedifferentieerde verbintenissen. Wellicht was dit echter niet wat werd bedoeld met “applicable to all Parties” binnen het ADP-mandaat: hier wordt eerder universele participatie beoogd.

De draagwijdte ervan werd dan ook sterk bediscussieerd op de klimaatconferentie in Durban, omdat de bewoordingen een politiek signaal zouden kunnen vormen dat het vernieuwde klimaatregime meer eenvormige verbintenissen zou omvatten⁴²¹. “Applicable to all Parties” mocht in ieder geval niet op de strikte manier worden geïnterpreteerd dat alle Partijen *dezelfde verbintenissen* op zich

⁴¹⁵ Submission Africa Group 2012.

⁴¹⁶ Submission AOSIS 2013.

⁴¹⁷ LMDC, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 30 mei 2017) – voortaan “Submission LMDC 2013(2)”.

⁴¹⁸ China, *China’s Submission on the Work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (AWG-DP) in Doha and beyond* (21 november 2012), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_china_workstreamland2_21112012.pdf (consultatie 30 mei 2017); Submission Ecuador 2013; Submission India 2013(2); Submission LMDC 2013(2); Submission Zuid-Afrika 2013.

⁴¹⁹ Verenigde Staten, *ADP Workstream 1: 2015 Agreement Submission of the United States* (11 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_usa_workstream_1_20130312.pdf (consultatie 30 mei 2017).

⁴²⁰ Decision 2/CP.18, *Advancing the Durban Platform* (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

⁴²¹ H. WINKLER en L. RAJAMANI (2014), 102-103.

zouden moeten nemen⁴²². Het betreft een louter signaal dat het internationaal klimaatregime aan het evolueren was naar meer *symmetrische verplichtingen*⁴²³.

Zoals VOIGT en FERRERA het stelden, impliceerden de bewoordingen “*applicable to all Parties*” de noodzaak om het gezamenlijke ambitieniveau te verhogen en de hoogst mogelijke mitigatie-inspanningen vanwege *alle* Partijen te bewerkstelligen⁴²⁴.

155. Hoewel in de *outcome documents* van COP 18 te Doha en COP 19 te Warschau ook wordt verwezen naar de principes en de doelstelling van de UNFCCC, maken ook deze beslissingen geen uitdrukkelijke verwijzing naar het *CBDR*-principe:

*“Acknowledging that the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action shall be guided by the principles of the Convention [...]”*⁴²⁵;

*“The Conference of the Parties [...] decides [...] to invite all Parties to initiate or intensify domestic preparations for their intended nationally determined contributions, [...] in the context of adopting a protocol, another legal instrument or an agreed outcome with legal force under the Convention applicable to all Parties towards achieving the objective of the Convention [...]”*⁴²⁶.

156. De tweedeling tussen ontwikkelingslanden en industrielanden kwam echter opnieuw naar voor op de klimaatop in Lima in 2014, toen de *LMDC*-landen eisten dat het *CBDR-RC*-principe uitdrukkelijk zou worden opgenomen in de *outcome* beslissing. De geïndustrialiseerde landen waren daar enkel toe bereid indien de beslissing ook zou stellen dat het beginsel op een dynamische en hedendaagse manier moet worden geïnterpreteerd⁴²⁷. Uiteindelijk onderstreepte de *Lima Call to Climate Action* de noodzaak van een nieuw akkoord dat het *CBDR*-principe reflecteert, maar voegde daaraan toe dat het instrument ook rekening zou moeten houden met ‘verschillende nationale omstandigheden’⁴²⁸.
157. De trend die waar te nemen is van Kopenhagen tot Lima suggereerde dan ook dat er een groeiende erkenning plaatsvond van de urgentie dat differentiatie de relevante verschillen tussen de armste landen, opkomende economieën en industrielanden weerspiegelt, alhoewel de nadruk uiteindelijk

⁴²² Algerije, *National Submission on Elements of the 2015 Outcome* (4 mei 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/algeria_adp_submission.pdf (consultatie 30 mei 2017); Submission Canada 2013; Submission Ecuador 2013; Submission India 2013(1); Submission LMDC 2014; Saoedi-Arabië, *Submission on Elements of the 2015 Agreed Outcome* (8 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_ws1_20140309.pdf (consultatie 30 mei 2017).

⁴²³ K.L. MBEVA en P. PAUW, 5.

⁴²⁴ C. VOIGT en F. FERREIRA, “Differentiation in the Paris Agreement”, *Climate Law* 2016/6, 62.

⁴²⁵ Beslissing 2/CP.18, Advancing the Durban Platform (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013) (eigen accentuering).

⁴²⁶ Beslissing 1/CP.19, § 2(b) (eigen accentuering).

⁴²⁷ H.E. OTT, W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, F. MERSMANN en H. WANG-HELMREICH, “Climate policy: road works and new horizons – an assessment of the UNFCCC process from Lima to Paris and beyond”, *Environmental Liability – Law, Policy and Practice* 2014/6, 224.

⁴²⁸ Beslissing 1/CP.20.

opnieuw eerder werd gelegd op het eerste component van het *CBDR*-begrip, dat verbintenissen van *alle* Partijen vereist. Hierdoor zou het voor het eerst mogelijk blijken dat een akkoord zou worden overeengekomen dat het grootste deel van de globale uitstoot dekt.

2.1.6 Het principe zoals uiteindelijk weerspiegeld in het Klimaatakkoord van Parijs

158. Zoals hierboven besproken, werd differentiatie onder de *UNFCCC* gedomineerd door de Annex I/non-Annex I-indeling. Het Kyoto Protocol bouwde daarop verder door vooral mitigatie- en financieringsverbintenissen op te leggen aan Annex I-, respectievelijk Annex II-landen.
159. In het Klimaatakkoord van Parijs wordt deze starre tweedeling grotendeels vervangen door bepalingen die voorzien in verbintenissen voor *alle* Partijen (zie bijvoorbeeld artikel 3 omtrent *Nationally Determined Contributions (NDCs)*⁴²⁹) en door een verdere differentiatie binnen de brede groep van ontwikkelingslanden (zie bijvoorbeeld artikel 13 omtrent transparantie). Eén van de zaken die dit mogelijk maakte was ongetwijfeld de verschuiving van de oude *top-down*-opgelegde reductiedoelstellingen naar een *bottom-up*-systeem waarbij elk land zijn eigen streefdoel opstelt in een *NDC*⁴³⁰. In tegenstelling tot de categorisatie van landen, voorziet deze vorm van ‘zelf-differentiatie’ in de mogelijkheid voor Partijen om hun eigen verbintenissen te bepalen, rekening houdend met hun nationale omstandigheden en mogelijkheden⁴³¹.

Deze substantiële ontwikkeling is toe te schrijven aan de toevoeging van een vierde component, ‘nationale omstandigheden’, aan het traditionele begrip. Het inlassen van deze verwijzing zorgt aldus voor een dynamisch element bij de interpretatie van het klassieke beginsel. Als de nationale omstandigheden van een Partij evolueren, betekent dit ook dat een grotere verantwoordelijkheid van het land in kwestie zal worden verwacht⁴³². Het feit dat in geen enkele bepaling wordt verwezen naar *Economies in Transition*, vormt bijvoorbeeld een duidelijke aanwijzing van hoe differentiatie kan evolueren in het licht van wijzigende nationale omstandigheden⁴³³. Aan de andere kant wijst RAJAMANI er wel op dat de toevoeging *de facto* nikszeggend is, aangezien het element *Respective Capabilities* hoe dan ook rekening houdt met nationale omstandigheden⁴³⁴.

Het geëvolueerde *CBDR*-principe moet voortaan samen worden gelezen met dat van de ‘hoogst mogelijke ambitie’ en het ‘principe van de vooruitgang’, wat ervoor zorgt dat de nationale doelstelling voldoende ‘ambitieuw’ en ‘fair’ moeten zijn (zie bijvoorbeeld artikel 4.3 en 4.4 PA). “*Highest possible ambition*” impliceert de erkenning van de verschillende mogelijkheden en nationale

⁴²⁹ Zie randnummer 246.

⁴³⁰ X, *De resultaten van de klimaatop in Parijs (COP 21)*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/klimaatconferenties/de-klimaatop-van-parijs> (consultatie 31 mei 2017).

⁴³¹ D. BODANSKY, J. BRUNNEE en L. RAJAMANI, *International Climate Change Law*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 29.

⁴³² L. RAJAMANI (2016), 508.

⁴³³ C. VOIGT en F. FERREIRA, “‘Dynamic Differentiation’: The Principles of CBDR-RC, Progression and Highest Possible Ambition in the Paris Agreement”, *Transnational Environmental Law* 2016/5(2), 294.

⁴³⁴ L. RAJAMANI, *Differentiation in a 2015 climate agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/differentiation-brief-06-2015.pdf> (consultatie 2 mei 2017), 2.

omstandigheden van Partijen. Partijen worden bovendien verzocht om hun acties en ondersteuning op een regelmatige basis aan te passen⁴³⁵.

160. Uiteindelijk wordt in het Akkoord van Parijs in totaal vier keer *expliciet* naar het *CBDR*-principe verwezen. In de preambule, respectievelijk artikel 2.2 omtrent de doelstellingen van het Akkoord, wordt bepaald dat:

“In pursuit of the objective of the Convention, and being guided by its principles, including the principle of equity and common but differentiated responsibilities and respective capabilities, in the light of different national circumstances [...]”

*“This Agreement will be implemented to reflect equity and the principle of common but differentiated responsibilities and respective capabilities, in the light of different national circumstances.”*⁴³⁶

“*Will be implemented to reflect*” doet dienst als compromis tussen de visie van ontwikkelingslanden en ontwikkelde landen, die zich verzetten tegen de opname van het principe in de operationele bepalingen van het Akkoord⁴³⁷ en houdt bovendien verschillende interpretatiemogelijkheden open⁴³⁸.

Daarnaast wordt in artikel 3 betreffende mitigatie twee keer verwezen naar het beginsel.

In de overige delen van de tekst wordt verwezen naar het onderdeel “*national circumstances*” of worden gelijkaardige termen zoals onder andere “*different capacities*” gebruikt.

161. Voorts verwijst het Akkoord nergens naar de termen ‘Annex I’-, ‘Annex II’- of ‘non-Annex I’-land en gebruikt in plaats daarvan de termen ‘ontwikkeld land’ en ‘ontwikkelingsland’. Deze evolutie staat een meer flexibele differentiatie toe, waarbij ontwikkelingslanden na verloop van tijd als ‘ontwikkeld’ kunnen worden beschouwd. Wanneer de nationale omstandigheden wijzigen, zal zo niet langer een amendement van de Annexen bij het Verdrag vereist zijn.

Aan de andere kant worden de verantwoordelijkheden van Partijen op die manier echter ook minder helder, aangezien er nog steeds geen overeenstemming is over welke landen precies als ontwikkelingsland moeten worden beschouwd⁴³⁹. Sommige ontwikkelingslanden zullen daarom trachten om deze begrippen toch te blijven invullen aan de hand van de Bijlagen van de *UNFCCC*⁴⁴⁰. Deze onduidelijkheid zal vooral nefaste gevolgen hebben op het vlak van financiële

⁴³⁵ C. VOIGT en F. FERREIRA (2016), 295-297.

⁴³⁶ Eigen accentuering.

⁴³⁷ UNFCCC, Non-paper. Note by the Co-Chairs (5 oktober 2015), *UN Doc.* ADP.2015.8.InformalNote (2015).

⁴³⁸ Zie L. RAJAMANI, “Ambition and Differentiation in the 2015 Paris Agreement: Interpretative Possibilities and Underlying Politics”, *International and Comparative Law Quarterly* 2016/65, 508.

⁴³⁹ L. RAJAMANI, “Differentiation and equity in the Post-Paris Negotiations” in R.N. STAVINS en R.C. STOWE (eds.), *The Paris Agreement and Beyond: International Climate Change Policy Post-2020*, Cambridge, Harvard Project on Climate Agreements, 2016, 20.

⁴⁴⁰ D. BODANSKY, J. BRUNNEE en L. RAJAMANI (2016), 30.

ondersteuning voor ontwikkelingslanden, alhoewel alzo mogelijks toch verplichtingen op de *BASIC*-landen kunnen worden gelegd⁴⁴¹.

162. Terwijl artikel 3.1 van het Klimaatverdrag de verbintenis van ontwikkelde landen om de leiding te nemen bij de bestrijding van de klimaatverandering en de nadelige gevolgen daarvan samen met het *CBDR*-principe behandelt in één artikel, is dit niet langer het geval in het *PA*: de bepaling wordt voortaan apart opgenomen in de preambule, waardoor het leiderschap van ontwikkelde landen voortaan los kan worden gezien van het beginsel.

Verder in de tekst wordt bepaald dat ontwikkelde landen het voortouw dienen te nemen “*by undertaking economy wide absolute emission reduction targets*” (artikel 4.4) en bij financiële steun aan ontwikkelingslanden (artikel 9.3).

163. Tot slot kan worden opgemerkt dat, tot groot genoegen van ontwikkelde landen, maar sterk in het nadeel van ontwikkelingslanden, nergens in de tekst een verwijzing naar de historische verantwoordelijkheid van geïndustrialiseerde landen terug te vinden. Nochtans maakte de *Draft Paris Outcome* van 9 december 2015⁴⁴² hier wel nog melding van in de preambule:

“Noting that the largest share of historical global emissions of greenhouse gases has originated in developed countries, that per capita emissions in developing countries are still relatively low and that the share of global emissions originating in developing countries will grow to meet their social and development needs [...].”

2.2 Bepalingen in het licht van het Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities-principe

2.2.1 VN Klimaatverdrag en Kyoto Protocol

164. De bepalingen binnen het klimaatregime betreffende gedifferentieerde behandeling kunnen volgens RAJAMANI worden ingedeeld in drie algemene categorieën⁴⁴³:
- bepalingen die een onderscheid maken tussen de hoofdverbintenissen van industrielanden en ontwikkelingslanden;
 - bepalingen die vastleggen dat industrielanden bijstand moeten verlenen aan ontwikkelingslanden (implementatiemiddelen); en

⁴⁴¹ R. KHARE, “The principle of ‘Common But Differentiated Responsibilities’ and the challenges posed by it in the context of international climate governance”, *International Journal of Law and Legal Jurisprudence* 2016/3(2), 110.

⁴⁴² UNFCCC, *Draft Paris Outcome* (9 december 2015), <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/da01.pdf> (consultatie 31 juli 2017).

⁴⁴³ L. RAJAMANI (2006), 191.

- bepalingen die een onderscheid maken tussen industrielanden en ontwikkelingslanden wat de rapportageplicht en de gevolgen van niet-naleving van het Verdrag en het Protocol betreft.

165. Zoals hierna zal blijken, is het voor ontwikkelingslanden mogelijk om vrijwillig maatregelen ter bestrijding van de klimaatverandering te nemen, meer bepaald door door ‘nationale programma’s ter bestrijding van de klimaatverandering’ op te stellen (overeenkomstig artikel 4.1(b) *UNFCCC*)⁴⁴⁴ en deel te nemen aan het *Clean Development Mechanism*⁴⁴⁵, naast de mogelijkheid om vrijwillig emissiereductiedoelstellingen aan te gaan⁴⁴⁶.

I Hoofdverbintenissen van Partijen

166. In de eerste plaats wordt zowel binnen de *UNFCCC* als binnen het Kyoto Protocol een onderscheid gemaakt tussen de hoofdverbintenissen van Partijen. Het klimaatregime kan als uniek worden beschouwd om reden dat het als enige een onderscheid daartoe maakt.

167. Algemeen gesteld zijn hoofdverbintenissen de verbintenissen die, wanneer uitgevoerd, de functie(s) of doelstelling(en) van het Verdrag vervullen⁴⁴⁷. Het uiteindelijke doel van het Verdrag is het bewerkstelligen van een stabilisering van broeikasgasconcentraties in de atmosfeer op een niveau waarop gevaarlijke antropogene verstoring van het klimaatsysteem wordt voorkomen (artikel 2). Naar deze doelstelling wordt ook verwezen in de preambule van het Kyoto Protocol. Om de doelstelling te realiseren, staat emissiereductie centraal. Emissiebeperkingen dienen evenwel enkel te worden gerealiseerd door Annex I-landen.

168. In wat volgt worden eerst de algemene verbintenissen van alle Partijen besproken, die dus niet in differentiatie ten voordele van ontwikkelingslanden voorzien. Vervolgens wordt de hoofdverbintenis voor Annex I-landen, emissiereductie, behandeld. Daarna volgt een onderdeel gewijd aan het toenemende belang voor adaptatie na de eeuwwisseling.

i. Bepalingen ten aanzien van alle Partijen

A. Klimaatverdrag

169. Alle landen die zich hebben aangesloten bij het Verdrag (dus ook de ontwikkelingslanden) hebben volgens het eerste lid van artikel 4 de verplichting om, “*hun gezamenlijke, doch verschillende*

⁴⁴⁴ Zie randnummer 169.

⁴⁴⁵ Zie randnummer 185.

⁴⁴⁶ Zie randnummer 178.

⁴⁴⁷ L. RAJAMANI (2006), 192.

*verantwoordelijkheden en hun specifieke nationale en regionale ontwikkelingsprioriteiten, doelstellingen en omstandigheden in aanmerking nemend*⁴⁴⁸:

- a. nationale emissie-inventarislijsten op te stellen en in te dienen⁴⁴⁹;
- b. nationale (en eventueel regionale) programma's ter bestrijding van klimaatverandering op te stellen⁴⁵⁰;
- c. de nodige technologieën, praktijken en processen waarmee klimaatopwarming kan worden beheerst te ontwikkelen en in alle relevante sectoren te introduceren;
- d. het duurzaam beheer, de instandhouding en uitbreiding van hun koolstofputten en -reservoirs (*sinks*)⁴⁵¹ te bevorderen;
- e. samen te werken bij de voorbereiding op de aanpassing aan de effecten van klimaatverandering en hiertoe geïntegreerde plannen op te stellen⁴⁵²;
- f. rekening te houden met aspecten van klimaatopwarming in hun beleid;
- g. klimaatonderzoek te ondersteunen⁴⁵³;
- h. de uitwisseling van relevante informatie betreffende klimaatverandering te bevorderen;
- i. de voorlichting, vorming en bewustmaking bij het publiek aan te moedigen⁴⁵⁴;
- j. informatie over de toepassing mee te delen aan de Conferentie van de Partijen⁴⁵⁵.

B. Kyoto Protocol

170. De verplichtingen die gelden voor alle Partijen bij het Protocol gaan nauwelijks verder dan deze onder de *UNFCCC*. Dit wordt ook met zoveel woorden bevestigd door artikel 10 van het Protocol, dat uitvoerig verwijst naar artikel 4 tot 7 van het Verdrag. Het Protocol voegt louter enkele details aan de Verdragsbepalingen toe⁴⁵⁶:

- de nationale (en eventueel regionale) programma's ter bestrijding van klimaatopwarming kunnen onder meer betrekking kunnen hebben op de energie-, vervoers- of industriesector, landbouw, bosbeheer en afvalbeheer (artikel 10(b)(i) KP);
- niet-Annex I-Partijen trachten in hun nationale mededelingen informatie te verstrekken over maatregelen die naar hun mening een bijdrage leveren aan de bestrijding van de klimaatverandering (artikel 10(b)(ii) KP);

⁴⁴⁸ Wat naar mijns inziens opvalt, is dat hier nergens sprake is van "onderscheiden mogelijkheden", in tegenstelling tot de *CBDR*-hoofdbepaling van artikel 3.1 van het Verdrag. Zoals hieronder zal blijken, ligt deze formulering wel in lijn met wat in het Klimaatakkoord van Parijs werd bepaald.

⁴⁴⁹ Zie ook artikel 12 van het Raamverdrag.

⁴⁵⁰ Alhoewel artikel 4.1(b) in het bijzonder een verplichting voor *alle* partijen betreft, is ze vooral bedoeld voor ontwikkelingslanden, aangezien artikel 4.2 een gelijkaardige, maar meer specifieke verbintenis voor Annex I-landen bevat.

⁴⁵¹ Het gaat respectievelijk om "een proces, activiteit of mechanisme waardoor een broeikasgas, een aerosol of een voorloper van een broeikasgas uit de atmosfeer wordt verwijderd" (artikel 1.8 van het Raamverdrag) en "een onderdeel of onderdelen van het klimaatsysteem waarin een broeikasgas of een voorloper daarvan is opgeslagen" (artikel 1.7 van het Raamverdrag).

⁴⁵² Hier wordt specifiek verwezen naar projecten in Afrika.

⁴⁵³ Zie artikel 5 van het Raamverdrag, dat een bijzondere bepaling voor ontwikkelingslanden bevat.

⁴⁵⁴ Zie artikel 6 van het Raamverdrag, dat een bijzondere bepaling voor ontwikkelingslanden bevat.

⁴⁵⁵ Zie artikel 12 van het Raamverdrag, dat een bijzondere bepaling voor ontwikkelingslanden bevat.

⁴⁵⁶ Overigens werd er geen equivalent voorzien van de artikelen 4(1)(d)-(f) en 4(1)(h) van het Verdrag in het Kyoto Protocol.

- artikel 10(e) van het Protocol aangaande de ontwikkeling van milieuvriendelijke technologieën, know-how, praktijken en processen, respectievelijk voorlichtings- en vormingsprogramma's, specificeert voortaan dat deze verbintenissen voornamelijk ten gunste van ontwikkelingslanden dienen te gebeuren.

171. Artikel 10 voorziet daarnaast expliciet dat er rekening dient te worden gehouden met het *CBDR*-principe en dat er geen nieuwe verplichtingen voor ontwikkelingslanden worden geïntroduceerd. Verder bevat dezelfde bepaling eerder vage formuleringen, zoals “[niet-Annex I-Partijen trachten in hun nationale mededelingen, indien van toepassing, informatie op te nemen over programma's die maatregelen bevatten die naar hun mening een bijdrage leveren aan de bestrijding van klimaatverandering en de nadelige effecten daarvan [...]]” (artikel 10(b)(ii))⁴⁵⁷.

ii. *Hoofdverbintenissen van Annex I-landen*

A. Klimaatverdrag

172. Overeenkomstig artikel 4.2 van het Verdrag moet elk Annex I-land:

- a. een nationaal beleid aannemen en de bijbehorende maatregelen inzake inperking van klimaatverandering treffen; en
- b. informatie omtrent dat beleid en die maatregelen meedelen⁴⁵⁸, met als doel tegen 2000 terug te keren naar de emissieniveaus van 1990.

173. Deze verplichting geldt dus enkel ten aanzien van industrielanden. Ze is bedoeld om aan te tonen dat ontwikkelde landen het voortouw dienen te nemen bij de bestrijding van de klimaatverandering.

174. Hoewel artikel 4.2 als een verplichting is opgesteld (“*the Parties shall adopt national policies and take corresponding measures [...]*”⁴⁵⁹ en “*the Parties shall communicate information [...]*”⁴⁶⁰), zijn de bewoordingen “*with the aim of returning individually or jointly to their 1990 levels*”⁴⁶¹ daarentegen niet als obligatoir te beschouwen. Deze laatste vaststelling wordt verder versterkt door de eerder descriptieve dan imperatieve bewoordingen “*required policies and measures will demonstrate that developed countries are taking the lead in modifying longer-term trends in anthropogenic emissions [...], recognizing that the return by the end of the present decade to earlier levels of anthropogenic emissions [...]* would contribute to such modification”⁴⁶². In de mate dat er in dit artikel sprake zou zijn van een

⁴⁵⁷ Eigen accentuering.

⁴⁵⁸ Overeenkomstig artikel 12 van het Raamverdrag.

⁴⁵⁹ Eigen accentuering.

⁴⁶⁰ Eigen accentuering.

⁴⁶¹ Eigen accentuering.

⁴⁶² Eigen accentuering.

juridische verplichting, is deze in ieder geval als zeer zwak te beschouwen⁴⁶³. BODANSKY spreekt daarom van een “*quasi-target*” en “*quasi-timetable*”⁴⁶⁴.

175. Bij de nakoming van deze verplichtingen moeten de Partijen overeenkomstig artikel 4.8⁴⁶⁵ grondig overwegen welke maatregelen vereist zijn om te voorzien in de specifieke behoeften en belangen van ontwikkelingslanden, en meer bepaald ten behoeve van⁴⁶⁶:
- a. *kleine eilandstaten,*
 - b. *landen met laaggelegen kustgebieden,*
 - d. *landen met gebieden die vatbaar zijn voor natuurrampen,*
 - e. *landen met gebieden die vatbaar zijn voor droogte en woestijnvorming,*
 - f. *landen met ernstige stedelijke luchtverontreiniging,*
 - g. *landen met gebieden met broze ecosystemen, waaronder bergecosystemen,*
 - h. *landen waarvan de economieën in hoge mate afhankelijk zijn van inkomsten uit de winning, verwerking en uitvoer en/of het verbruik van fossiele brandstoffen en aanverwante energievervlindende producten*⁴⁶⁷, en
 - i. *landen zonder zee kust en doorvoerlanden.*

B. Kyoto Protocol

(1) ALGEMEEN

176. Conform het Klimaatverdrag is ook de hoofdverplichting onder het Kyoto Protocol, geformuleerd in artikel 3, beperkt tot Annex I-landen:

- “1. *De in Bijlage I opgenomen Partijen zorgen er ieder voor zich of gezamenlijk voor dat hun [...] emissies [...] de hun toegewezen hoeveelheden [...] niet overschrijden, met het oog op de reductie van hun totale emissie van die gassen in de verbintenisperiode 2008 tot 2012 met ten minste 5 % ten opzichte van de niveaus van 1990*⁴⁶⁸.
2. *Elke in Bijlage I opgenomen Partij dient in 2005 aantoonbare vorderingen te hebben gemaakt bij de nakoming van haar verplichtingen ingevolge dit Protocol.*”

⁴⁶³ F. SOLTAU, *Fairness in International Climate Change Law and Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 57.

⁴⁶⁴ Bedoeld hiermee wordt zwakke kwantitatieve beperkingen (D. BODANSKY (1993), 512 en 516).

⁴⁶⁵ Zie ook het algemene beginsel van artikel 3.2 UNFCCC.

⁴⁶⁶ Eigen accentuering.

⁴⁶⁷ Zie ook artikel 4.10, dat vooral bedoeld is voor *industrielanden* die fossiele brandstoffen produceren (zoals de Verenigde Staten, Australië en Rusland). De voornoemde landen maakten in het verleden gebruik van deze bepaling om strikte verbintenissen onder artikel 4.2 van het Verdrag te ontwijken.

⁴⁶⁸ Zie randnummer 16 betreffende de tweede verbintenisperiode.

Alhoewel er enige discussie kan bestaan omtrent wat precies bedoeld wordt met ‘aantoonbare vorderingen’⁴⁶⁹, bestaat er geen twijfel over het verplichtend karakter van zowel artikel 3.1 als artikel 3.2, in tegenstelling tot de verbintenissen opgenomen in de *UNFCCC*⁴⁷⁰.

177. Het Kyoto Protocol voorziet in twee soorten types differentiatie wat betreft mitigatie⁴⁷¹.

Eenzijds worden gedifferentieerde verbintenissen opgelegd gebaseerd op de kwalificatie als Annex I-land, dan wel als non-Annex I-land. Industrielanden krijgen namelijk bindende emissiebeperkingen opgelegd (waardoor er dus sprake is van een *top-down*-regime⁴⁷²). Het nakomen van de emissiereductiedoelstellingen moet volgens artikel 13.14 van het Protocol gepaard gaan met een minimum aan nadelige effecten voor ontwikkelingslanden, en meer in het bijzonder kleine eilandstaten, landen met laaggelegen kustgebieden en *LDCs*.

Anderzijds gelden individuele doelstellingen, *Quantified Emission Limitation and Reduction Objectives (QELROs)*, binnen de categorie van Annex I-landen. Het instrument bevat emissiereductiedoelstellingen voor 39 landen, vastgelegd in Annex B. In tegenstelling tot Annex I bij de *UNFCCC* lijst de bijlage bij het Kyoto Protocol ook Kroatië, Monaco, Liechtenstein en Slovenië op⁴⁷³.

178. Volgens STAVINS zou het evenwel ook mogelijk moeten zijn dat ontwikkelingslanden vrijwillig emissiereductieverbintenissen kunnen aangaan onder het Protocol. Daartoe kan het land in kwestie voorstellen aan de *COP* om te worden opgenomen in Bijlage I door middel van een amendement van het Verdrag.

Omdat overige ontwikkelingslanden doorgaans vrezen dat hierdoor extra druk op hun schouders zou kunnen worden gelegd, is de consensus of $\frac{3}{4}$ -meerderheid die wordt vereist voor zulk amendement (zie artikel 15.3 *UNFCCC*) echter moeilijk te bereiken. Daarnaast geniet men slechts van de privileges van het Protocol (zoals bijvoorbeeld internationale emissiehandel) vanaf het moment waarop dat het land ook wordt toegevoegd aan Annex B, wat opnieuw een amendement veronderstelt. Een ander nadeel bestaat erin dat ontwikkelingslanden na hun Annex I-opname waarschijnlijk zouden proberen om zwakke gevolgen te koppelen aan niet-naleving (verwijzing)⁴⁷⁴.

Het zou wel mogelijk zijn dat het ontwikkelingsland overeenkomstig artikel 4.2(g) van het Verdrag de Depositaris in kennis stelt van diens voornemen om *de verbintenissen van artikel 4.2(a)-(b)*⁴⁷⁵ op

⁴⁶⁹ S. OBERTHÜR, H.E. OTT, R.G. TARASOFSKY, E.U. WEIZSÄCKER (1999), 123.

⁴⁷⁰ K.A. BAUMERT, “Participation of developing countries in the international climate change regime: lessons for the future”, *George Washington International Law Review* 2006/38, 372.

⁴⁷¹ R. MAGUIRE (2013), 265.

⁴⁷² In tegenstelling tot het *bottom-up*-Parijs-regime (zie randnummer 246).

⁴⁷³ Zie Bijlage I.

⁴⁷⁴ W. GERBER (2008), 340.

⁴⁷⁵ De kennisgeving verandert alleen de status van het land in kwestie wat betreft de Kyoto-verplichtingen. Zie artikel 1.7 van het Kyoto Protocol: een ‘in Bijlage I opgenomen Partij’ is “een Partij die is opgenomen in Bijlage I van het Verdrag, eventueel als gewijzigd, of een Partij die een kennisgeving heeft gedaan ingevolge artikel 4, tweede lid, letter g van het Verdrag”.

zich te nemen, zonder dat het land daardoor wordt opgenomen in Annex I en zonder dat daartoe een amendement vereist is⁴⁷⁶. Het is dan wel belangrijk dat de precieze omvang van de beoogde emissiereductie van in het begin duidelijk vastgesteld wordt.

Omdat ontwikkelingslanden echter reeds de voordelen van het Verdrag en het Protocol genieten zonder dat zij daartoe zelf stappen moeten ondernemen, zou het in beide situaties bovendien noodzakelijk zijn dat waardevolle *incentives* worden voorzien⁴⁷⁷.

179. Om de emissiereductiedoelstellingen van het Protocol te behalen, kunnen landen niet alleen hun uitstoot verminderen, maar ook CO² uit de atmosfeer verwijderen door middel van zogenaamde *sinks* of koolstofputten. De hoeveelheid CO² die wordt opgenomen in deze ‘reservoirs’ (*Removal Units (RMUs)*) mag (deels) worden afgetrokken van de nationale CO²-uitstoot. Het gaat om CO²-opslag ingevolge:
- bosaanleg of herbebossing (artikel 3.3 KP); of
 - andere menselijke activiteiten, ook wel *Land Use, Land-Use Change, and Forestry (LULUCF)* genoemd⁴⁷⁸ (artikel 3.4 KP).
180. Het dertiende lid van artikel 13 van het Kyoto Protocol tot slot laat toe dat indien de emissies van een land in een verbintenisperiode lager zijn dan de haar toegewezen hoeveelheid, het verschil kan worden opgeteld bij de door een latere verbintenisperiode toegevoerde hoeveelheid.

(2) MOGELIJKE ONDERSTEUNENDE BELEIDSMAATREGELEN

181. Met het oog op het behalen van de individuele emissiereductiedoelstellingen en de bevordering van duurzame ontwikkeling somt artikel 2 het Kyoto Protocol enkele mogelijke *Policies and Measures (PAMs)* op voor Annex I-landen. Deze lijst is echter niet limitatief, noch bindend. De Partijen kunnen onder meer “*in overeenstemming met [hun] nationale omstandigheden*”:
- a. nationale maatregelen uitwerken omtrent:
 - i. verhoging van energie-efficiëntie;
 - ii. bescherming en uitbreiding van koolstofputten (*sinks*);
 - iii. bevordering van duurzame landbouw;
 - iv. bevordering van hernieuwbare energiebronnen en milieuvriendelijke technologieën;
 - v. fiscale stimulanten, vrijstellingen van heffingen en accijnzen en subsidies voor sectoren die tegen de doelstelling van het Verdrag ingaan;
 - vi. stimulering van passende hervormingen in diezelfde sectoren;

⁴⁷⁶ J. DEPLEDGE, “Continuing Kyoto: extending absolute emission caps to developing countries” in K.A. BAUMERT, O. BLANCHARD, S. LLOSA en J.F. PERKAUS (eds.), *Building on the Kyoto Protocol: options for protecting the climate*, Washington, World Resources Institute, 2002, 42-43.

⁴⁷⁷ W. GERBER (2008), 339.

⁴⁷⁸ Bijvoorbeeld door veranderingen in landgebruik. Het Protocol bespreekt deze mogelijkheid echter vrij summier en laat de verdere uitwerking over aan de eerste *CMP*. Emissies die vrijkomen ingevolge ontbossing moeten vanzelfsprekend worden opgeteld bij de nationale CO² uitstoot.

- vii. beperking of reductie van broeikasgassen in de transportsector;
 - viii. afvalbeheer; en
- b. samenwerken met andere Partijen om de doeltreffendheid te verbeteren van hun eigen nationaal beleid.

182. Deze *PAMs* dienen luidens het derde lid van hetzelfde artikel te worden uitgevoerd overeenkomstig de beginselen van het Verdrag en zodanig dat de nadelige gevolgen voor ontwikkelingslanden en in het bijzonder kleine eilandstaten, landen met laaggelegen kustgebieden en de *LDCs* tot een minimum worden beperkt.

(3) FLEXIBILITEITSMECHANISMEN

183. Het Protocol biedt de ondertekenende landen de mogelijkheid om meer broeikasgassen uit te stoten dan de hen toegewezen emissiequota, via de daartoe gecreëerde ‘flexibiliteitsmechanismen’⁴⁷⁹. Enkel het hieronder kort besproken *Clean Development Mechanism* voorziet echter in coöperatie met ontwikkelingslanden.

184. In de eerste plaats biedt het *International Emissions Trading (IET)*-systeem de Partijen van *Annex B* de mogelijkheid om overeenkomstig artikel 17 van het Protocol de aan hen toegewezen emissierechten onderling te verhandelen. Landen die minder uitstoten dan hun nationale emissieplafonds kunnen deze rechten (*Assigned Amount Units – AAUs*) verkopen aan landen die meer uitstoten dan hun onderhandeld aandeel. Het gemeenschappelijk resultaat van de uitstootbeperking blijft dus hetzelfde, maar de totale kosten om die doelstelling te verwezenlijken zijn op die manier lager⁴⁸⁰.

185. De tweede mogelijkheid bestaat erin dat landen met een Kyotodoelstelling via investering in buitenlandse projecten bijkomende emissierechten (‘koolstofkredieten’) verwerven.

Vooreerst maakt het samenwerkingssysteem *Joint Implementation (JI)* (artikel 6 KP) het mogelijk dat twee industrielanden onderling projecten opstellen om hun reductiedoelstellingen te realiseren. Het ‘donorland’ doet daartoe een investering voor emissiereductie in het ‘gastland’. Het investerend land mag in dit geval de gerealiseerde uitstootvermindering (in de vorm van *Emission Reduction Units – ERUs*) aftrekken van haar eigen emissies. Het andere land mag datzelfde bedrag vanzelfsprekend niet nogmaals aftrekken, maar verkrijgt in ruil wel projecten die een duurzame economische groei stimuleren⁴⁸¹.

⁴⁷⁹ Voor een uitgebreide bespreking: zie I.L. WORIKA en T. WALDE, “Contractual architecture for the Kyoto Protocol: from soft and hard laws to concrete commitments”, *Journal of Land Use and Environmental Law* 1999/15, 489-515.

⁴⁸⁰ Zie ook artikel 3.10 en 3.11 KP.

⁴⁸¹ *Ibid.*

Bij het bilaterale *Clean Development Mechanism (CDM)* (artikel 12 KP) mogen daarnaast ontwikkelingslanden als ‘gastlanden’ betrokken worden. In dit geval verkrijgt het investerend land zogenaamde *Certified Emission Reductions (CERs)*⁴⁸². De deelname van ontwikkelingslanden aan het *CDM* en de daarmee gepaard gaande emissiereductie draagt zo bij aan hun ‘verbintenis’ tot duurzame ontwikkeling van artikel 3.4 van het Verdrag⁴⁸³.

186. Bij de besprekingen van het Protocol werd meermaals de invoering van het supplementariteitsbeginsel wat betreft deze flexibiliteitsmechanismen vooropgesteld, waardoor een bepaald percentage van de opgelegde emissiebeperking in eigen land zou moeten worden gerealiseerd. Er werd echter nooit overeenstemming bereikt over de juiste verhouding ‘interne’ reductiedoelstellingen en de ‘externe’ verhandeling van emissierechten⁴⁸⁴. Evenwel bepaalt enkel artikel 17 van het Protocol aangaande *IET* dat “*deze handel een aanvulling vormt op de nationale maatregelen om de gekwantificeerde verplichtingen inzake emissiebeperking en –reductie na te komen*”.
187. Artikel 4 van het Protocol tot slot staat toe dat partijen hun emissieverplichtingen herverdelen (het zogenaamde *bubble*-systeem), zolang de algemene doelstelling gehaald wordt. De Europese Unie maakte gebruik van deze methode met het oog op een herverdeling tussen de lidstaten onderling⁴⁸⁵.

iii. *Toenemende belangstelling voor adaptatie*

188. Toen de tekst van de *UNFCCC* werd onderhandeld, nam men aan dat een grotere prioriteit moest worden gegeven aan mitigatie, namelijk “*human intervention[s] to reduce the sources or enhance the sinks of greenhouse gases*”⁴⁸⁶, met als doel de menselijke oorzaken van klimaatverandering af te remmen. Immers werd mitigatie indertijd aangezien als de meest effectieve methode om de klimaatopwarming aan te pakken⁴⁸⁷. Aan adaptatie, “*the process of adjustment to actual or expected climate and its effects*”⁴⁸⁸, ter voorbereiding op het zich aanpassen aan de gevolgen van de klimaatverandering, werd slechts in mindere mate aandacht besteed. Mitigatie is nochtans vrij irrelevant voor landen die zeer weinig uitstoten. De *AOSIS* drong dan ook reeds van bij het ontstaan van het internationale klimaatbeleid aan op bepalingen die een stevige basis vormen voor het nemen van adequate aanpassingsmaatregelen, vooral dan wat betreft de gevolgen van de zeespiegelstijging.
189. Ook bij de onderhandelingen over het Kyoto Protocol lag de focus vooral op mitigatie. Dit was vrij logisch, aangezien het Protocol in de eerste plaats als instrument voor de reductie van

⁴⁸² Zie ook artikel 3.12 KP.

⁴⁸³ L. RAJAMANI (2006), 193-194.

⁴⁸⁴ S. OBERTHÜR, H.E. OTT, R.G. TARASOFSKY, E.U. WEIZSÄCKER (1999), 197-198.

⁴⁸⁵ A. TELESETSKY, “The Kyoto Protocol”, *Ecology Law Quarterly* 1999/26, 803-804.

⁴⁸⁶ IPCC, *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014, 1266.

⁴⁸⁷ E. LISA en F. SCHIPPER, “Conceptual History of Adaptation in the UNFCCC Process”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2006/15(1), 86.

⁴⁸⁸ IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part II: Regional Aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014, 1758.

broeikasgassen zou fungeren⁴⁸⁹. Toch was er na de aanname van het KP een tendens waar te nemen dat Partijen geleidelijk aan van mening waren dat adaptatie op dezelfde hoogte als mitigatie diende te worden geschakeld. Ook het IPCC luidde ongeveer tien jaar na de Kyoto-onderhandelingen de alarmbel: mitigatie alleen zou niet langer volstaan. Volgens het Panel moet adaptatie als de enige beschikbare en passende oplossing voor de impact van de klimaatverandering die zich nu of in de nabije toekomst reeds laat voelen worden beschouwd⁴⁹⁰. Mitigatie en adaptatie mochten dan ook niet langer als alternatieven van elkaar worden gezien⁴⁹¹ – mitigatie focussend op de *oorzaak* van de klimaatverandering zelf en adaptatie focussend op de *consequenties* daarvan⁴⁹², wanneer mitigatie niet langer baat blijkt te hebben. Er kan daardoor eerder worden gesteld dat er sprake is van een wisselwerking tussen beiden: hoe meer mitigatiemaatregelen worden ondernomen, hoe minder adaptatie nodig is en *vice versa*⁴⁹³.

190. Daarenboven kan worden opgemerkt dat adaptatie, die meer op lokaal niveau wordt verricht (en dus ook vooral op lokaal niveau effect heeft), politiek beter haalbaar is dan het maken van mitigatieafspraken op internationaal niveau⁴⁹⁴. Adaptatie biedt verder het voordeel dat het aantoonbare onmiddellijke effecten/voordelen oplevert. Aanpassingsmaatregelen zijn echter wel moeilijker op te volgen dan mitigatiemaatregelen en de doeltreffendheid ervan is in mindere mate verzekerd.

	<i>Mitigatie</i>	<i>Adaptatie</i>
<i>Systemen die hiervan profiteren</i>	Alle systemen	Enkele systemen
<i>Schaaleffect</i>	Gloobaal	Lokaal tot regionaal
<i>Eerste effect</i>	Decennia	Onmiddellijk tot decennia
<i>Duur van effect</i>	Eeuwen	Jaren tot eeuwen
<i>Effectiviteit</i>	Zeker	Minder zeker
<i>De vervuiler betaalt</i>	Meestal wel	Niet noodzakelijk
<i>De uitvoerder draagt de voordelen</i>	In mindere mate	Bijna altijd
<i>Monitoring</i>	Vrij gemakkelijk	Moeilijker

Figuur 2. Karakteristieken van mitigatie en adaptatie⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ *Ibid.*, 88.

⁴⁹⁰ IPCC, *Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2007, 19.

⁴⁹¹ N. BROOKS, *Vulnerability, risk and adaptation: A conceptual framework*, <https://www.researchgate.net/publication/200032746> (consultatie 3 juni 2017), 2.

⁴⁹² E. LISA en F. SCHIPPER (2006), 84.

⁴⁹³ S. HUQ en M. GRUBB, *Scientific assessment of the inter-relationships of Mitigation and Adaptation*, http://geodesy.unr.edu/hanspeterplag/library/documents/ipcc_ar4_cct2a.pdf (consultatie 4 juni 2017), 3.

⁴⁹⁴ S.E. KOONIN, “De harde realiteit van de Klimaatconferentie in Parijs”, *De Morgen*, 5 november 2015, 19.

⁴⁹⁵ H.M. FÜSSEL en R.J.T. KLEIN, “Climate Change Vulnerability Assessments: An Evolution of Conceptual Thinking”, *Climatic Change* 2006/75(3), 303.

191. Zowel de *UNFCCC* als het KP bevatten verschillende bepalingen omtrent adaptatie. In wat volgt, wordt hiervan een overzicht gegeven, samen met een korte omschrijving van de nader genomen uitwerking daarvan via *COP*-beslissingen.

A. Klimaatverdrag

192. Zoals hierboven reeds toegelicht, bestaat de doelstelling van het Klimaatverdrag in een stabilisering van de uitstoot van broeikasgassen (artikel 2). Hieraan wordt door dezelfde bepaling echter nog toegevoegd dat dit niveau dient te worden bereikt binnen een tijdsbestek:

- dat toereikend is om ecosystemen in staat te stellen zich op natuurlijke wijze aan te passen aan klimaatverandering; en
- dat toelaat te verzekeren dat de voedselproductie niet in gevaar komt en de economische ontwikkeling op duurzame wijze kan voortgaan.

Hieruit kan nogmaals worden afgeleid dat men ten tijde van de onderhandelingen over de *UNFCCC* ervan uitging dat mitigatie voldoende succesvol zou zijn om de schadelijke effecten van de klimaatverandering tot een minimum te beperken en dat het milieu, het voedselvoorzieningssysteem en de economie voldoende tijd zouden hebben *om zich op een natuurlijke wijze aan te passen*⁴⁹⁶.

193. Ondanks dat de nadruk op mitigatie wordt gelegd binnen het Verdrag, bevat het instrument daarnaast toch enkele bepalingen omtrent adaptatie.

Alle Partijen moeten bijvoorbeeld overeenkomstig artikel 4.1(b) van het Klimaatverdrag nationale programma's opstellen die maatregelen bevatten ter beperking van klimaatverandering (*National Adaptation Programmes of Action of NAPAs*)⁴⁹⁷.

Ontwikkelde landen moeten daarenboven financiële en technologische bijstand verlenen ter dekking van de kosten van aanpassing aan de nadelige gevolgen van de temperatuurstijging (zie artikel 4.4 en 4.5 *UNFCCC*).

Bovendien zijn alle bepalingen omtrent onder andere onderzoek en systematische waarneming (artikel 5), voorlichting, vorming en bewustmaking (artikel 6) en het financieel mechanisme (artikel 11) toepasselijk op adaptatie.

194. Overeenkomstig het hierboven geschetste artikel 4.1(b) werkten vele landen nationale adaptatieprogramma's uit. Minder ontwikkelde landen bleken daartoe evenwel niet altijd in staat. Daarom werden tijdens COP 7 in Marrakesh enkele richtlijnen uitgewerkt die *LDCs* moeten

⁴⁹⁶ J. VERSCHUUREN, "Climate change adaptation under the United Nations Framework Convention on Climate Change and related documents" in J. VERSCHUUREN (ed.), *Research Handbook on Climate Change Adaptation Law*, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2013, 16.

⁴⁹⁷ Zie verder ook de artikelen 4.1(e), 4.1(f), 4.1(g), 4.1(h) en 4.1(i) (zie randnummer 169).

assisteren bij het opstellen van hun *NAPAs*⁴⁹⁸. Nadat zulke programma's worden ingediend bij het Secretariaat, komen zij eventueel in aanmerking voor financiering door het *Least Developed Countries Fund*⁴⁹⁹.

Tijdens de jaarlijkse Conferentie van de Partijen in Montreal werd voorts een vijfjarig programma, het *Nairobi Work Programme on Impacts, Vulnerability and Adaptation to Climate Change (NWP)*, ingesteld, met als doelstelling ontwikkelingslanden te ondersteunen bij adaptatiemaatregelen⁵⁰⁰.

Pas tijdens COP 16 in Cancún werd adaptatie pas hoog op de agenda geplaatst door de vestiging van het *Cancún Adaptation Framework*⁵⁰¹ “to enhance action on adaptation, including through international cooperation and coherent consideration of matters relating to adaptation under the Convention”.

B. Kyoto Protocol

195. In het Kyoto Protocol zijn weinig bepalingen te vinden die verwijzen naar adaptatie.

Artikel 10(b)(i) werkt artikel 4.1(b) van de *UNFCCC* wel verder uit, in die zin dat het bepaalt dat de nationale programma's onder andere betrekking kunnen hebben op de energie-, transport- en industriële sector⁵⁰².

De belangrijkste bepaling van het Protocol omtrent adaptatie ligt echter vervat in artikel 12.8, dat stelt dat een deel van de opbrengsten van het *CDM* moet worden aangewend om ontwikkelingslanden te helpen om de kosten van aanpassing te dragen. Op basis van deze bepaling werd gedurende COP 7 in Marrakesh het *Adaptation Fund*⁵⁰³ opgericht, fungerend onder het Kyoto Protocol, dat adaptatieprojecten in ontwikkelingslanden financiert⁵⁰⁴.

⁴⁹⁸ Beslissing 28/CP.7, Guidelines for the preparation of national adaptation programmes of action (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.4* (2002).

⁴⁹⁹ UNFCCC, *How do Parties address adaptation and loss and damage?*, <http://bigpicture.unfccc.int/content/capacity-building.html#content-adaptation> (consultatie 3 juni 2017).

⁵⁰⁰ Beslissing 2/CP.11, Five-year programme of work of the Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice on impacts, vulnerability and adaptation to climate change (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/CP/2005/5/Add.1* (2006).

⁵⁰¹ Beslissing 1/CP.16.

⁵⁰² Zie ook randnummer 169.

⁵⁰³ Zie ook randnummer 203.

⁵⁰⁴ Beslissing 10/CP.7, Funding under the Kyoto Protocol (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002). Het Fonds werd echter pas operationeel in 2005, naar aanleiding van de eerste CMP. Bovendien werd pas in 2010 een eerste project gefinancierd.

II Implementatiemiddelen

i. Financiële bijstand

A. Implementatie- en adaptatiekosten

(1) KLIMAATVERDRAG

196. Doordat ontwikkelingslanden vaak in het bezit zijn van grotere oppervlaktes *sinks*, zou het in principe mogelijk moeten zijn om vrij gemakkelijk enige emissiereductie te realiseren. Niettemin zijn de implementatiekosten daarvan te hoog in vergelijking met hun financieel vermogen⁵⁰⁵. Om deze reden eisten ontwikkelingslanden financiële bijstand vanwege geïndustrialiseerde landen om de oplopende kosten daarvan te kunnen dragen. Men raakte het echter niet eens over de grondslag voor deze financiering: industrielanden wouden wel financiële bijstand verlenen, uitgaande van hun grotere *capacity to pay*, maar zonder dat men daarbij ook de historische verantwoordelijkheid voor het klimaatprobleem als basis voor de ondersteuning uitdrukkelijk wou erkennen⁵⁰⁶. Industrielanden stelden bovendien als voorwaarden dat de financiering zou verlopen via het *Global Environment Facility*⁵⁰⁷ en dat ontwikkelingslanden, net zoals henzelf, daadwerkelijk verbintenissen op zich zouden nemen⁵⁰⁸.
197. Alle landen opgenomen in Annex II, dit wil zeggen de landen die lid zijn van de *OECD*, moeten volgens het Raamverdrag financiële bijstand verlenen aan ontwikkelingslanden:
- zodoende deze landen in staat te stellen aan hun rapporteringsverplichtingen te voldoen (artikel 4.3);
 - zodanig dat deze landen uitvoering kunnen geven aan de overige bepalingen van het Verdrag, bijvoorbeeld inzake educatie en bewustmaking van de bevolking (artikel 4.3);
 - teneinde dat zij zich aan de gevolgen van klimaatverandering kunnen aanpassen (artikel 4.4); en
 - rekening houdend met de specifieke behoeften en bijzondere omstandigheden van de minst ontwikkelde landen (artikel 4.9).
198. Zowel artikel 4.3 als artikel 4.4 zijn opgesteld in obligatoire taal (respectievelijk “*shall provide*” en “*shall assist*”), maar de hoegrootheid van de financiering blijft echter in beide artikelen onbepaald. Alhoewel de terminologie wat betreft de exacte inhoud van de implementatiekosten (“*agreed full costs*” en “*full incremental costs*”) onduidelijk bleef⁵⁰⁹, is de woordkeuze inzake de adaptatiekosten

⁵⁰⁵ L. BULATAO en P. SANDS, *Financial resources and international funding mechanisms for the Climate Change Convention*, Washington, Centre for International Environmental Law, 1993, 2.

⁵⁰⁶ D. BODANSKY (1993), 479-480.

⁵⁰⁷ Zie randnummer 200.

⁵⁰⁸ D. BODANSKY (1993), 524.

⁵⁰⁹ Zie echter UNFCCC, *UNFCCC Handbook*, Bonn, Climate Change Secretariat, 2006, 115 voor een korte uiteenzetting van de begrippen door de *Global Environment Facility*.

nog problematischer, aangezien er helemaal niks vermeld wordt over de omvang van de tegemoetkoming vanwege industrielanden⁵¹⁰.

(2) KYOTO PROTOCOL

199. Artikel 11 van het Kyoto Protocol tot slot vormt slechts een magere aanvulling op wat reeds werd voorzien door de *UNFCCC*. De bepaling voorziet louter dat Annex II-landen “*nieuwe en aanvullende financiële middelen*” moeten verstrekken.

B. Financieel mechanisme

(1) KLIMAATVERDRAG

200. Ook over het financieel mechanisme heerste veel onenigheid binnen de onderhandelingen over het Raamverdrag. Annex I-landen zagen hiertoe een geschikte rol voor het *Global Environment Facility (GEF)* van het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties weggelegd. Zulke rol van het *GEF* stuitte evenwel op veel tegenstand vanwege ontwikkelingslanden, omdat het enkel zou worden voorgezeten door donorlanden en sponsorende organisaties en daardoor als ondemocratisch werd aangezien⁵¹¹. Zij wouden liever dat een nieuw financieel mechanisme zou worden ingesteld onder het gezag van de Conferentie van de Partijen.
201. Uiteindelijk voorzagen de artikelen 11.1 en 21.3 van het Klimaatverdrag in het compromis dat het *GEF* toch als mechanisme “*voor de verstrekking van financiële middelen*” zou worden ingesteld, zij het mits evenwichtige samenstelling en verantwoording aan de *COP*.

(2) KYOTO PROTOCOL

202. Het Kyoto Protocol fungeert onder hetzelfde financieel mechanisme (artikel 11.2). Artikel 10 betreffende verbintenissen van alle Partijen werd direct vóór artikel 11 geplaatst, om duidelijk te maken dat de twee artikelen gelinkt zijn aan elkaar: verbintenissen van ontwikkelingslanden zouden op die manier afhankelijk zijn van bijstand.

C. Multilaterale fondsen

203. Door de jaren heen werden bovendien vier speciale klimaatfondsen in het leven geroepen:
- het *Special Climate Change Fund (SCCF)* (onder de *UNFCCC* en beheerd door het *GEF*);
 - het *Least Developed Countries Fund (LDCF)* (onder de *UNFCCC* en beheerd door het *GEF*);
 - het *Adaptation Fund* (onder het Kyoto Protocol); en

⁵¹⁰ R. VERHEYEN (2005), 92.

⁵¹¹ Y. YAMINEVA en K. KULOVESI, “The new framework for climate finance under the United Nations Framework Convention on Climate Change: a breakthrough or empty promise?” in E.J. HOLLO, K. KULOVESI en M. MEHLING (eds.), *Climate Change and the Law*, Dordrecht, Springer, 2012, 195-196.

- het *Green Climate Fund (GCF)* (onder de *UNFCCC*).

204. Het *Special Climate Change Fund*, *Adaptation Fund* en *Least Developed Countries Fund* werden ingesteld tijdens COP 7 in Marrakesh. Het *SCCF* financiert projecten betreffende onder andere adaptatie, overdracht van technologie, land- en bosbouw, energie en transport⁵¹². Het *AF* daarentegen faciliteert vooral adaptatieprojecten van Partijen die bijzonder kwetsbaar zijn voor klimaatverandering⁵¹³. Het *LDCF* staat vooral in voor ondersteuning bij de voorbereiding en implementatie van nationale adaptatiemaatregelen door *LDCs*⁵¹⁴.
205. Het *Green Climate Fund* tot slot werd ingesteld door COP 17 in Durban en biedt in hoofdzaak financiële ondersteuning bij *low-emission* en *climate-resilient* projecten en programma's in ontwikkelingslanden en in het bijzonder ten voordele van *LDCs* en *SIDS*⁵¹⁵.
206. De ontwikkelde landen engageerden zich na afloop van COP 15 in Kopenhagen om in de periode 2010-2012 dertig miljard dollar uit te trekken voor de zogenoemde *fast-start-financiering (FSF)*. Deze belofte werd de jaren nadien, tijdens de klimaatconferenties in Cancún, Durban en Doha, herbevestigd. Uit de zelf-rapportage van ontwikkelde landen bleek op het einde van de *FSF*-periode dat zij deze doelstelling ruimschoots hadden vervuld⁵¹⁶. Op dezelfde *Conference of the Parties* werd bovendien afgesproken dat vanaf 2020 jaarlijks honderd miljard dollar internationale klimaatfinanciering zou moeten gemobiliseerd worden⁵¹⁷. In afwachting daarvan werd tijdens COP 17 het *Work Programme on Long-term Finance* ingesteld⁵¹⁸ (verlengd door COP 18⁵¹⁹), dat de financiering voor de periode 2013-2020 moet regelen⁵²⁰.

ii. *Technologische bijstand*

207. Ontwikkelingslanden hebben in het algemeen weinig technische hulpmiddelen om een doorgedreven klimaatbeleid te voeren. Om aan dit probleem tegemoet te komen voorziet artikel 4.5 van het Klimaatverdrag in technologische bijstand (en de financiering daarvan):

“De Partijen die ontwikkelde landen zijn en de andere in Bijlage II opgenomen ontwikkelde Partijen ondernemen alle mogelijke stappen ter bevordering, vergemakkelijking en financiering,

⁵¹² UNFCCC, *Special Climate Change Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/special_climate_change_fund/items/3657.php (consultatie 29 april 2017).

⁵¹³ UNFCCC, *Adaptation Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/adaptation_fund/items/3659.php (consultatie 29 april 2017).

⁵¹⁴ UNFCCC, *Least Developed Country Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/least_developed_country_fund/items/4723.php (consultatie 29 april 2017).

⁵¹⁵ GCF, *About GCF*, <http://www.greenclimate.fund/about-gcf/global-context#mission> (consultatie 29 april 2017).

⁵¹⁶ Climate Funds Update, *Fast start finance*, <http://www.climatefundsupdate.org/about-climate-fund/fast-start-finance> (consultatie 7 augustus 2017).

⁵¹⁷ D. BODANSKY, “The Copenhagen climate change conference: a post mortem”, *American Journal of International Law* 2010/104(2), 230-240.

⁵¹⁸ Beslissing 2/CP.17.

⁵¹⁹ Beslissing 4/CP.18, *Work programme on long-term finance* (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

⁵²⁰ UNFCCC, *Long term finance*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/7405.php (consultatie 7 augustus 2017).

indien van toepassing, van de overdracht van, of de toegang tot, milieuvriendelijke technologieën en know-how ten gunste van andere Partijen, met name Partijen die ontwikkelingslanden zijn, om hen in staat te stellen uitvoering te geven aan de bepalingen van het Verdrag. [...]”

Artikel 4.9 van het Verdrag voorziet daarnaast expliciet dat men daarbij rekening dient te houden met de specifieke behoeften en bijzondere omstandigheden van de minst ontwikkelde landen.

Artikel 4.5 van het Klimaatverdrag schept evenwel geen duidelijkheid over de identiteit van de donorlanden en ontvangers. Uit het artikel blijkt duidelijk dat Annex II-landen donors zijn en non-Annex I-landen ontvangers, maar de positie van overgangseconomieën daarentegen is minder helder. Enerzijds wordt gesteld dat “*de Partijen die ontwikkelde landen zijn en de andere in Bijlage II opgenomen ontwikkelde Partijen*” bijstand moeten verlenen. Deze bepaling impliceert dat ook EITs ook bijstand zouden moeten verlenen. Anderzijds worden “*andere Partijen, in het bijzonder Partijen die ontwikkelingslanden zijn*”⁵²¹ aangewezen als ontvangers. Dit voorschrift zou zich richten tot andere dan ontwikkelde landen en Annex II-landen, waardoor EITs de facto aanspraak zouden kunnen maken op technologische bijstand⁵²².

Bovendien staan de bewoordingen van het artikel een grote mate van flexibiliteit toe (“*Partijen nemen alle mogelijke stappen*”).

208. Artikel 10(c) van het Protocol daarentegen stelt uitdrukkelijk dat de uitwerking van technologieën en samenwerking bij de overdracht een verplichting van *alle* Partijen betreft, doch CBDR in acht nemend, *ten gunste van ontwikkelingslanden*. Deze bewoordingen “*nemen alle mogelijke stappen*” worden bovendien aangevuld met het strengere “*werken samen bij*”. In de praktijk is deze aanvulling echter vrij zinloos⁵²³.
209. Nog vóór de inwerkingtreding van het Kyoto Protocol werd reeds het *Technology Transfer Framework* opgericht⁵²⁴, “*to develop meaningful and effective actions to enhance the implementation of Article 4, paragraph 5, of the Convention by increasing and improving the transfer of and access to environmentally sound technologies and know-how*”.

Enkele jaren later vroeg COP 13 aan het GEF om een strategisch programma uit te werken “*to scale up the level of investment for technology transfer to help developing countries address their needs for environmentally sound technologies*”⁵²⁵, dat door COP 14 het *Poznan Strategic Program (PSP)* on

⁵²¹ Eigen accentuering.

⁵²² L. RAJAMANI (2006), 209-210.

⁵²³ M. GRUBB, C. VROLIJK, D. BRACK en T. FORSYTH (1999), 139.

⁵²⁴ Beslissing 4/CP.7, Development and transfer of technologies (decisions 4/CP.4 and 9/CP.5) (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002).

⁵²⁵ Beslissing 4/CP.13, Development and transfer of technologies under the Subsidiary Body for Implementation (14 maart 2008), *UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1* (2008).

Technology Transfer werd genoemd⁵²⁶. Door middel van dit programma voorziet het *GEF* in financiering voor technologie-ontwikkeling en -transfer⁵²⁷.

De *Cancún Agreements*⁵²⁸ tot slot richtten het *Technology Mechanism* op “to facilitate the implementation of action on mitigation and adaptation in order to achieve the full implementation of the Convention”. Het Technologiemechanisme zou voortaan bestaan uit twee aparte instellingen: enerzijds het *Technology Executive Committee (TEC)*, dat instaat voor aanbevelingen aan Partijen en anderzijds het *Climate Technology Centre and Network (CTCN)*, dat instaat voor implementatie. Het Mechanisme werd operationeel in 2012.

iii. *Capaciteitsopbouw*

210. Het begrip ‘capaciteitsopbouw’ refereert naar initiatieven om nationale, subregionale en regionale infrastructuur en deskundigheid te ontwikkelen en verbeteren⁵²⁹, of, zoals het *IPCC* capaciteitsopbouw omschrijft: “the practice of enhancing the strengths and attributes of, and resources available to, an individual, community, society, or organization to respond to change”⁵³⁰. Capaciteitsopbouw kan plaatsvinden op drie verschillende niveaus⁵³¹:

- capaciteitsopbouw op individueel niveau: door middel van educatie en activiteiten die de bewustwording voor het probleem vergroten;
- capaciteitsopbouw op institutioneel niveau: door middel van oprichting van nieuwe en bevoegdheidsuitbreiding van bestaande organisaties en onderlinge samenwerking; en
- capaciteitsopbouw op systematisch niveau: door middel van economisch beleid en verantwoordingsmechanismen.

211. De tekst van de *UNFCCC* en het Kyoto Protocol omvatten slechts enkele artikelen omtrent capaciteitsopbouw, en dat zonder dat die specifieke term bovendien wordt vermeld. Het gaat om:

- artikel 4.5 van het Klimaatverdrag (omtrent de overdracht van know-how, teneinde ontwikkelingslanden in staat te stellen uitvoering te geven aan de Verdragsbepalingen);
- artikel 5(b) en 5(c) van het Klimaatverdrag (omtrent onderzoek en systematische waarneming); en
- artikel 10(d) en 10(e) van het Kyoto Protocol (omtrent onderzoek en voorlichtings- en vormingsprogramma’s).

⁵²⁶ Beslissing 2/CP.14, Development and transfer of technologies (18 maart 2009), *UN Doc.* FCCC/CP/2008/7/Add.1 (2009).

⁵²⁷ UNFCCC, *Poznan Strategic Program on Technology Transfer*, <http://unfccc.int/ttclear/support/poznan-strategic-programme.html> (consultatie 8 augustus 2017).

⁵²⁸ Beslissing 1/CP.16.

⁵²⁹ L. RAJAMANI (2006), 113.

⁵³⁰ IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part II: Regional Aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014, 1759.

⁵³¹ UNFCCC, *What is capacity building?*, <http://bigpicture.unfccc.int/content/capacity-building.html#content-capacity-building> (consultatie 29 juni 2017).

Daarnaast vloeit uit de bepalingen die de specifieke behoeften van ontwikkelingslanden erkennen wel impliciet voort dat de mogelijkheden van een land om zich aan te passen aan de klimaatverandering en mitigatiemaatregelen te nemen afhankelijk zijn van de ter beschikking zijnde hulpmiddelen en instellingen⁵³².

212. In 2001 namen de Partijen bij de *UNFCCC* twee kaderinstrumenten aan die enerzijds een aantal principes uiteenzetten wat betreft capaciteitsopbouw in ontwikkelingslanden en *EITs*, zoals “*learning by doing*” en “*building on existing activities*” en anderzijds enkele specifieke prioritaire actiedomeinen opsommen, waaronder de speciale behoeften van *LDCs* en *SIDS*⁵³³.

Vier jaar later beslisten de Partijen bij het Kyoto Protocol dat de voornoemde kaderinstrumenten ook toepassing zouden moeten vinden op het Protocol⁵³⁴.

III Rapportage en gevolgen van niet-naleving van verplichtingen

213. Bij niet-naleving door een Staat van zijn verdragsverplichtingen, kunnen de andere Staten in principe hun eigen verbintenissen opschorten (artikel 60 *VCLT*), onverminderd het recht op schadevergoeding. Aangezien het klimaat een *common concern of mankind* betreft, zou deze opschorting echter aanzienlijke bijkomende schade aan het milieu veroorzaken. Daarom is het binnen het internationaal klimaatregime in de eerste plaats belangrijk dat niet-naleving wordt *voorkomen*, zonder een te grote inbreuk op de soevereiniteit van Staten te betekenen⁵³⁵. Om die reden voorzien zowel het Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol in financiële en technologische bijstand, wat de naleving van verbintenissen voor ontwikkelingslanden moet vereenvoudigen. Daarnaast werd een niet-punitief *compliance*-systeem voorgeschreven om Partijen ertoe aan te zetten hun verbintenissen te respecteren⁵³⁶, bestaande uit rapportage⁵³⁷ en verificatie, later aangevuld met eventuele respons bij niet-naleving⁵³⁸.

i. Rapportage en verificatie

214. Wat betreft de rapportageplicht differentieert artikel 12 van de *UNFCCC* op drie verschillende manieren. Ten eerste wordt aangaande de inhoud van de te verstrekken informatie in lid 1 tot 4 een

⁵³² L. RAJAMANI (2006), 210.

⁵³³ Beslissing 2/CP.7, Capacity building in developing countries (non-Annex I Parties) (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002); Beslissing 3/CP.7, Capacity building in countries with economies in transition (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002).

⁵³⁴ Beslissing 29/CMP.1, Capacity-building relating to the implementation of the Kyoto Protocol in developing countries (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.4* (2006); Beslissing 30/CMP.1, Capacity-building relating to the implementation of the Kyoto Protocol in Parties with economies in transition (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.4* (2006).

⁵³⁵ J. BRUNNEE, “A fine balance: facilitation and enforcement in the design of a compliance regime for the Kyoto Protocol”, *Tulane Environmental Law Journal* 2000/13, 226.

⁵³⁶ M. FITZMAURICE, “The Kyoto Protocol Compliance Regime and Treaty Law”, *Singapore Year Book of International Law* 2004/8, 25.

⁵³⁷ Ontwikkelingslanden spreken echter liever van een systeem van ‘nationale mededelingen’, omdat de term ‘rapportage’ te veel verplichtingen zou inhouden.

⁵³⁸ X. WANG en G. WISER, “The implementation and compliance regimes under the Climate Change Convention and its Kyoto Protocol”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2002/11(2), 181-183.

onderscheid gemaakt tussen alle Partijen, Annex I-landen en non-Annex I-landen. Wat betreft het tijdsbestek waarbinnen de eerste mededeling moet gebeuren, wordt in lid 5 verder gedifferentieerd tussen Annex I-landen, non-Annex I-landen en *LDCs*. Industrielanden dienen de eerste mededeling te verstrekken binnen de zes maanden na de inwerkingtreding van het Verdrag. Ontwikkelingslanden krijgen hier drie jaar de tijd voor en *LDCs* kunnen dit “naar goeddunken” doen. Tot slot kunnen ontwikkelingslanden verzoeken om financiële bijstand met het oog op de vervulling van hun rapportageverplichtingen (lid 7). Artikel 7 van het Kyoto Protocol voegt hier niks substantieel aan toe.

215. Nadat de Partijen de vereiste informatie hebben meegedeeld aan de *COP* overeenkomstig artikel 12.1 tot 12.3 van de *UNFCCC* en artikel 7 van het Protocol, wordt de informatie getoetst door een beoordelingsteam van deskundigen (artikel 8 KP). Dit toetsingsproces voorziet in een grondige en allesomvattende technische evaluatie van alle aspecten van de uitvoering van het Protocol van een land. Het beoordelingsteam stelt vervolgens een rapport op voor de *COP*, waarin de verplichtingen van de Partij worden geëvalueerd en waarin mogelijke nalevingsproblemen worden gesignaleerd. Zij kunnen echter geen ‘toestand van niet-naleving’ vaststellen. Daartoe is enkel de *Enforcement Branch* van het *Compliance Committee* bevoegd⁵³⁹. De *Conferencies of the Parties* gaat ten slotte over tot bespreking van de meegedeelde informatie en het rapport van het beoordelingsteam (artikel 7.2(e) *UNFCCC* en artikel 13.4(a) en 8.5 KP).

ii. Multilateraal Consultatief Overleg

216. Naast artikel 14 voorziet het Kaderverdrag in artikel 13 ook in een *Multilateral Consultative Process (MCP)*⁵⁴⁰. Het doel van het *MCP* bestaat erin om vraagstukken betreffende de implementatie van het Verdrag op te lossen door Partijen daarbij advies te verlenen en bijstand te verstrekken. *COP 4* nam hiertoe concrete procedures aan⁵⁴¹. Omdat de *COP* het nooit eens werd over de samenstelling van het comité dat belast zou zijn met de ingestelde procedures, werd het Multilateraal Consultatief Overleg echter nooit operationeel. Er wordt hier dan ook geen verdere aandacht aan besteed.

iii. Gevolgen van niet-naleving

A. Klimaatverdrag

217. Het Klimaatverdrag voorziet in een geschillenregelingsclausule voor het geval waarin tussen twee of meerdere Partijen een geschil ontstaat betreffende de uitlegging of toepassing van de Conventie

⁵³⁹ S. OBERTHÜR en R. LEFEBER, “Holding countries to account: the Kyoto Protocol’s compliance system revisited after four years of experience”, *Climate Law* 2010/1, 155. Zie randnummer 229 e.v.

⁵⁴⁰ Zie ook artikel 16 KP.

⁵⁴¹ Zie Beslissing 10/CP.4, Multilateral Consultative Process (25 januari 1999), *UN Doc. FCCC/CP/1998/16/Add.1* (1999).

(artikel 14.1)⁵⁴². In dat geval moeten de Partijen trachten het geschil te regelen door middel van onderhandelingen of “*op enige andere vreedzame wijze van hun keuze*”.

218. Daarnaast bepaalt artikel 14.2 dat een Partij zulk geschil kan voorleggen aan het Internationale Gerechtshof en/of het voorwerp kan laten uitmaken van arbitrage. De uitkomst daarvan zal in dat geval voor alle Partijen dwingend zijn (mits zij allen hebben toegestemd tot de procedure).
219. Artikel 14.6 van het Verdrag stelt tot slot dat het geschil op verzoek van één van de Partijen een conciliatiecommissie kan worden gevormd. Deze commissie doet, wanneer zij daartoe wordt verzocht, een aanbeveling, die de Partijen te goeder trouw in overweging moeten nemen.
220. Omdat deze regels in de praktijk weinig belang vertonen, zullen zij niet verder worden besproken.

B. Kyoto Protocol

221. Artikel 18 van het Kyoto Protocol luidt als volgt:

“De Conferentie van de Partijen waarin de Partijen bij dit Protocol bijeenkomen, keurt tijdens haar eerste zitting passende en doeltreffende procedures en mechanismen goed teneinde gevallen van niet-naleving van de bepalingen van dit Protocol vast te stellen en te bestrijden, onder andere door het opstellen van een indicatieve lijst van gevolgen, rekening houdend met de oorzaak, de aard, de mate en de frequentie van de niet-naleving. Procedures en mechanismen ingevolge dit artikel die bindende gevolgen met zich meebrengen worden aangenomen door middel van een wijziging op dit Protocol.”

De facto valt dit artikel uiteen in twee onderdelen. In eerste instantie moet de COP passende en doeltreffende procedures en mechanismen overeenkomen teneinde gevallen van niet-naleving vast te stellen en tegen te gaan. Indien deze procedures en mechanismen bovendien bindende gevolgen met zich meebrengen, zal een amendement van het Protocol vereist zijn.

(1) AANNAME VAN PROCEDURES EN MECHANISMEN

222. De meeste Partijen namen aan dat de hoofdverbintenis van artikel 3 van het Kyoto Protocol sterke handhavingsmaatregelen vereiste. Niettemin waren vele (ontwikkelings)landen onzeker of zij wel in staat waren te voldoen aan de overige voorziene verbintenissen van het Protocol. Daarom moest het *compliance*-systeem zo worden opgesteld dat het zowel handhavings- als facilitatieve maatregelen zou bevatten⁵⁴³.
223. De procedures en mechanismes omtrent naleving zijn vooral ontwikkeld door de tijdens COP 4 gecreëerde *Joint Working Group on Compliance (JWGC)*. Gedurende COP 6bis werd uiteindelijk een

⁵⁴² Zie ook artikel 19 KP.

⁵⁴³ X. WANG en G. WISER (2002), 191.

akkoord bereikt over een raamwerk voor nalevingsregels, dat gefinaliseerd werd na afloop van COP 7 in Marrakesh⁵⁴⁴. Aldus werd aan het eerste onderdeel van artikel 18 van het Protocol voldaan. Het systeem is enkel ontworpen om Partijen ertoe aan te zetten hun verbintenissen na te komen, zonder dat verder wordt beoogd de schade ingevolge niet-naleving te herstellen⁵⁴⁵.

224. De Partijen kwamen, in lijn met het *CBDR*-principe opgenomen in de *UNFCCC* en het Kyoto Protocol, een tekst overeen die differentieert tussen industrielanden en ontwikkelingslanden⁵⁴⁶. De *JWGC* concludeerde immers dat het nalevingsstelsel voor *hard* en *soft commitments* verschillend moest zijn, waardoor enkel de verbintenissen ten aanzien van industrielanden het voorwerp van de handhavingprocedure moesten uitmaken⁵⁴⁷.
225. Het door COP 7 onder het Kyoto Protocol ingestelde *Compliance Committee (CC)* bestaat uit twee afdelingen: de *Facilitative Branch (FB)* en de *Enforcement Branch (EB)*. Beide afdelingen verbinden verschillende consequenties aan niet-naleving, maar de *FB* beschikt over meer beoordelingsvrijheid daaromtrent dan de *EB*⁵⁴⁸.

(A) *FACILITATIVE BRANCH*

226. De *Facilitative Branch* is verantwoordelijk voor vraagstukken omtrent de implementatie van de verbintenissen onder het Protocol, andere dan deze van artikel 3.1. De taak van de *Facilitative Branch* bestaat erin om naleving te bevorderen door middel van advies, ondersteuning en aanbevelingen, met inachtneming van het *CBDR-RC*-principe. Verder heeft de *FB* een *early warning*-functie voor het geval wanneer een Partij mogelijks zijn emissiereductie- of rapportageverplichtingen niet kan nakomen.
227. Doordat het Kyoto Protocol pas in werking is getreden eind 2005, kon de *FB* haar werkzaamheden pas aanvangen in 2006 (twee jaar vóór de start van de eerste verbintenissenperiode), terwijl het net de taak van de *FB* was om Partijen te begeleiden bij de implementatie van hun verbintenissen⁵⁴⁹.
228. Naast het feit dat de *early warning*-functie slechts éénmaal werd gebruikt⁵⁵⁰ – en dan nog laattijdig, omdat de *FB* deze functie niet goed wist in te vullen – bekritiseerden enkele auteurs het feit dat het

⁵⁴⁴ Beslissing 24/CP.7, Procedures and mechanisms relating to compliance under the Kyoto Protocol (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.3* (2002).

⁵⁴⁵ R. VERHEYEN (2005), 120.

⁵⁴⁶ L. RAJAMANI (2006), 203.

⁵⁴⁷ X. WANG en G. WISER (2002), 191.

⁵⁴⁸ R. LEFEBER en S. OBERTHÜR, “Key features of the Kyoto Protocol compliance system” in J. BRUNNEE, M. DOELLE en L. RAJAMANI, *Promoting compliance in an evolving climate regime*, Cambridge, Cambridge University Press, 94.

⁵⁴⁹ M. DOELLE, “Compliance and enforcement in the climate change regime” in E. HOLLO, K. KULOVESI, M. MEHLING, *Climate change and the law*, Berlijn, Springer, 2012, 168-169.

⁵⁵⁰ Zie randnummer 233.

beoordelingsteam van deskundigen van artikel 8 KP⁵⁵¹ een gelijkaardige taak vervult, maar veel meer expertise bezit. Zij stelden dan ook sterk het nut van de *Facilitative Branch* in vraag⁵⁵².

(B) *ENFORCEMENT BRANCH*

229. De *Enforcement Branch* daarentegen staat in voor het vaststellen van niet-naleving van:
- de emissiereductieverbintenis van artikel 3.1;
 - de rapportageverplichtingen van de artikelen 5.1, 5.2, 7.1 en 7.4⁵⁵³; en
 - de toelatingsvereisten voor de Kyotomechanismen van de artikelen 6, 12 en 17⁵⁵⁴.

Als wordt vastgesteld dat een Partij zijn emissiereductiedoelstelling niet heeft behaald, krijgt zij eerst de kans om deze binnen een bepaalde periode alsnog te realiseren. Indien het land daarna nog steeds in gebreke blijft, moet een actieplan worden opgemaakt en wordt men tijdelijk uitgesloten van internationale emissiehandel⁵⁵⁵. Bovendien moet de Partij in kwestie in de volgende verbintenisperiode de niet gerealiseerde reducties alsnog verwezenlijken, met een verhoging van 30 %, bovenop de nieuwe doelstellingen.

In geval van niet-naleving van de rapportageverplichtingen zal een actieplan moeten worden opgesteld. Het betrokken land wordt bovendien “*in non-compliance*” verklaard.

Wanneer de vereisten voor de flexibiliteitsmechanismen niet worden nageleefd zal men tijdelijk niet meer kunnen deelnemen aan deze mechanismen.

230. De *EB* kan zich enkel uitspreken over deze zaken na afloop van een verbintenisperiode. Daarvóór blijft de *FB* dus bevoegd. Met andere woorden is binnen het Kyoto-nalevingssysteem de *FB* gemachtigd om te ageren op mogelijke niet-naleving *ex ante* en de *EB* voor effectieve niet-naleving *ex post*⁵⁵⁶.
231. Niet-naleving koppelen aan financiële consequenties bleek geen optie. Ook voorstellen tot het instellen van een *Compliance Fund*, zoals voorzien in de *Bonn Agreements*, sneuvelden in de definitieve versie van de Marrakesh-akkoorden. Dergelijk fonds zou Partijen toestaan om de door de *EB* vastgestelde ‘toestand van niet-naleving’ te herstellen of te vermijden door het storten van een bepaald bedrag, dat nadien zou worden geïnvesteerd in mitigatieprojecten⁵⁵⁷.

⁵⁵¹ Zie randnummer 215.

⁵⁵² A. ZAHAR, *Why the Paris Agreement does not need a compliance mechanism*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2837105 (consultatie 9 augustus 2017), 13.

⁵⁵³ De taak van de *Enforcement Branch* overlapt wat dit aspect betreft dus met die van de *Facilitative Branch* (E. HOLLO, K. KULOVESI, M. MEHLING (2012), 166).

⁵⁵⁴ Met uitsluiting van bevoegdheid van de *FB*.

⁵⁵⁵ Men mag wel nog emissierechten verkopen, maar niet langer aankopen.

⁵⁵⁶ D. TORNEY en N. FUJIWARA, *National commitments, compliance and the future of the Kyoto Protocol*, <https://www.ceps.eu/publications/national-commitments-compliance-and-future-kyoto-protocol> (consultatie 20 maart 2017), 5.

⁵⁵⁷ X. WANG en G. WISER (2002), 197.

232. Sommige auteurs argumenteerden dat de *Enforcement Branch*, zoals haar tegenganger, over meer keuzemogelijkheden zou moeten beschikken bij het koppelen van gevolgen aan niet-naleving⁵⁵⁸. Dit strookt in ieder geval met de formulering van artikel 18 van het Protocol, dat stelt dat een “indicatieve lijst van gevolgen”⁵⁵⁹ moet worden voorzien.
233. Canada stelde de Depositaris op 15 december 2011 in kennis van het voornemen om zich terug te trekken uit het Kyoto Protocol⁵⁶⁰. De terugtrekking had effect nog vóór dat de eerste verbintenissenperiode van het KP ten einde liep⁵⁶¹ en dus vooraleer een procedure kon worden opgestart door de *Enforcement Branch*. Naar aanleiding van Canada’s tekortkoming tijdens de eerste verbintenissenperiode van het Protocol zou de *EB* in theorie wel nadien de van toepassing zijnde sancties kunnen hebben opgelegd. Dit zou in de praktijk echter weinig teweeg hebben gebracht, aangezien Canada nooit voornemens is geweest deel te nemen aan de tweede verbintenissenperiode⁵⁶². Alhoewel Canada reeds in 2007 meedeelde dat het niet van plan was om de opgelegde emissiereductiedoelstelling te behalen en dat ook uit emissiegegevens bleek dat het land zijn verbintenissen niet zou kunnen naleven, ondernam de *FB* aanvankelijk niks⁵⁶³. Uiteindelijk startte de *Facilitative Branch* wel een procedure op, maar pas zo laat dat enkel nog een *early warning*-nota kon overgemaakt worden, en dat op het moment waarop al vaststond dat Canada zich zou terugtrekken uit de eerste verbintenissenperiode⁵⁶⁴.

(2) AMENDEMENT?

234. De opmaak van het actieplan en de “*in non-compliance*”-verklaring betreffen beiden *soft consequences*, terwijl de tijdelijke uitsluiting en verhoging eerder *hard consequences* uitmaken⁵⁶⁵. Het belang van deze vaststelling ligt vervat in de vraag of voor de aanneming van de voorziene procedure een amendement overeenkomstig artikel 18 van het Protocol vereist is. Alhoewel mag worden aangenomen dat elke Partij door de ratificatie van een internationaal verdrag instemt met de consequenties verbonden aan een eventuele verdragsinbreuk, is het niet duidelijk of dit ook mag worden doorgetrokken naar de bepalingen van de Marrakesh-akkoorden⁵⁶⁶.
235. Ondanks dat er nooit een amendement heeft plaatsgevonden, kan worden besloten dat de procedure ook zonder dergelijk amendement genoeg politieke druk legt op Annex I-landen om hun verbintenissen na te komen of de consequenties van niet-naleving te ondergaan. Onder andere Griekenland en Kroatië maakten immers beiden het voorwerp uit van een procedure bij de

⁵⁵⁸ G. ULFSTEIN en J. WERKSMAN, “The Kyoto Compliance System: Towards Hard Enforcement” in O.S. STOKKE, J. HOVI en G. ULFSTEIN (eds.), *Implementing the Climate Regime: International Compliance*, Londen, Earthscan, 2005, 57.

⁵⁵⁹ Eigen accentuering.

⁵⁶⁰ UNFCCC, Canada’s withdrawal from the Kyoto Protocol and its effects on Canada’s reporting obligations under the Protocol (20 augustus 2014), *UN Doc. CC/EB/25/2014/2* (2014).

⁵⁶¹ Namelijk op 15 december 2012 (overeenkomstig artikel 27.2 KP).

⁵⁶² A. SOETE (2016), 132.

⁵⁶³ S. OBERTHÜR, “Options for a Compliance Mechanism in a 2015 Climate Agreement”, *Climate Law* 2014/4, 41.

⁵⁶⁴ A. SOETE (2016), 132.

⁵⁶⁵ O.S. STOKKE, J. HOVI en G. ULFSTEIN (2005), 55-58.

⁵⁶⁶ R. VERHEYEN (2005), 119.

*Enforcement Branch*⁵⁶⁷. Beiden aanvaardden de opgelegde gevolgen, ondanks dat geen amendement werd doorgevoerd en er dus kon getwijfeld worden aan het bindend karakter van de procedure.

IV De relatie tussen de verbintenissen van industriële landen en de implementatie door ontwikkelingslanden

236. Artikel 4.7 van het Klimaatverdrag⁵⁶⁸ bepaalt dat:

“De mate waarin Partijen die ontwikkelingslanden zijn hun verplichtingen ingevolge het Verdrag daadwerkelijk zullen nakomen, hangt af van de daadwerkelijke nakoming door de Partijen die ontwikkelde landen zijn van hun verplichtingen ingevolge het Verdrag wat betreft de financiële middelen en de overdracht van technologie, in het besef dat economische en sociale ontwikkeling en uitroeiing van armoede de eerste en allerhoogste prioriteiten zijn van de Partijen die ontwikkelingslanden zijn.”

237. Deze bepaling impliceert echter niet dat ontwikkelingslanden volledig worden kwijtgescholden van hun verantwoordelijkheid voor het aanpakken van de klimaatverandering. Een andere redenering zou immers het principe van de ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheid’ uithollen.

Bovendien hebben ontwikkelingslanden de internationaal gewonterechtelijke verplichting om overeenkomstig onder andere principe 21 van de Stockholmverklaring, beginsel 2 van de Rio-verklaring en de preambule van het Klimaatverdrag geen schade te veroorzaken aan het milieu van andere Staten of van gebieden die onder geen enkele rechtsmacht vallen⁵⁶⁹.

238. RAJAMANI wijst er echter op dat *“even if developing countries have some core responsibility untouched by lack of financial assistance and technology transfer, the integrity of the treaty and effective compliance with its provisions would require that the obligation to provide financial assistance and technology transfer be more than merely voluntary”*⁵⁷⁰.

In theorie zijn de bepalingen inzake financiële en technologische bijstand, als operationele bepalingen van het Verdrag, juridisch bindend, maar uit de formulering ervan blijkt helaas het tegendeel. Te denken valt aan artikel 4.5 van het Klimaatverdrag, dat bepaalt dat *“alle mogelijke stappen”* inzake technologieoverdracht en -financiering moeten worden ondernomen. Daardoor moeten industrielanden *de facto* enkel aantonen dat zij deze stappen hebben ondernomen, zonder dat ook vereist zou zijn dat de overdracht van technologie *daadwerkelijk* plaatsvond⁵⁷¹.

⁵⁶⁷ S. OBERTHÜR en R. LEFEBER (2010), 151-152.

⁵⁶⁸ Hiernaar wordt ook verwezen in artikel 10 van het Kyoto Protocol aangaande de verplichtingen van alle Partijen.

⁵⁶⁹ L. RAJAMANI (2006), 212.

⁵⁷⁰ *Ibid.*, 116.

⁵⁷¹ *Ibid.*, 117.

2.2.2 Klimaatakkoord van Parijs

I Actiegebieden

239. Gedurende lange tijd lag de focus binnen het internationale klimaatbeleid op mitigatie. Aan adaptatie werd slechts in mindere mate aandacht besteed. Het *Paris Agreement* zet echter de hierboven geschetste trend verder, namelijk dat steeds meer belang wordt gehecht aan adaptatie. Bovendien geeft het *Paris Agreement* voor het eerst uitdrukkelijk erkenning aan de derde manier om de klimaatopwarming tegen te gaan: *loss and damage*.

i. Mitigatie

A. Doelstelling van het Akkoord en globale emissiepiek

240. Reeds tijdens COP 16 in Cancún spraken Partijen af om de globale temperatuurstijging binnen de perken van twee graden Celsius te houden. De vraag was of het ook mogelijk zou zijn om deze doelstelling in het nieuwe akkoord op te nemen.

241. *LDCs* en *SIDS* argumenteerden dat een temperatuurstijging van twee graden hun voortbestaan in gevaar zou brengen⁵⁷² en stelden daarom een maximale toename van 1,5 ° C voorop. Vooral China, India en Indonesië waren tegen, maar voor de *Like Minded Developing Countries* was deze beperking aanvaardbaar, zij het dat de verantwoordelijkheid daarvoor in de schoenen van Annex 1-landen zou moeten worden gelegd. Tijdens de klimaatbesprekingen in Parijs stelden de *LDCs* en *SIDS* nogmaals dat de verwijzing naar 1,5 ° C in het PA voor hen een *conditione sine qua non* vormde⁵⁷³. Zij werden daarin gesteund door de EU en later zelfs door de Verenigde Staten⁵⁷⁴.

242. In de ontwerpversie van het Akkoord d.d. 9 december 2015 stonden nog verschillende opties open wat betreft deze algemene doelstelling:

- “below 2 °C above pre-industrial levels”;
- “well below 2 °C above pre-industrial levels [and to [rapidly] scale up global efforts to limit temperature increase to below 1,5 °C] [, while recognizing that in some regions and vulnerable ecosystems high risks are projected even for warming above 1,5 °C]; of
- “below 1,5 °C above pre-industrial levels”.

243. Artikel 2.1(a) van het Akkoord van Parijs bepaalt dat het instrument onder andere tot doel heeft, verwijzend naar de algemene doelstelling van de *UNFCCC*:

⁵⁷² Zie randnummer 3.

⁵⁷³ W. OBERGASEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2015) 249; S. YEO, *In depth: is the 1,5° C global warming goal politically possible?*, <https://www.carbonbrief.org/in-depth-is-the-1-5c-global-warming-goal-politically-possible> (consultatie 3 juni 2017).

⁵⁷⁴ Vermoedelijk als onderhandelingsstactiek tegen de opkomende economieën.

“[to] hold [...] the increase in the global average temperature to well below 2 °C above pre-industrial levels and to pursue efforts to limit the temperature increase to 1.5 °C above pre-industrial levels [...].”⁵⁷⁵

244. Alhoewel de algemene doelstelling in het finale Akkoord dus duidelijk afgezwakt is, zagen sommige Partijen en auteurs de uiteindelijke verwijzing naar 1,5° C als een overwinning voor ontwikkelingslanden, *SIDS* en *LDCs*, maar toch dienen hieromtrent enkele kanttekeningen te worden gemaakt⁵⁷⁶. Ten eerste is de kans dat deze doelstelling kan worden verwezenlijkt praktisch onbestaande, des te meer omdat er geen enkel concreet plan bestaat om ze effectief te behalen. Ten tweede zou deze beperking de ‘ontwikkelingsruimte’ van ontwikkelingslanden in gevaar kunnen brengen. Ten derde zou de verwijzing naar een nog grotere *ambition gap* kunnen leiden⁵⁷⁷.

Toch mag het moreel belang van de opname van deze bewoordingen niet worden onderschat, aangezien ze Partijen ertoe kunnen aanzetten om hun ‘hoogste ambitieniveau’ na te streven⁵⁷⁸.

245. Nauw hiermee samenhangend is de bepaling van artikel 4.1, die voorziet in een ‘zo snel mogelijke’ piek van de globale uitstoot. Alhoewel geen overeenstemming werd bereikt over concrete percentages, noch over het precieze jaartal waarin de wereldwijde emissies een hoogtepunt zouden moeten bereiken⁵⁷⁹, doen de laatste woorden van de bepaling (“[...] to undertake rapid reductions [...], so as to achieve a balance between anthropogenic emissions by sources and removals by sinks of greenhouse gases in the second half of this century [...]”⁵⁸⁰) wel vermoeden dat de globale uitstoot ten laatste tegen 2050 moet stabiliseren en vanaf dat ogenblik afnemen⁵⁸¹.

Artikel 4.1 erkent bovendien dat ontwikkelingslanden er langer over zullen doen om deze piek te bereiken, waardoor een eerste differentiatiepunt tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden wat betreft mitigatieverbintenissen naar voor komt.

B. Mitigatieverbintenissen van Partijen

<i>Kyoto Protocol</i>	<i>Paris Agreement</i>
Internationaal onderhandelde, bindende emissiereductieverbintenissen	Nationaal bepaalde, niet-bindende emissiereductiedoelstellingen
Door Annex I-landen	Door alle Partijen

⁵⁷⁵ Eigen accentuering.

⁵⁷⁶ C. OKEREKE en P. COVENTRY (2016), 839.

⁵⁷⁷ Zie randnummer 247.

⁵⁷⁸ Zie ook randnummer 159.

⁵⁷⁹ In de ontwerpversie van 9 december 2012 werd nog voorzien in percentages van 40 tot 70 % of 70 tot 95 % ten opzichte van 2010 tegen 2050.

⁵⁸⁰ Eigen accentuering.

⁵⁸¹ M. DOELLE, *The Paris Climate Agreement – Assessment of Strengths and Weaknesses*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2851424 (consultatie 3 juni 2017), 4.

Opgenomen in een Bijlage bij het KP	Opgenomen in een publiek register
-------------------------------------	-----------------------------------

Figuur 3: Vergelijking qua mitigatie tussen het Kyoto Protocol en het Paris Agreement⁵⁸²

246. In tegenstelling tot het Kyoto Protocol, schrijft het Klimaatakkoord van Parijs geen bindende emissiereductiedoelstellingen voor. In plaats daarvan voorziet het nieuwe Akkoord in artikel 4.2 in een verplicht systeem van voorbereiding en communicatie van *Nationally Determined Contributions (NDCs)*⁵⁸³, die overeenkomstig artikel 4.12 worden gepubliceerd in een openbaar register. Er is dus sprake van een *bottom up*-regime⁵⁸⁴.

Alhoewel deze methode op zich als een verplichting wordt omschreven (“*shall*”), zijn de *NDCs* niet bindend voor de Partijen die ze hebben opgesteld. Dit blijkt uit de formulering “*intends to achieve*”⁵⁸⁵, die duidelijk eerder een middelenverbintenis dan een resultaatsverbintenis vormt. De Europese Unie pleitte ervoor dat de Contributies *bereikt* zouden moeten worden, wat een resultaatsverbintenis inhoudt. *De facto* zou dit erop neergekomen zijn dat zij dezelfde juridisch bindende aard als de Kyoto-doelstellingen bezitten, waar vele landen, zoals de VS, China en India sterk tegen gekant waren. Daarom werd bepaald dat de *NDCs* louter moeten worden *geïmplementeerd*⁵⁸⁶. Partijen verbinden zich *enkel* tot voorbereiding en communicatie van hun *NDCs* (zie artikel 3 PA), rekening houdend met het hun eigen verantwoordelijkheden, mogelijkheden en nationale omstandigheden (artikel 4.3 PA), zonder dat zij werkelijk *gebonden* zijn tot het bereiken van de erin vervatte doelstellingen.

Lid 3 van artikel 4 bepaalt dat de opeenvolgende Contributies van Partijen enerzijds louter een ‘voortgang’ ten opzichte van de vorige ingediende *NDC* en anderzijds slechts het ‘hoogst mogelijke ambitieniveau’ moeten weerspiegelen, met inachtnaam van het *CBDR*-beginsel. Deze bepaling werd geformuleerd als een verwachting (“*will*”)⁵⁸⁷, alhoewel er nergens een sanctie werd bepaald voor het geval waarin Partijen slechts *de minimis* actie ondernemen⁵⁸⁸.

⁵⁸² D. BODANSKY (2016), 24.

⁵⁸³ Eén van de beslissingen die werd genomen naar aanleiding van COP 19 in Warschau (Beslissing 1/CP.19) spoorde Partijen aan tot het indienen van *Intended Nationally Determined Contributions (INDCs)* tegen COP 21 in Parijs. Vanaf wanneer het land in kwestie het Akkoord later zou ratificeren, zou er sprake zijn van een *NDC*. Beslissing 1/CP.20 (de *Lima Call for Climate Action*), die de inhoud van zulke Contributies verder uitwerkte, voorzorg in een (beperkte) leidraad voor het soort informatie die Partijen moesten meedelen in hun (*I*)*NDCs*. De Warschau- en Lima-beslissingen lieten de juridische aard van de (*I*)*NDCs* echter onbepaald. Verschillende opties bleven dus mogelijk. Ten eerste zouden de (*I*)*NDCs* kunnen worden opgenomen in een bijlage bij het Akkoord, aldus een integraal (bindend) onderdeel daarvan vormend. Deze mogelijkheid leek weinig waarschijnlijk als uitkomst, omdat bij elke wijziging van de annex een amendement vereist zou zijn. Ten tweede zouden (*I*)*NDCs* ook kunnen worden opgenomen buiten het hoofdinstrument zelf, zoals in een openbaar register, al dan niet gepaard gaande met een bepaling dat zij een bindend onderdeel vormen voor Partijen in het Akkoord zelf. Een derde mogelijkheid bestond erin dat de (*I*)*NDCs* zouden worden opgenomen in een bijhorende *COP*-beslissing. Zowel de tweede als derde mogelijkheid bood het voordeel – alhoewel dit ook een nadeel kan vormen – dat de Contributie nadien makkelijk te wijzigen is (S. MALJEAN-DUBOIS, T. SPENCER (2015), 75-77).

⁵⁸⁴ In tegenstelling tot het *top-down*-regime van het Kyoto Protocol (zie randnummer 177).

⁵⁸⁵ Eigen accentuering.

⁵⁸⁶ W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH, “Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change – Part II”, *Environmental Law & Management* 2016/28, 7.

⁵⁸⁷ Zie Bijlage 6.

⁵⁸⁸ M. WEWERINKE-SINGH en C. DOEBBLER, “The Paris Agreement: Some critical reflections on process and substance”, *UNSW Law Journal* 2016/39(4), 1503.

Toch is het systeem van *NDCs* voor alle Partijen als een redelijke oplossing te beschouwen⁵⁸⁹:

- het gebruik van de term “*contributions*” in plaats van “*commitments*” kan enerzijds als toegeving voor *LMDC*-landen worden gezien, aangezien zij pleitten voor niet-bindende verbintenissen voor ontwikkelingslanden;
- dezelfde vaststelling geldt voor de Verenigde Staten, die zich in het algemeen verzetten tegen bindende doelstellingen;
- ten aanzien van ontwikkelde landen kan worden gesteld dat werd voldaan aan de voorwaarde dat er verbintenissen voor *alle* Partijen op tafel zouden komen; en
- aangezien de *NDCs* onder meer ook betrekking moeten hebben op adaptatie, financiering, technologische ondersteuning en technologie-overdracht, werd tegelijkertijd een eis afkomstig van ontwikkelingslanden ingewilligd.

247. Het nadeel van de zelf-differentiatie-benadering is wel dat zij leidt tot een zogenaamde *ambition gap*. Verschillende studies tonen namelijk aan dat de doelstellingen vervat in de huidige *NDCs* tot een opwarming van ongeveer 2,7° tot 3,5° C zouden kunnen leiden⁵⁹⁰, terwijl in artikel 2.1(a) wordt bepaald dat de globale temperatuurstijging maximaal twee graden mag bedragen en dat moet worden *gestreefd* naar een opwarming van maximaal 1,5° C. De bijhorende *COP*-beslissing maakt in paragraaf 17 uitdrukkelijk melding van dit probleem:

“Notes with concern that the estimated aggregate greenhouse gas emission levels in 2025 and 2030 resulting from the intended nationally determined contributions do not fall within least-cost 2°C scenarios but rather lead to a projected level of 55 gigatonnes in 2030, and also notes that much greater emission reduction efforts will be required than those associated with the intended nationally determined contributions in order to hold the increase in the global average temperature to below 2°C above pre-industrial levels by reducing emissions to 40 gigatonnes or to 1.5 °C above pre-industrial levels by reducing to a level to be identified in the special report referred to in paragraph 21 below.”

Alle landen die het Akkoord ondertekenden hebben overeenkomstig artikel 18(a) *VCLT* de juridische verplichtingen om het voorwerp en de doelstelling ervan te respecteren. Vele Staten zullen daardoor hun gedrag dringend moeten aanpassen om binnen deze doelstelling te kunnen blijven. Evenwel kan de bedenking worden gemaakt dat hier niet meteen een sanctie aan kan worden verbonden.

Om deze *gap* tegen te gaan, maken de ingediende *NDCs* het voorwerp uit van zogenaamde (facilitatieve) *global stocktakes*⁵⁹¹ overeenkomstig artikel 14 van het Akkoord. Bovendien dienen

⁵⁸⁹ W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2016), 246-250.

⁵⁹⁰ Climate Action Tracker, (*I*)*NDCs*, <http://climateactiontracker.org/indcs.html> (consultatie 1 juni 2017); Climate Interactive, *Scoreboard Science and Data*, <https://www.climateinteractive.org/tools/scoreboard/scoreboard-science-and-data/> (consultatie 1 juni 2017).

⁵⁹¹ Zie randnummer 299 e.v.

Partijen luidens artikel 4.9 om de vijf jaar een nieuwe *NDC* in te dienen die, zoals hierboven vermeld, ambitieuzer moet zijn dan zijn voorganger⁵⁹².

248. Voorts bepaalt artikel 4.4 van het Akkoord dat:

- “*Developed country Parties should continue taking the lead*”⁵⁹³, door het aangaan van “*economy-wide absolute emission reduction targets*”; en
- “*Developing country Parties should continue enhancing their mitigation efforts*”⁵⁹⁴, “[...] encouraged to move over time towards ‘*economy wide emission reduction or limitation targets*’”⁵⁹⁵, in het licht van verschillende nationale omstandigheden.

Dit onderscheid tussen verschillende types mitigatieverbintenissen is opvallend nieuw te noemen en kwam niet voor in het Kyoto Protocol. Alhoewel de VS sterk gekant waren tegen de opname van verschillende soorten mitigatieverbintenissen in het Akkoord – niettemin erkennend dat degenen die absolute emissiereductiedoelstellingen opgelegd kregen in het verleden, deze opnieuw zouden moeten aangaan⁵⁹⁶ – eisten ontwikkelingslanden *absolute economy wide targets* voor ontwikkelde landen. De overige ontwikkelingslanden verwachtten van hun kant dat ook groeilanden “*intensity based targets*” zouden aangaan, die na verloop van tijd ook zouden evolueren naar “*absolute economy wide targets*”⁵⁹⁷.

Er stellen zich echter twee geringe problemen bij deze bepaling⁵⁹⁸. Ten eerste wordt niet gepreciseerd wat met “*over time*” bedoeld wordt. Ten tweede valt nergens te lezen dat ontwikkelingslanden op termijn absolute “*economy wide targets*” moeten aangaan. Bovendien moet worden opgemerkt dat zowel de verbintenissen voor ontwikkelde als voor ontwikkelingslanden slechts als *soft obligations* kunnen worden bestempeld⁵⁹⁹.

249. De artikelen 4.3 en 4.4 voorzien dus in een tweede en derde vorm van differentiatie binnen de bepalingen omtrent mitigatie, respectievelijk wat betreft de inhoud van de aangegane/aan te gane verbintenissen (ambitieniveau) en de vorm daarvan⁶⁰⁰.

Evenwel wordt overeenkomstig artikel 4.6 binnen de ‘categorie’ van ontwikkelingslanden nog een verder onderscheid gemaakt: *LDCs* en *SIDS* mogen strategieën, plannen en acties voorbereiden en communiceren, rekening houdend met hun specifieke omstandigheden.

⁵⁹² Voor verdere instructies over *NDCs*: zie artikel 4.8, 4.10-4.14 PA en de bijhorende *COP*-beslissing 1/CP.21.

⁵⁹³ Eigen accentuering.

⁵⁹⁴ Eigen accentuering.

⁵⁹⁵ Eigen accentuering.

⁵⁹⁶ Social Watch, *The Climate Change Battle in Paris: An initial analysis of the Paris COP 21 and the Paris Agreement*, <http://www.socialwatch.org/node/17140> (consultatie 3 juni 2017).

⁵⁹⁷ H.E. OTT, W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, F. MERSMANN en H. WANG-HELMREICH (2014), 225. Vgl. randnummer 121, 125, 127 en 150.

⁵⁹⁸ Social Watch, *The Climate Change Battle in Paris: An initial analysis of the Paris COP 21 and the Paris Agreement*, <http://www.socialwatch.org/node/17140> (consultatie 3 juni 2017).

⁵⁹⁹ Zie Bijlage 7.

⁶⁰⁰ C. VOIGT en F. FERREIRA (2016), 68.

Artikel 4.5 tot slot bepaalt dat ondersteuning *moet* worden geboden aan ontwikkelingslanden voor de implementatie van hun *NDCs*⁶⁰¹.

C. Marktmechanismen, sinks en REDD+

250. Bij het Kyoto Protocol stonden marktmechanismen zoals internationale emissiehandel en het *CDM* centraal. De meeste partijen – en vooral de Europese Unie – waren voorstander van de opname van zulke mechanismen in het nieuwe Akkoord, in tegenstelling tot enkele Latijns-Amerikaanse landen. Als compromis spreekt het Klimaatakkoord daarom niet expliciet van *market mechanisms*⁶⁰².
251. Ten eerste voorziet artikel 6.2 in de mogelijkheid voor Partijen om gezamenlijk hun *NDCs* te bereiken, gebruik makend van *Internationally Transferred Mitigation Outcomes (ITMOs)* – de nieuwe term voor emissiehandel⁶⁰³.
252. Ten tweede voorziet artikel 6.4 in een nieuw mechanisme om mitigatie te promoten en duurzame ontwikkeling te ondersteunen, ook wel het *Sustainable Development Mechanism (SDM)* genoemd⁶⁰⁴. Net zoals het *Clean Development Mechanism* genereert dit systeem emissiereducties die een ander land kan gebruiken om diens *NDC* te vervullen. Er zijn niettemin enkele verschilpunten tussen beide mechanismen. Het *SDM* is, in tegenstelling tot het *CDM*, niet gelimiteerd tot reducties gerelateerd aan *specifieke* projecten, maar kan ook betrekking hebben op emissiereductieprogramma's⁶⁰⁵. Bovendien kunnen zowel ontwikkelde landen als ontwikkelingslanden er gebruik van maken, waardoor de rol van het *CDM* en *Joint Implementation de facto* wordt samengevoegd. Evenals het geval is bij het Kyoto Protocol, mag de emissiereductie echter niet dubbel worden aangerekend bij zowel het gastland als bij het investerend land⁶⁰⁶.
253. Verder voorziet artikel 5 in een afzonderlijke, zij het beperkte, bepaling omtrent *sinks* en emissiereductie door middel van het tegengaan van ontbossing en herbebossing⁶⁰⁷.

ii. *Adaptatie*

254. Zoals hierboven reeds bleek, hechtten Partijen sinds de millenniumwisseling meer aandacht aan adaptatie dan voorheen het geval was. Het Akkoord van Parijs zet die tendens verder. Ook op het vlak van adaptatie kan het PA dus worden gezien als een grote stap vooruit voor

⁶⁰¹ Overeenkomstig de artikelen 9 tot 11 van het Akkoord (infra). Zie Bijlage 6.

⁶⁰² W. OBERGASEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2015), 253.

⁶⁰³ BAKER & MCKENZIE, *The Paris Agreement. Putting the first universal climate change treaty in context*, <http://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2016/01/the-paris-agreement--putting-the-first-universal-/>, 9.

⁶⁰⁴ Zie ook de artikelen 4.5, 4.6 en 4.7 PA.

⁶⁰⁵ D. BODANSKY (2016), 29.

⁶⁰⁶ W. OBERGASEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2015), 253.

⁶⁰⁷ Voor een uitgebreide bespreking: zie A. GUPTA, J. WEATHERLEY-SINGH, M.J. VIJGE, J. DE KONING, I.J. VISSEREN-HAMAKERS, M. HEROLD en M. LEDERER, "Envisioning REDD+ in a post-Paris era: between evolving expectations and current practice", *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2016/8(1), 1-13.

ontwikkelingslanden. Velen van hen stelden immers dat adaptatie op gelijke hoogte zou moeten worden geplaatst met mitigatie⁶⁰⁸ of dat adaptatie zelfs als belangrijker zou moeten worden beschouwd⁶⁰⁹.

255. In de eerste plaats wordt in de *algemene* doelstelling bepaald dat het Akkoord erop gericht is om de adaptatiecapaciteit van Partijen te versterken (zie artikel 2.1(b)).

Bovendien wordt voor het eerst een volledig apart artikel gewijd aan adaptatie, waarin onder andere de algemene doelstelling nog eens wordt herhaald (artikel 7.1).

In artikel 7.4 wordt een expliciete link gelegd tussen de adequaatheid van mitigatie in de vorm van een langetermijndoelstelling en de adaptatiebehoeften van ontwikkelingslanden⁶¹⁰, of, zoals de bepaling in kwestie het zelf stelt: “*greater levels of mitigation can reduce the need for additional adaptation efforts*” en “*greater adaptation needs can involve greater adaptation costs*”.

Ook bij de afzonderlijke bepalingen omtrent ontwikkeling en overdracht van technologie en capaciteitsopbouw wordt respectievelijk in de artikelen 10.2 en 11.1 verwezen naar adaptatie.

Daarnaast kan adaptatie voortaan worden gezien als een meetbare doelstelling, aangezien artikel 7.14 vereist dat de adaptatieplannen van Partijen worden geëvalueerd in de *global stocktakes*⁶¹¹.

256. Luidens het negende tot twaalfde lid van artikel 7 wordt van *alle* Partijen verwacht dat zij adaptatieplannen en -acties opstellen/ondernemen en communiceren. Het gaat om een *hard obligation*⁶¹², alhoewel hierbij toch een grote mate van flexibiliteit wordt toegestaan (“*as appropriate*” en “*plans, policies and/or contributies, which may include [...]*”⁶¹³). De *Conference of the Parties* vraagt in paragraaf 47 van de bijhorende *COP*-beslissing aan het *Green Climate Fund* om bijstand te verlenen aan de *LDCs* en ‘andere ontwikkelingslanden’ bij de opmaak van hun adaptatieplannen.

Opvallend is dat nergens in artikel 7 wordt verwezen naar de term ‘ontwikkelde landen’. Nochtans werd het artikel wel duidelijk in het voordeel van ontwikkelingslanden, en vooral de meest kwetsbaren onder hen, opgesteld⁶¹⁴:

⁶⁰⁸ Submission LDC Group 2013; Submission LMDC 2013(1); Submission Zuid-Korea 2013.

⁶⁰⁹ Africa Group, *Submission by Swaziland on behalf of the African Group on adaptation in the 2015 Agreement* (8 oktober 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_african_group_workstream_1_adaptation_20_131008.pdf (consultatie 3 juni 2017); Kiribati, *Intended Nationally Determined Contribution* (augustus 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Kiribati%20First/INDC_KIRIBATL.pdf (consultatie 3 juni 2017); Saint Lucia, *Intended Nationally Determined Contribution under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)* (17 november 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Saint%20Lucia%20First/Saint%20Lucia%27s%20INDC%2018th%20November%202015.pdf> (consultatie 3 juni 2017). Zie echter de opvallende afwijkende mening van *AILAC*, die mitigatie vooropstelt: Submission AILAC 2013.

⁶¹⁰ M. DOELLE, *The Paris Climate Agreement: Historic Breakthrough in Spite of Shortcomings*, <https://blogs.dal.ca/melaw/2015/12/13/the-paris-climate-agreement-historic-breakthrough-in-spite-of-shortcomings/> (consultatie 3 juni 2017).

⁶¹¹ Zie randnummer 299 e.v.

⁶¹² Zie Bijlage 6.

⁶¹³ Eigen accentuering.

⁶¹⁴ C. VOIGT en F. FERREIRA (2016), 299. Het gaat hier echter wel enkel om *soft obligations* of *non-obligations* (zie Bijlage 7 en 8).

- de dringende en onmiddellijke behoeften van ontwikkelingslanden die bijzonder gevoelig zijn voor de nadelige effecten van klimaatverandering moeten in rekening worden genomen (artikel 7.2 en 7.6)⁶¹⁵;
- de adaptatie-inspanningen van ontwikkelingslanden moeten worden erkend (artikel 7.3 en 7.14);
- er mogen geen bijkomende lasten op ontwikkelingslanden worden gelegd (art. 7.10).

257. Financiering voor adaptatie bleef in het verleden meestal achterophinken in vergelijking met ondersteuning voor mitigatie. De *Africa Group* stelde daarom voor dat het Akkoord een collectieve, gekwantificeerde doelstelling voor financiering omtrent adaptatie zou moeten bevatten⁶¹⁶. Zo'n bepaling werd uiteindelijk niet opgenomen in het Akkoord. In artikel 7.13, samengelezen met artikel 7.6 en 7.7(d), wordt echter wel bepaald dat ontwikkelde landen ondersteuning *moeten* bieden aan ontwikkelingslanden overeenkomstig de bepalingen omtrent financiële en technologische bijstand en capaciteitsopbouw⁶¹⁷. Daarenboven wordt in artikel 9.4 expliciet bepaald dat financiële ondersteuning voor mitigatie en adaptatie op gelijke hoogte zou moeten staan.

iii. *Loss and damage*

258. Alhoewel het concept *loss and damage* niet wordt gedefinieerd door het *IPCC* of door de *Conference of the Parties*, zijn elders verschillende definities terug te vinden:

*“The actual and/or potential manifestation of impacts associated with climate change in developing countries that negatively effect human and natural systems”*⁶¹⁸;

*“The negative effects of climate variability and climate change that people have not been able to cope with or adapt to.”*⁶¹⁹

Zoals blijkt uit de tweede bovenstaande definitie, kan er zich, ondanks dat er mitigatie- en/of adaptatiemaatregelen werden ondernomen, niettemin nog steeds schade voordoen. *Loss and damage* doelt op deze schade.

Het begrip is duidelijk te onderscheiden van adaptatie. Deze laatstgenoemde strategie werkt preventief, door zo veel mogelijk negatieve gevolgen van de klimaatopwarming op te vangen. *Loss and damage* daarentegen werkt eerder als responsmaatregel voor schade die niet te vermijden valt.

⁶¹⁵ In de ontwerpversies van het Akkoord van 9 december en 10 december 2015 werd in artikel 7.6 nog verwezen naar *LDCs* en *SIDS*.

⁶¹⁶ Submission Africa Group 2013.

⁶¹⁷ Zie Bijlage 6.

⁶¹⁸ UNFCCC, A literature review on the topics in the context of thematic area 2 of the work programme on loss and damage: a range of approaches to address loss and damage associated with the adverse effects of climate change (15 november 2012), *UN Doc. FCCC/SBI/2012/INF.14* (2012).

⁶¹⁹ K. WARNER, K. VAN DER GEEST, S. KREFT, S. HUQ, S. HARMELING, K. KUSTERS en A. DE SHERBININ, *Evidence from the frontlines of climate change: loss and damage to communities despite coping and adaptation*, <http://loss-and-damage.net/download/6815.pdf> (consultatie 2 juni 2017), 20.

Bovendien is adaptatie eerder te zien als een langetermijnproces, terwijl *loss and damage* in het licht van *disaster response* moet worden gezien⁶²⁰.

259. Het begrip valt uiteen in twee componenten⁶²¹. Enerzijds refereert *loss* naar onherstelbare schade, zoals het verdwijnen van eilanden, verlies van watervoorziening door het smelten van gletsjers of verwoestijning. Anderzijds duidt *damage* op herstelbare schade, zoals beschadigingen door stormen aan huizen of aan mangroves⁶²². Het concept heeft dus zowel een permanent als een temporeel aspect. ‘Schade’ kan worden aangepakt met “*corrective measures*”, terwijl ‘verlies’ moet worden opgelost door middel van “*remedial measures*”⁶²³.
260. Verder kunnen er drie soorten *loss and damage* worden onderscheiden⁶²⁴:
- *avoided loss and damage* (door mitigatie en adaptatie);
 - *unavoided loss and damage*, die had kunnen worden vermeden, maar hetgeen niet gebeurd is, doordat geen/inadequate mitigatie- en adaptatieregelen werden genomen; en
 - *unavoidable loss and damage*, die ondanks een hoog ambitieniveau in geen geval had kunnen worden vermeden.
261. Reeds van bij de start van de onderhandelingen over het Klimaatverdrag drong de *AOSIS* aan op de oprichting van een *International Climate Fund*, gepaard gaande met een aparte *International Insurance Pool*, dat zou voorzien in financiering vanwege ontwikkelde landen om de schadelijke gevolgen van de klimaatverandering in ontwikkelingslanden tegen te gaan en ter compensatie van de consequenties van zeespiegelstijging⁶²⁵. Dit voorstel werd echter nooit geïncorporeerd in het Klimaatverdrag. Industrielanden waren immers zeer bevreesd voor mogelijke aansprakelijkheidsvorderingen die daaruit zouden kunnen voortvloeien.
262. Doordat Partijen tot het besef kwamen dat de tot dan toe genomen mitigatiemaatregelen inadequaaf zouden zijn om de temperatuurstijging een halt toe te roepen – mede naar aanleiding van het *Fourth Assessment Report* van het *IPCC* – maakte men binnen het Bali Actieplan⁶²⁶ voor het eerst melding van *loss and damage*⁶²⁷.

⁶²⁰ J.E. VINUALES, *The Paris Climate Agreement: An Initial Examination*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2704670 (consultatie 2 juni 2017), 7.

⁶²¹ L. SCHÄFER en S. KREFT, *Loss and damage: roadmap to relevance for the Warsaw International Mechanism*, <https://germanwatch.org/en/8366> (consultatie 2 juni 2017), 5.

⁶²² X, *Framing the Loss and Damage debate. A conversation starter by the Loss and Damage in Vulnerable Countries Initiative*, <http://loss-and-damage.net/download/6530.pdf> (consultatie 3 juni 2017), 2.

⁶²³ M. HAFIJUL ISLAM KHAN, “The Warsaw International Mechanism: Exploring the Structures and Functions to Address Loss and Damage Associated with Climate Change Impacts” in I. KELMAN, R. KIBUGI, R.L. EISMA OSORIO (eds.), *Adaptation to Climate Change. ASEAN and Comparative Experiences*, New Jersey, World Scientific, 2015, 166.

⁶²⁴ R. VERHEYEN, *Tackling Loss & Damage – A new role for the climate regime?*, <http://loss-and-damage.net/4805> (consultatie 2 juni 2017), 5-6.

⁶²⁵ UNFCCC, *Negotiation of a Framework Convention on Climate Change. Elements related to mechanisms*. Vanuatu: draft annex relating to Article 23 (Insurance) for inclusion in the revised single text on elements relating to mechanisms (17 december 1991), *UN Doc. A/AC.237/WG.II/CRP.8* (1991).

⁶²⁶ Beslissing 1/CP.13.

⁶²⁷ Dit impliceert dat *loss and damage* toen dus nog deel uitmaakte van de adaptatie-pijler.

Een jaar na de Bali-Conferentie stelde de *AOSIS* tijdens COP 14 in Poznan de oprichting van een “*multi-window mechanism to address loss and damage from climate change impacts*” voor⁶²⁸. Opnieuw werd het voorstel van de *AOSIS* evenwel niet in overweging genomen.

Uiteindelijk werd naar aanleiding van de jaarlijkse Conferentie van de Partijen in 2010 toch een *loss and damage work programme* opgesteld⁶²⁹, dat de verschillende methodologieën voor de aanpak van *loss and damage* diende te onderzoeken. Het is pas vanaf dat moment dat *loss and damage* als een afzonderlijke derde pijler, naast mitigatie en adaptatie, werd gezien⁶³⁰.

In uitvoering van de beslissingen 7/CP.17⁶³¹ en 3/CP.18⁶³² en binnen het *Cancún Adaptation Framework* werd tijdens COP 19 in Warschau het *Warsaw International Mechanism on Loss and Damage (WIM)* opgericht, “*to address loss and damage associated with impacts of climate change, including extreme events and slow onset events, in developing countries that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change*”⁶³³. Het *WIM* heeft drie hoofdtaken⁶³⁴:

- “*enhancing knowledge and understanding of comprehensive risk management approaches to address loss and damage associated with the adverse effects of climate change, including slow onset impacts*”;
- “*strengthening dialogue, coordination, coherence and synergies among relevant stakeholders*”; en
- “*enhancing action and support, including finance, technology and capacity-building, to address loss and damage associated with the adverse effects of climate change, so as to enable countries to undertake actions to assess climate-related risks, identify risk-management strategies, and implement those strategies.*”

263. Artikel 8.4 vermeldt acht actiegebieden omtrent *loss and damage*⁶³⁵:

- “*early warning systems*”,
- “*emergency preparedness*”,
- “*slow onset events*”,
- “*events that may involve irreversible and permanent loss and damage*”,
- “*comprehensive risk assessment and management*”,

⁶²⁸ AOSIS, *Proposal to the AWG-LCA. Multi-Window Mechanism to Address Loss and Damage from Climate Change Impacts*, http://unfccc.int/files/kyoto_protocol/application/pdf/aosisinsurance061208.pdf (consultatie 2 juni 2016).

⁶²⁹ Beslissing 1/CP.16 (de *Cancún Agreements*).

⁶³⁰ M. HAFIJUL ISLAM KHAN, “The Warsaw International Mechanism: Exploring the Structures and Functions to Address Loss and Damage Associated with Climate Change Impacts” in I. KELMAN, R. KIBUGI, R.L. EISMA OSORIO (eds.), *Adaptation to Climate Change. ASEAN and Comparative Experiences*, New Jersey, World Scientific, 2015, 169-170.

⁶³¹ Beslissing 7/CP.17, Work programme on loss and damage (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.2* (2012).

⁶³² Beslissing 3/CP.18, Approaches to address loss and damage associated with climate change impacts in developing countries that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change to enhance adaptive capacity (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

⁶³³ Beslissing 2/CP.19, Warsaw international mechanism for loss and damage associated with climate change impacts (31 januari 2014), *UN Doc. FCCC/CP/2013/10/Add.1* (2014), § 1.

⁶³⁴ *Ibid.*, § 5.

⁶³⁵ In de ontwerpversie van het Akkoord van 10 december 2015 werd bij dit artikel nog verwezen naar de *Common But Differentiated Responsibilities and Respective Capabilities* van Partijen (UNFCCC, *Draft Paris Outcome* (10 december 2015), <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/da02.pdf> (consultatie 31 juli 2017).

- “*risk insurance facilities, climate risk pooling and other insurance solutions*”,
- “*non-economic losses*”, en
- “*resilience of communities, livelihoods and ecosystems*”.

264. Industrielanden haalden aanvankelijk opgelucht adem, doordat de Warschau-beslissing pas voorzag in een evaluatie van het mechanisme in 2016: één jaar *na* de Klimaatconferentie van Parijs. Mogelijks kon de vermelding van het concept in het *Paris Agreement*, en dus ook de daar bijhorende aansprakelijkheidsvorderingen, daardoor worden vermeden. Door het enorme belang van de opname van het concept in het *PA* voor *SIDS*, drongen zij echter toch succesvol aan op de opname van *loss and damage* in het nieuwe Akkoord⁶³⁶.

Alhoewel artikel 8 onvoldoende gedetailleerd en *soft* geformuleerd is⁶³⁷ (artikel 8.3 voorziet in “*a cooperative and facilitative basis*”), betreft de opname van de bepaling in het Akkoord toch een belangrijke overwinning voor *SIDS* omwille van het feit dat het een alleenstaand artikel, los van adaptatie, betreft⁶³⁸. In de ontwerpversie van het van 9 december 2015 was dit immers nog geen uitgemaakte zaak en liet men nog de optie open dat de bepalingen omtrent *loss and damage* bij het artikel omtrent adaptatie zouden worden geplaatst. Vooral de *AOSIS*, de *G-77/China*, Vietnam en Haïti, eisten echter dat er een aparte bepaling in het Akkoord zou worden opgenomen⁶³⁹.

265. Bovendien verankert de bepaling het *WIM* in het Akkoord, zodat het een permanent mechanisme vormt. Normaal gesproken zou het mechanisme immers beëindigd worden na afloop van COP 22 in Marrakesh⁶⁴⁰.

In ruil daarvoor werd op aandringen van ontwikkelde landen (waarvan vooral de VS) paragraaf 52 opgenomen in de bijhorende *COP*-beslissing, die stelt dat artikel 8 van het *PA* geen juridische grond voor een aansprakelijkheids- of compensatievordering vormt. Deze uitsluiting kan mogelijks een groot probleem vormen voor vooral kleine eilandstaten, die zich geconfronteerd (zullen) zien met onder meer verlies van territorium ingevolge de zeespiegelstijging⁶⁴¹. Doordat de uitsluiting evenwel werd opgenomen in de *COP*-beslissing bij het Akkoord, kan hier in de toekomst toe wel nog aan ‘gesleuteld’ worden. Niettemin valt het te betwijfelen of het principe van de staatsaansprakelijkheid kan worden ingeroepen wat betreft de gevolgen van klimaatverandering. Sommige auteurs stellen namelijk dat vooral de causaliteitsproblematiek een grote hindernis kan vormen voor een succesvolle vordering: het klimaatprobleem is immers veroorzaakt door meerdere, niet concreet aan te wijzen,

⁶³⁶ M. WEWERINKE-SINGH en C. DOEBBLER, “The Paris Agreement: Some critical reflections on process and substance”, *UNSW Law Journal* 2016/39(4), 1505.

⁶³⁷ Zie Bijlage 7.

⁶³⁸ D. BODANSKY (2016), 32.

⁶³⁹ Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Wednesday, 9 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12661e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 2.

⁶⁴⁰ S. HUQ en R.M. DE SOUZA, *Not Fully Lost and Damaged: How Loss and Damage Fared in the Paris Agreement*, <https://www.wilsoncenter.org/article/not-fully-lost-and-damaged-how-loss-and-damage-fared-the-paris-agreement> (consultatie 2 juni 2017).

⁶⁴¹ D. HOAD, “The 2015 Paris Climate Agreement: outcomes and their impacts on small island states”, *Island Studies Journal* 2016/11(1), 319.

actoren⁶⁴². Het feit dat er geen verwijzing naar de historische verantwoordelijkheid van geïndustrialiseerde landen voor de klimaatopwarming in het PA te vinden is, zal zulke claim volgens mij bovendien nog meer bemoeilijken.

266. In de ontwerpversie van het Akkoord van Parijs van 9 december 2015 werd voorzien in de mogelijke oprichting van een *Climate Change Displacement Coordination Facility*, verantwoordelijk voor “[the] coordinat[ion of] efforts to address climate change induced displacement, migration and planned relocation”. In de volgende ontwerpversies van het PA werd deze optie echter reeds geschrapt. Opvallend was dat vooral de Europese Unie zeer sterk tegen dit voorstel was, omdat zij zich reeds geconfronteerd zag met grote vluchtelingenstromen vanuit het Midden-Oosten⁶⁴³.

Desalniettemin belastte paragraaf 49 van de bijhorende COP-beslissing bij het Akkoord van Parijs het *Executive Committee* van het WIM er mee om een *Task Force on Climate-Related Displacement* in te stellen, verantwoordelijk voor de ontwikkeling van aanbevelingen en voorstellen “to avert, minimize and address displacement related to the adverse impacts of climate change”⁶⁴⁴. De eerste bijeenkomst van de *Task Force* vond plaats in mei 2017⁶⁴⁵, waar een eerste werkplan/agenda werd opgesteld.

267. De ontwerpversie van het Akkoord d.d. 9 december 2015 voorzag ook in een specifiek lid wat betreft *loss and damage* in het artikel omtrent de algemene doelstelling van het Akkoord. De mogelijkheid tot opname van deze bepaling sneuvelde echter vrij snel:

“The purpose of this Agreement is [...]

(b) To increase the ability to adapt to the adverse impacts of climate change [and to effectively respond to the impacts of the implementation of response measures and to loss and damage].”⁶⁴⁶

268. Voorts valt op te merken dat de huidige functies van het WIM niet samenvallen met het verzekeringsmechanisme dat initieel werd voorgesteld door de AOSIS. Het is ook onwaarschijnlijk dat het mechanisme ooit in die richting zal evolueren, aangezien klimaatschade wellicht niet als een verzekerbare gebeurtenis kan worden beschouwd⁶⁴⁷. Toch blijft de link niet helemaal uit⁶⁴⁸. Paragraaf 49 van de bijhorende COP-beslissing vraagt het WIM immers:

⁶⁴² Zie bijvoorbeeld C. VOIGT, “State Responsibility for Climate Change Damages”, *Nordic Journal of International Law* 2008/77, 2.

⁶⁴³ I. FRY, *Moving Forward on Loss and Damage: Post Paris*, [https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20\(Final\).pdf](https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20(Final).pdf) (consultatie 31 juli 2017), 5.

⁶⁴⁴ UNFCCC, *Task Force on Displacement*, http://unfccc.int/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/items/9978.php (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁴⁵ UNFCCC, *First meeting of the Task Force on Displacement*, http://unfccc.int/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/items/10302.php (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁴⁶ Eigen accentuering.

⁶⁴⁷ I. FRY, *Moving Forward on Loss and Damage: Post Paris*, [https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20\(Final\).pdf](https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20(Final).pdf) (consultatie 31 juli 2017), 5.

⁶⁴⁸ A. SOETE (2016), 128.

“[...] to establish a clearinghouse for risk transfer that serves as a repository for information on insurance and risk transfer, in order to facilitate the efforts of Parties to develop and implement comprehensive risk management strategies [...]”.

Dit idee was afkomstig van de *Least Developed Countries*. Er zijn reeds enkele voorbeelden van *risk transfer schemes* terug te vinden in onder meer Afrika en de Caraïben⁶⁴⁹. ‘Risico-overdracht’ wordt reeds zeer lang gebruikt als een hulpmiddel bij het omgaan met onzekere verliezen. De meest gebruikte vorm van risico-overdracht is het klassieke verzekeringssysteem. Het betreft het systeem waarbij een individu of organisatie (de verzekerde) (een deel van) een voorafbepaald risico dat hij mogelijks kan ondervinden overdraagt aan een andere partij (de verzekeraar), in ruil voor de betaling van een premie. Als het verzekerd risico zich nadien voordoet, zal de verzekeraar een vooraf bepaald bedrag uitbetalen aan de verzekerde. Meer recent werden enkele nieuwe methoden van risico-overdracht ontwikkeld die werken via kapitaalmarkten. Alhoewel risico-overdracht geen mirakeloplossing voor ontwikkelingslanden vormt, kan dit systeem wel als een kostenefficiënte methode van *disaster response* worden aangezien⁶⁵⁰.

Na afloop van de Klimaatconferentie in Parijs werd reeds een *concept paper* met suggesties voor een leidraad voor het instellen van een *clearinghouse*, zoals voorzien door de COP-beslissing, opgemaakt⁶⁵¹.

269. Opvallend tot slot is dat de bewoordingen van het *Paris Agreement* zo zijn opgesteld dat de erkenning van het derde actiegebied *loss and damage*, naast mitigatie en adaptatie, niet zou leiden tot extra financiële verplichtingen voor ontwikkelde landen daaromtrent⁶⁵². De LDC-coalitie drongen hier nochtans sterk op aan tijdens de onderhandelingen. Het Akkoord voorziet nergens, noch in de afzonderlijke bepaling omtrent *loss and damage*, noch in het artikel omtrent financiële bijstand (artikel 9), expliciet in financiële steun wat betreft *loss and damage*. Nochtans bepaalde de *draft Paris outcome* van 9 december 2015 wel nog dat:

“The CMA shall ensure that adequate support is available to the International Mechanism to address Loss and Damage as defined in Article (XX), as well as to promote and support the development and implementation of approaches to address irreversible and permanent damage resulting from human-induced climate change.”

⁶⁴⁹ UNFCCC, *The odds and beauties of risk transfer schemes*, https://unfccc.int/files/cooperation_and_support/financial_mechanism/standing_committee/application/pdf/mcii_scf_092016_final.pdf (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁵⁰ S. SURMINSKI en D.O. DORTA, *Building Effective and Sustainable Risk Transfer Initiatives in Low- and Middle-Income Economies: what can we learn from existing insurance schemes?*, http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2014/03/PP_sustainable-risk-transfer-initiatives.pdf (consultatie 31 juli 2017), 2; J. LINNEROOTH-BAYER, R. MECHLER en S. HOCHRAINER, *Insurance against Losses from Natural Disasters in Developing Countries. Evidence, gaps and the way forward*, http://www.un.org/esa/desa/papers/2009/wp85_2009.pdf (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁵¹ UNFCCC, *Concept Paper. Clearing House on Risk Transfer*, https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/clearing_house_concept_paper_excom_4.pdf (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁵² Climate Focus, *Loss and Damage in the Paris Agreement*, http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20160214%20Loss%20and%20Damage%20Paris_FIN.pdf (consultatie 31 juli 2017), 4.

Een bijkomend argument kan worden gevonden in artikel 9.1 en 9.4, die louter stellen dat een balans moet worden gevonden tussen financiële ondersteuning omtrent *mitigatie*- en *adaptatiemaatregelen*. Ook in de bijhorende COP-beslissing wordt in alle talen gezwegen over een mogelijks apart mandaat voor het *Green Climate Fund* betreffende *loss and damage*. Daarom is het belangrijk dat de *Conference of the Parties* in de toekomst het mandaat van het *GCF* (of de andere reeds bestaande fondsen) uitbreidt of nieuwe solidariteitsfondsen instelt^{653,654}

II Implementatiemiddelen

270. Opdat ontwikkelingslanden hun verbintenissen opgenomen in de ingediende *NDCs* effectief tot uitvoering zouden kunnen brengen, is het noodzakelijk dat ontwikkelde landen voldoende ondersteuning bieden, zoals ook in artikel 3 wordt erkend. Deze ondersteuning kan verschillende vormen aannemen: financiële bijstand, technologische bijstand en bijstand bij het vergroten van de weerstand tegen de klimaatverandering (capaciteitsopbouw)⁶⁵⁵. De grondslag van deze verplichting is terug te vinden in artikel 4 van het Klimaatverdrag.

i. Financiële bijstand

271. Reeds bij aanvang van COP 21 in Parijs was het duidelijk dat financiering een groot struikelblok zou kunnen vormen bij de onderhandelingen over het nieuwe klimaatakkoord. Ontwikkelde landen eisten meer bepaald dat ook ontwikkelingslanden emissiereductiedoelstellingen op zich zouden nemen. Ontwikkelingslanden van hun kant drongen er in ruil daarvoor op aan dat de geïndustrialiseerde landen voldoende financiële bijstand zouden verlenen.

272. Alhoewel in artikel 9 omtrent financiële ondersteuning veelvuldig wordt verwezen naar de specifieke behoeften van ontwikkelingslanden, waarvan tweemaal meer specifiek naar *LDCs* en *SIDS*⁶⁵⁶, kwam men omtrent bepaalde zaken – zoals verwacht – niet tot overeenstemming.

273. Een groot discussiepunt vormde de vraag over hoe de financieringsverbintenissen van *ontwikkelingslanden* zouden moeten worden opgesteld. Zulke verbintenissen waren immers een eis van ontwikkelde landen, maar vooral de *LMDC*-coalitie verzette zich hier stevig tegen⁶⁵⁷.

Het Akkoord van Parijs voorziet uiteindelijk dat ‘andere Partijen’ (dan ontwikkelde landen) *vrijwillig* financieringsverbintenissen op zich *kunnen* nemen ten voordele van overige

⁶⁵³ I. FRY, *Moving Forward on Loss and Damage: Post Paris*, [https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20\(Final\).pdf](https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage_Ian%20Fry%20(Final).pdf) (consultatie 31 juli 2017), 4-6.

⁶⁵⁴ Voor een uitgebreide bespreking van mogelijke opties wat betreft financiële bijstand en *loss and damage*: zie A. DURAND, V. HOFFMEISTER, J. TIMMONS ROBERTS, J. GEWIRTZMAN, S. NATSON, R. WEIKMANS en S. HUQ, *Financing Options for Loss and Damage: A Review and Roadmap*, https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/browncdl-icceadfinancinglossanddamagepaperdraft.pdf (consultatie 31 juli 2017).

⁶⁵⁵ Wat betreft mitigatie en adaptatie wordt respectievelijk in artikel 4.5 en 7.13 verwezen naar deze implementatiemiddelen.

⁶⁵⁶ Zie lid 3, 4 en 9, waarvan lid 4 melding maakt van “the priorities and needs of [...] those that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change and have significant capacity constraints, such as the LDCs and SIDS”.

⁶⁵⁷ Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Thursday, 3 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12656e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 1-2.

ontwikkelingslanden (artikel 9.2)⁶⁵⁸. De formulering ‘andere Partijen’ werd zorgvuldig gekozen. Tijdens de onderhandelingen werden voorstellen tot andere bewoordingen zoals “*Parties in a position [to provide support]*” of “*Parties with the capacity [to provide support]*” gedaan. Omdat dit zou zorgen voor hevige discussies omtrent welke landen zich exact in de positie bevinden/de capaciteit bezitten om financiële ondersteuning te bieden, werd uiteindelijk gekozen voor de meer neutrale formulering ‘andere Partijen’⁶⁵⁹.

Ontwikkelde landen daarentegen zijn luidens artikel 9.1 *verplicht* om financiële middelen te verstrekken aan ontwikkelingslanden⁶⁶⁰. Het derde lid van dezelfde bepaling voegt daaraan toe dat “*developed country Parties should continue to take the lead in mobilizing climate finance*”⁶⁶¹.

Naast de net genoemde differentiatie omtrent de verbintenissen van Partijen, wordt ook een onderscheid gemaakt aangaande de verbintenissen in verband met de communicatie van informatie: ontwikkelde landen *moeten* overeenkomstig artikel 9.5 tweemaal per jaar indicatieve kwantitatieve en kwalitatieve informatie meedelen (zie ook het zevende lid van hetzelfde artikel). ‘Andere Partijen’ worden daar enkel toe *aangemoedigd*⁶⁶².

274. Meer in het algemeen lijkt de bepaling van artikel 9 van het *PA* omtrent financiering weinig toe te voegen aan de bestaande verbintenissen van artikel 4 van de *UNFCCC*. Meer zelfs: het nieuwe artikel bepaalt nergens dat *nieuwe* middelen moeten worden verstrekt aan ontwikkelingslanden⁶⁶³ (zoals nochtans uitdrukkelijk wordt vereist door artikel 4.3 *UNFCCC* en zelfs in artikel 11 KP wordt vermeld). In de ontwerpversies van het Paris Agreement d.d. 9 december 2015 en 10 december 2015 werd nochtans nog melding gemaakt van “[*new,*] [*additional,*] [*adequate,*] [*predictable,*] [*accessible,*] [*sustained*] and [*scaled-up*] financial resources to assist developing country Parties [...]”. Lid 3 van het finale Akkoord bepaalt alleen dat de inzameling van financieringsmiddelen “*should represent a progression beyond previous efforts*”, zonder dat concrete bedragen of doelstellingen worden aangehaald.

Daarenboven spraken geïndustrialiseerde Partijen tijdens COP 15 in Kopenhagen af om vanaf 2020 een jaarlijkse toezegging van honderd miljard dollar te doen ten behoeve van ontwikkelingslanden⁶⁶⁴. Hoe dit concreet in zijn werk zou gaan, werd echter nooit helemaal duidelijk. Eén van de eisen van ontwikkelingslanden was dan ook dat hieromtrent afspraken zouden worden gemaakt, gepaard gaande met provisies omtrent (verhoogde) post-2025-financiering. In het *Paris Agreement* zelf wordt nergens naar deze belofte verwezen.

⁶⁵⁸ Zie Bijlage 7.

⁶⁵⁹ L. RAJAMANI (2016), 512-513.

⁶⁶⁰ Zie Bijlage 6.

⁶⁶¹ Eigen accentuering. Zie Bijlage 7.

⁶⁶² Zie Bijlage 7.

⁶⁶³ M. WEWERINKE-SINGH en C. DOEBBLER (2016), 1506.

⁶⁶⁴ Zie randnummer 206.

De bijhorende COP-beslissing voorziet in paragraaf 54, respectievelijk paragraaf 115 wel dat:

- “[...] in accordance with Article 9, paragraph 3, of the Agreement[;]
- developed countries intend to continue their existing collective mobilization goal through 2025 in the context of meaningful mitigation actions and transparency on implementation[;]
 - prior to 2025 the Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement shall set a new collective quantified goal from a floor of USD 100 billion per year, taking into account the needs and priorities of developing countries.”
 - “Resolves to enhance the provision of urgent and adequate finance [...] support by developed country Parties in order to enhance the level of ambition of pre-2020 action by Parties[;]
 - and in this regard strongly urges developed country Parties to scale up their level of financial support, with a concrete roadmap to achieve the goal of jointly providing USD 100 billion annually by 2020 for mitigation and adaptation [...].”

De facto herbevestigt het PA dus louter de bestaande verplichtingen voor ontwikkelde landen om ontwikkelingslanden financieel te ondersteunen. Het is dan ook aangewezen om – zoals erkend door § 115 – (dringend) een *roadmap* op te stellen, in samenspraak met ontwikkelingslanden, die een stappenplan uitwerkt over hoe de beloofde jaarlijkse honderd miljard dollar zal worden ingezameld. Costa Rica (voor *AILAC*) stelde dit voor tijdens de onderhandelingen⁶⁶⁵. De COP besliste niet over de concrete inhoud van zulke *roadmap*, maar deze zou bijvoorbeeld kunnen voorzien in concrete bedragen/doelstellingen en kunnen beschrijven waar de toegezegde bedragen naartoe zouden gaan⁶⁶⁶.

Ook COP 22 moedigde ontwikkelde landen enkel aan “*to scale up mobilized climate finance towards this [2020-]goal*”. Enkele paragrafen later worden de “*uitdagingen waarvoor ontwikkelingslanden staan*” wel aangehaald⁶⁶⁷.

275. Aansluitend hierbij kan ook worden opgemerkt dat het Akkoord geen enkel nieuw financieel mechanisme instelt. Het bestaande financieel mechanisme onder de *UNFCCC*, meer bepaald het *GEF*, fungeert luidens artikel 9.8 ook als financieel mechanisme onder het PA. Overeenkomstig paragraaf 59 van de bijhorende COP-beslissing zullen het *Green Climate Fund*, het *Least Developed Countries Fund* en het *Special Climate Change Fund* dienst blijven doen. COP 22 in Marrakesh

⁶⁶⁵ Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Friday, 4 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12657e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 1.

⁶⁶⁶ Y. DAGNET, D. WASKOW, C. ELLIOTT, E. NORTHPROP, J. THWAITES, K. MOGELGAARD, M. KRNIJAIC, K. LEVIN, H. MCGRAY, *Staying on track from Paris: Advancing the key elements of the Paris Agreement*, https://www.wri.org/sites/default/files/Staying_on_Track_from_Paris_Advancing_the_Key_Elements_of_the_Paris_Agreement_0.pdf (consultatie 8 augustus 2017), 17.

⁶⁶⁷ Beslissing 7/CP.22, Long-term climate finance (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2016/10/Add.1* (2017), § 3 en 8.

besliste dat dit ook het geval is voor het *Adaptation Fund* (dat namelijk werd ingesteld onder het Kyoto Protocol)⁶⁶⁸.

Bepaalde auteurs wijzen erop dat dit niet per se een slechte zaak hoeft te zijn, aangezien het huidige klimaatfinancieringsregime reeds zeer complex is. Meer bepaald overlappen de taken van de verschillende bestaande klimaatfondsen vaak. Daarnaast kan de overvloed aan fondsen ertoe leiden dat ontwikkelingslanden, gezien hun beperkte capaciteiten, het moeilijk krijgen om de werking van alle systemen grondig te kunnen onderzoeken. Het *World Resources Institute* stelt daarom onder andere voor om de coördinatie tussen de verschillende fondsen te verbeteren en daarbij dus tegelijkertijd samenvallende taken te vermijden. Het *Least Developed Countries Fund* zou bijvoorbeeld kunnen zorgen voor bijstand aan ontwikkelingslanden betreffende adaptatieplanning, terwijl het *Adaptation Fund* of *Green Climate Fund* ondersteuning zou kunnen verlenen aangaande de *implementatie* van zulke plannen⁶⁶⁹.

276. Verder wordt nergens in het Akkoord verwezen of melding gemaakt van de inhoud van artikel 4.7 van het Klimaatverdrag, dat de uitvoering van de verbintenissen van ontwikkelingslanden afhankelijk stelt van de door ontwikkelde landen versterkte (financiële) ondersteuning. Nochtans werd hier in heel wat ingediende *submissions* en *INDCs* naar verwezen⁶⁷⁰. Sommige Partijen verklaarden uitdrukkelijk dat de daarin door hen aangepane verbintenissen naar de toekomst toe volledig⁶⁷¹, dan wel gedeeltelijk⁶⁷² voorwaardelijk zijn. Ook in het *Draft Paris Agreement* van 9 december 2015 werd de optie om de uitvoering van de verbintenissen van ontwikkelingslanden afhankelijk te stellen van bijstand vanwege ontwikkelde landen nog open gelaten. In artikel 3 van de finale versie van het PA wordt wel voorzichtig de noodzaak van

⁶⁶⁸ Beslissing 1/CMA.1, Matters relating to the implementation of the Paris Agreement (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/PA/CMA/2016/3/Add.1* (2017), § 11.

⁶⁶⁹ J. THWAITES en N.M. AMERASINGHE, *The climate finance architecture the world needs*, <http://www.wri.org/blog/2017/03/climate-finance-architecture-world-needs> (consultatie 29 juli 2017).

⁶⁷⁰ Bahrein, *Submission by Bahrain (24 november 2015)*, <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Bahrain%20First/INDC%20Kingdom%20of%20Bahrain.pdf> (consultatie 2 mei 2017) – hierna “INDC Bahrein 2015”; INDC Bolivia 2015; Cuba, *Cuba submission. Elements of the 2015 Agreed Outcome* (3 juni 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2_5_submission_by_cuba_20140603.pdf (consultatie 1 juni 2017); Submission LMDC 2014; Saoedi-Arabië, *Submission on Elements of the 2015 Agreed Outcome* (8 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmhc_ws1_20140309.pdf (consultatie 30 mei 2017).

⁶⁷¹ Algerije, *The People's Democratic Republic of Algeria Intended Nationally Determined Contribution* (3 september 2015) [http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Algeria%20First/Algeria%20%20INDC%20\(English%20unofficial%20translation\)%20September%202003.2015.pdf](http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Algeria%20First/Algeria%20%20INDC%20(English%20unofficial%20translation)%20September%202003.2015.pdf) (consultatie 29 juli 2017); INDC Bahrein 2015; INDC Bolivia 2015.

⁶⁷² INDC Antigua en Barbuda 2015; Belize, *Belize INDC* (1 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Belize/1/Belize%20INDCS.pdf> (consultatie 29 juli 2017); Cook-eilanden, *Intended Nationally Determined Contributions* (7 november 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Cook%20Islands%20First/Cook%20Islands%20INDCsFINAL7Nov.pdf> (consultatie 29 juli 2017); INDC Guyana 2015; Indonesië, *Intended Nationally Determined Contribution* (24 september 2017), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Indonesia/1/INDC%20REPUBLIC%20OF%20INDONESIA.pdf> (consultatie 29 juli 2017); Libanon, *Lebanon's Intended Nationally Determined Contribution under the United Nations Framework Convention on Climate Change* (20 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Lebanon/1/Republic%20of%20Lebanon%20-%20INDC%20-%20September%202015.pdf> (consultatie 29 juli 2017); INDC Mexico 2015; Nigeria, *Nigeria's Intended Nationally Determined Contribution* (26 september 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Nigeria%20First/Approved%20Nigeria's%20INDC_271115.pdf (consultatie 29 juli 2017); Suriname, *Republic of Suriname. Intended Nationally Determined Contribution Under UNFCCC* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Suriname/1/INDC-2-Suriname%20300915.pdf> (consultatie 29 juli 2017).

ondersteuning van ontwikkelingslanden voor de daadwerkelijke implementatie van het Akkoord erkend.

277. Omtrent financiering wat betreft het actiegebied *loss and damage* wordt daarenboven in alle talen gezwegen⁶⁷³.
278. Wat wel als een succes voor ontwikkelingslanden kan worden gezien, is dat het finale Akkoord een balans omtrent financiering wat betreft zowel mitigatie als adaptatie vereist (artikel 9.1 en 9.4).

Doordat het aantal donorlanden werd uitgebreid, werd deze bepaling niettemin in veeleer zwakke bewoordingen opgesteld (“*should aim to achieve*”)⁶⁷⁴. Daarnaast kan worden opgemerkt dat aan deze ‘balans’ geen enkele concrete *target* gekoppeld is. Paragraaf 115 van de bijhorende COP-beslissing moedigt ontwikkelde landen enkel aan om financiële bijstand voor adaptatie “*aanzienlijk te verhogen in vergelijking met het huidige niveau*”⁶⁷⁵ en beslissing 5/CP.21 bepaalt louter dat een “*grotere balans tussen financiële bijstand wat betreft mitigatie en adaptatie moet worden gevonden*”⁶⁷⁶. Ook tijdens COP 22 in Marrakesh werd hier verder niks over beslist⁶⁷⁷. Bepaalde auteurs argumenteren daarom dat het eenvoudiger zou zijn om in plaats van een bepaald bedrag een concreet verdelingspercentage mitigatie – adaptatie (bijvoorbeeld 50/50) overeen te komen⁶⁷⁸.

Uit een studie van de *Climate Funds Update* bleek dat in 2016 nog het grootste deel van de toezeggingen van ontwikkelde Partijen uitging naar mitigatieprojecten. Een niet de onderschatten bedrag daarvan was wel bestemd voor *SIDS*. Evenwel bleek dat in de eerste helft van 2017 de grootste toezeggingen (waaronder ook van het Vlaams Gewest en Brussels Hoofdstedelijk Gewest) gebeurden ten voordele van het *Adaptation Fund*⁶⁷⁹. Ook beslissing 7/CP.22 maakt melding van een toename van financiële bijstand betreffende adaptatie en erkent “*the need to continue efforts to significantly scale up adaptation finance, while stressing the need to strive for a greater balance between adaptation and mitigation finance*”^{680, 681}.

⁶⁷³ Zie ook randnummer 269.

⁶⁷⁴ L. RAJAMANI (2016), 513.

⁶⁷⁵ Zij het omtrent financiering vóór 2020.

⁶⁷⁶ Beslissing 5/CP.21, Long-term climate finance (29 januari 2016), *UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.2* (2016).

⁶⁷⁷ S. YEO, *COP 22: Key outcomes agreed at the UN climate talks in Marrakech*, <https://www.carbonbrief.org/cop22-key-outcomes-agreed-at-un-climate-talks-in-marrakech> (consultatie 8 augustus 2017).

⁶⁷⁸ Y. DAGNET, D. WASKOW, C. ELLIOTT, E. NORTHRUP, J. THWAITES, K. MOGELGAARD, M. KRNJAIC, K. LEVIN, H. MCGRAY, *Staying on track from Paris: Advancing the key elements of the Paris Agreement*, https://www.wri.org/sites/default/files/Staying_on_Track_from_Paris_Advancing_the_Key_Elements_of_the_Paris_Agreement_0.pdf (consultatie 8 augustus 2017), 18, zoals ook voorgesteld in de Geneva Negotiating Text.

⁶⁷⁹ X, *Climate Funds Update Highlights – November 2016*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?preref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017); X, *Climate Funds Update Highlights – May 2017*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?preref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017).

⁶⁸⁰ Beslissing 7/CP.22, Long-term climate finance (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2016/10/Add.1* (2017), § 7.

⁶⁸¹ Voor een overzicht van toezeggingen vóór COP 21: zie UNFCCC, *List of Recent Climate Funding Announcements*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?preref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017). Voor een overzicht van toezeggingen naar aanloop van COP 23: UNFCCC, *Biennial submissions from developed country Parties on their updated strategies and approaches for scaling up climate finance from 2014 to 2020* (25 april 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2017/INF.1* (2017).

ii. *Technologische bijstand*

279. Alhoewel technologische ondersteuning ten behoeve van ontwikkelingslanden reeds van bij het begin van het internationale klimaatregime werd erkend en ingeschreven in het Klimaatverdrag en het Kyoto Protocol, werd de uitwerking slechts toevertrouwd aan ondergeschikte organen binnen het *UNFCCC*, in plaats van aan de Conferentie van de Partijen. Immers werd technologische bijstand, net zoals adaptatie en capaciteitsopbouw, doorgaans als minder belangrijk beschouwd. Bovendien bleken onder andere intellectuele eigendomsrechten in het verleden een belangrijke hinderpaal voor ontwikkelde landen om concrete verbintenissen omtrent technologische bijstand aan te gaan⁶⁸². Verwijzingen naar *intellectual property rights* werden ook nu doelbewust uit het *Paris Agreement* geweerd. Nochtans is technologische steun vanwege geïndustrialiseerde landen van niet te onderschatten belang voor ontwikkelingslanden, aangezien deze ondersteuning een belangrijke aanzet kan zijn voor de decarbonisering van hun economieën. Al bij al lijkt het er echter op dat ook deze bepalingen van het Akkoord van Parijs weinig toevoegen aan de reeds bestaande bepalingen van de Conventie.
280. In de eerste plaats haalde de *Africa Group* het idee naar voor om een ‘technologiekaderwerk’ op te stellen. Het *Technology Framework*, dat over het algemeen vrij goed werd onthaald, zal onder meer ondersteuning bieden aan het bestaande Technologiemechanisme onder de *UNFCCC* (artikel 10.4 PA)⁶⁸³ en luidens paragraaf 67 van de bijhorende *COP*-beslissing instaan voor onder meer onderzoek en ontwikkeling van technologieën. Het Raamwerk wordt overeenkomstig paragraaf 68 van de bijhorende *COP*-beslissing verder uitgewerkt door subsidiaire organen vanaf mei 2016⁶⁸⁴.
281. Een ander goede punt wat betreft technologische bijstand is de (weliswaar impliciete en in weinig obligatoire bewoordingen opgestelde) erkenning van de link tussen technologieoverdracht en financiering in artikel 10.5⁶⁸⁵:

“[*Innovation*] shall be, as appropriate, *supported, including by the Technology Mechanism and, through financial means, by the Financial Mechanism of the Convention [...] to developing country Parties.*”

Er wordt dus niet alleen ondersteuning geboden aan ontwikkelingslanden vanwege het Technologiemechanisme⁶⁸⁶, maar ook vanwege het financieel mechanisme van de *UNFCCC*. Deze link was gedurende lange tijd een twistpunt tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden. De

⁶⁸² Zie onder meer C.F. BACH, *Intellectual Property Rights: Blocking an Equitable Solution to the Climate Crisis?*, http://www.aprodev.eu/files/climate_change/other/iprandclimatechange.pdf (consultatie 29 juli 2017).

⁶⁸³ Zie randnummer 209.

⁶⁸⁴ Zie onder meer UNFCCC, *Technology framework under Article 10, paragraph 4, of the Paris Agreement* (24 mei 2016), *UN Doc. FCCC/SBSTA/2016/L.8* (2016).

⁶⁸⁵ Eigen accentuering. Zie ook Beslissing 13/CP.21, *Linkages between the Technology Mechanism and the Financial Mechanism of the Convention* (29 januari 2016), *UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.2* (2016).

⁶⁸⁶ Artikel 10.3 bepaalt overigens uitdrukkelijk dat het Technologiemechanisme, ingesteld onder de *UNFCCC*, ook zal fungeren onder het *Paris Agreement*.

opname van deze bepaling in het Akkoord lijkt toch een toegeving in het voordeel van India te zijn, dat erop aandrong dat financiële middelen zouden worden voorzien om de beperkingen veroorzaakt door intellectuele eigendomsrechten tegemoet te komen⁶⁸⁷. Naar de toekomst toe zal het belangrijk zijn dat de Bijeenkomst van de Partijen goed uitwerkt hoe het Technologiemechanisme en het *Global Environment Facility* hierbij concreet zullen samenwerken⁶⁸⁸.

In het verleden uitten ontwikkelingslanden bovendien vaak hun ongenoegen over het feit dat het Technologiemechanisme gecreëerd onder de *UNFCCC* enkel voorziet in advisering en informatie in plaats van werkelijke overdracht van technologie, die zou kunnen worden aangewend voor de decarbonisatie van hun economie. Critici benadrukken dat het Akkoord van Parijs hier bitter weinig aan verandert⁶⁸⁹. Ook hier zou de *COP* verandering aan kunnen/moeten brengen.

Anderen stellen dat het Akkoord van Parijs te veel de nadruk legt op innovatie van technologieën (“*accelerating, encouraging and enabling innovation*”), terwijl het tegengaan van de klimaatopwarming veel sneller kan worden bewerkstelligd door het gebruik van bestaande, passende technologieën. Het uitbouwen en de implementatie van vernieuwde of nieuwe technologieën duurt immers – ook al blijkt het resultaat succesvol – vaak verschillende decennia⁶⁹⁰.

282. Ten slotte wordt aan het voorgaande nog toegevoegd dat financiële ondersteuning *moet* worden geboden aan ontwikkelingslanden bij de implementatie van deze bepaling (artikel 10.6)⁶⁹¹. Dat de bewoordingen van dit laatste lid als obligatoir werden geformuleerd, is zonder twijfel in het voordeel van ontwikkelingslanden. Niettemin werd geen concrete financieringsdoelstelling opgenomen in het Akkoord, zoals de *LMDC*-coalitie nochtans voorstelde. Opvallend is ook dat in lid 6 nergens wordt bepaald wie hiervoor zal instaan, in tegenstelling tot de artikelen 9 en 11. In de *Draft Paris Outcome* d.d. 9 december 2015 werd nochtans uitdrukkelijk in enkele opties voorzien:

“[Developed country] [All] Parties [and other Parties included in Annex II to the Convention] *shall provide support, including financial support, for strengthening cooperative action on technology development and transfer and for the implementation of the technology framework through the Technology Mechanism and the Financial Mechanism. [...]*”⁶⁹²

⁶⁸⁷ X, *The Climate Change Battle in Paris: An initial analysis of the Paris COP21 and the Paris Agreement*, <http://www.socialwatch.org/node/17140> (consultatie 29 juli 2017).

⁶⁸⁸ Y. DAGNET, D. WASKOW, C. ELLIOTT, E. NORTHROP, J. THWAITES, K. MOGELGAARD, M. KRINJAIC, K. LEVIN, H. MCGRAY, *Staying on track from Paris: Advancing the key elements of the Paris Agreement*, https://www.wri.org/sites/default/files/Staying_on_Track_from_Paris_Advancing_the_Key_Elements_of_the_Paris_Agreement_0.pdf (consultatie 8 augustus 2017), 20.

⁶⁸⁹ C. OKEREKE en P. COVENTRY (2016), 845.

⁶⁹⁰ C.L. SPASH, “This changes nothing: The Paris Agreement to ignore reality”, *Globalizations* 2016/13(6), 931.

⁶⁹¹ Zie Bijlage 6.

⁶⁹² Eigen accentuering.

iii. *Capaciteitsopbouw*

283. In het verleden werd capaciteitsopbouw eerder gezien als een nevenelement van het Klimaatverdrag en Kyoto Protocol⁶⁹³. Nochtans kunnen ontwikkelingslanden geen gebruik maken van de verstrekte financiële en technologische hulp wanneer hun infrastructuur te wensen overlaat⁶⁹⁴.
284. Het Akkoord van Parijs erkent uitdrukkelijk het belang van het capaciteitsopbouw-probleem, maar de bewoordingen van de desbetreffende bepalingen op zich zijn wederom niet bindend en eerder zwak te noemen⁶⁹⁵. Artikel 11.2 bijvoorbeeld bepaalt dat⁶⁹⁶:
- “*All Parties should cooperate to enhance the capacity of developing country Parties to implement this Agreement*” en
 - “*Developed country Parties should enhance support for capacity-building actions in developing country Parties*”.

Enkel artikel 11.4 voorziet in een *hard obligation* voor ontwikkelde landen wat betreft de communicatie van voorstellen omtrent capaciteitsopbouw⁶⁹⁷. Voor ontwikkelingslanden daarentegen geldt deze bepaling louter als een *aanbeveling*⁶⁹⁸. Al bij al voegt artikel 11 omtrent capaciteitsopbouw dus weinig toe aan de reeds bestaande verbintenissen van Partijen.

285. Wel worden de specifieke behoeften van ontwikkelingslanden, en in het bijzonder *LDCs* en zij die bijzonder kwetsbaar zijn voor de negatieve gevolgen van de klimaatverandering, zoals *SIDS*, expliciet erkend in het eerste lid van artikel 11. In het volgende lid wordt nogmaals verwezen naar bepaalde nationale behoeften van ontwikkelingslanden. Artikel 11.3 tot slot vermeldt dat ontwikkelde landen “*should enhance support for capacity building actions in developing country Parties*”.
286. In ieder geval kan paragraaf 71 van de bijhorende *COP*-beslissing wel als een positief element voor ontwikkelingslanden worden gezien, aangezien het *Paris Committee on Capacity Building (PCCB)* werd ingesteld, “*whose aim will be to address gaps and needs, both current and emerging, in implementing capacity-building in developing country Parties and further enhancing capacity-building efforts, including with regard to coherence and coordination in capacity-building activities under the Convention*” (§ 72).

In de periode 2016-2020 zal dit Comité een bepaald werkplan implementeren (§ 73) omtrent onder andere (§ 74):

- “*identifying capacity gaps and needs and recommending ways to address them*”;

⁶⁹³ Zie randnummer 210 e.v.

⁶⁹⁴ C. OKEREKE en P. COVENTRY (2016), 845.

⁶⁹⁵ Zie Bijlage 7.

⁶⁹⁶ Eigen accentueringen.

⁶⁹⁷ Zie Bijlage 6.

⁶⁹⁸ Zie Bijlage 7.

- “*promoting the development and dissemination of tools and methodologies for the implementation of capacity-building*”; en
- “*exploring how developing country Parties can take ownership of building and maintaining capacity over time and space*”.

Het PCCB zal elk jaar focussen op één welbepaald thema (§ 75). Tijdens COP 22 in Marrakesh werd alvast het mandaat van het Comité aangenomen⁶⁹⁹. De eerste bijeenkomst van het *Paris Committee on Capacity Building* vond plaats in mei 2017.

III Elementen om transparantie te waarborgen en het ambitieniveau te verhogen

287. Doordat de doelstellingen vervat in de ingediende *NDCs* van Partijen niet bindend van aard zijn, voorziet het Akkoord van Parijs in drie elementen die transparantie moeten waarborgen en tegelijkertijd het ambitieniveau van de *NDCs* moeten verhogen⁷⁰⁰. Enkel als er voldoende transparantie is, is het mogelijk om de Contributies aan te passen en zo nodig te versterken (en op die manier dus het ambitieniveau ervan op te krikken). Het PA voorziet daarom enerzijds in een proces dat de individuele vooruitgang van individuele Partijen evalueert en anderzijds in een mechanisme dat de gezamenlijke vooruitgang van alle Partijen beoordeelt anderzijds⁷⁰¹.

Het Akkoord van Parijs stelt daarnaast ook een *Facilitative Compliance Mechanism* in.

i. Enhanced Transparency Framework for Action and Support

288. Artikel 13.1 bepaalt dat een *Enhanced Transparency Framework for Action and Support* wordt ingesteld “*to build mutual trust and confidence and to promote effective implementation*”. Artikel 13.5 voorziet dat het Raamwerk wat betreft het onderdeel ‘actie’ meer bepaald tot doel heeft om meer duidelijkheid te bieden bij het behalen van de doelstellingen vervat in de door Partijen ingediende *NDCs* (zie artikel 4) en adaptatieplannen (zie artikel 7). Wat betreft het onderdeel ‘bijstand’ bewerkstelligt het Transparantieraamwerk meer duidelijkheid omtrent bijstand verleend door en ontvangen door Partijen.

Het Kaderwerk moet geïmplementeerd worden op een facilitatieve, niet-punitieve manier, de nationale soevereiniteit van Staten respecteren en geen onnodige bijkomende last op Partijen leggen (artikel 13.3).

289. Artikel 13.1 samengelezen met artikel 13.2 voorziet verder dat het Raamwerk moet voorzien in enige flexibiliteit ten voordele van ontwikkelingslanden *die zulks behoeven* “*in the light of their capacities*”.

⁶⁹⁹ Zie Annex bij beslissing 2/CP.22, Paris Committee on Capacity-building (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2016/10/Add.1* (2017).

⁷⁰⁰ W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2016), 259.

⁷⁰¹ Climate Focus, *The Paris Agreement. Summary*, <http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20151228%20COP%2021%20briefing%20FIN.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Industrielanden en de *AILAC* drongen aan op een systeem dat voor iedereen gelijk zou zijn, maar met flexibiliteit qua timing en gedetailleerde uitwerking in het licht van de verschillende capaciteiten van Partijen en mits bijstand aan ontwikkelingslanden. Ontwikkelingslanden waren tegen deze *one size fits all*-benadering en wouden liever het gedifferentieerd systeem waarin de *Cancún Agreements* voorzagen behouden⁷⁰²:

- voor ontwikkelde landen: het *International Assessment and Review (IAR)*-systeem; en
- voor ontwikkelingslanden: het *International Consultations and Analysis (ICA)*-systeem.

Ontwikkelingslanden haalden als argument aan dat deze methode, die reeds voorzag in aangescherpte verbintenissen, nooit in werking was getreden en dat dit eerst diende te gebeuren alvorens over te stappen op een nieuw systeem⁷⁰³.

De onderhandelaars verwierpen een tweeledig transparantiesysteem en kozen voor een kaderwerk dat van toepassing zou zijn op *alle* Partijen, zij het met een *built-in flexibility*, aangepast aan de verschillende *capaciteiten* van Partijen⁷⁰⁴. Opvallend is dat niet expliciet wordt verwezen naar het *CBDR*-begrip, noch naar de *nationale omstandigheden* van Partijen⁷⁰⁵. De hierna beschreven bepalingen voorzien enerzijds in een eenvormig rapportagesysteem (dat dus niet in differentiatie voorziet) voor zowel ontwikkelde landen als ontwikkelingslanden wat betreft mitigatie en adaptatie en anderzijds in informatieverplichtingen met verschillende draagwijdte voor ontwikkelde landen, dan wel ontwikkelingslanden omtrent bijstand. Een interessante eigenschap van deze benadering is dat zij voorziet in een preferentiële behandeling van ontwikkelingslanden, maar tegelijkertijd de strikte categorisatie van Partijen verzacht door enige flexibiliteit in te bouwen voor bepaalde ontwikkelingslanden. Daardoor erkent het Akkoord impliciet dat binnen de ‘klasse’ van ontwikkelingslanden interne verschillen bestaan⁷⁰⁶.

290. Artikel 13.1 samengelezen met artikel 13.3 en artikel 13.4 bepaalt dat het Kaderwerk voortbouwt op de transparantieakkoorden afgesloten onder de *UNFCCC*, met inachtnaam van de speciale omstandigheden van *LDCs* en *SIDS*.
291. Om de voormelde doelstellingen te verwezenlijken, wordt aan *alle Partijen* de *verplichting*⁷⁰⁷ opgelegd de volgende informatie te verstrekken (artikel 13.7):
- een nationaal inventarisrapport omtrent emissies en *sinks*; en

⁷⁰² Zie paragraaf 44, 46(d), 63 en 66.

⁷⁰³ D. BODANSKY (2016), 35; W. OBERGASSEL, C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H.E. OTT en H. WANG-HELMREICH (2016), 260.

⁷⁰⁴ L. RAJAMANI (2016), 511.

⁷⁰⁵ Zie echter wel artikel 13.12: “[...] *The review shall pay particular attention to the respective national capabilities and circumstances of developing country Parties.*” (eigen accentuering)

⁷⁰⁶ C. VOIGT en F. FERREIRA (2016), 300-301.

⁷⁰⁷ Zie Bijlage 6.

- informatie noodzakelijk om de vooruitgang betreffende de implementatie en het behalen van *NDCs* op te volgen.

Informatie betreffende de impact van de klimaatverandering en adaptatieplannen *mag*, “*as appropriate*”, worden verstrekt (artikel 13.8)⁷⁰⁸.

292. *Ontwikkelde landen moeten*⁷⁰⁹ verder informatie verlenen omtrent financiële en technologische ondersteuning en capaciteitsopbouw (artikel 13.9). *Ontwikkelingslanden* daarentegen *mogen*⁷¹⁰ informatie verschaffen over de steun die zij nodig hebben en hebben ontvangen (artikel 13.10).

293. Op te merken valt dat bij de verbintenissen van Partijen wordt gezwegen over *loss and damage*.

294. Uit wat voorafgaat volgt dus dat er kan worden gesproken van een ‘hiërarchie’ wat betreft de juridisch bindende aard van de informatieverplichtingen van Partijen⁷¹¹:

- informatieverplichtingen omtrent *mitigatie* maken individuele verplichtingen, toepasselijk op elke Partij, uit;
- informatieverplichtingen omtrent *financiering* betreffen collectieve verplichtingen voor ontwikkelde landen enerzijds en aanbevelingen voor ontwikkelingslanden anderzijds; en
- informatieverplichtingen omtrent adaptatie gelden als aanbevelingen, toepasselijk op elke Partij.

295. Paragraaf 91 van de bijhorende *COP*-beslissing bepaalt dat Partijen in principe tweejaarlijks (maar “*as appropriate*”) aan de voormelde verplichtingen van artikel 13.7 tot en met 13.10 moeten voldoen. Voor ontwikkelde landen geldt echter de striktere bepaling van paragraaf 92(e), die voorziet dat “[...] *Parties maintain at least the frequency [...] of reporting in accordance with their respective obligations under the Convention*⁷¹²”. Aldus moeten zij de voorziene informatie *jaarlijks* verschaffen. Voor de *LDCs* en *SIDS* wordt evenwel verder afgeweken van het tweejaarlijkse principe: zij mogen de vereiste informatie indienen wanneer het hen past.

Net zoals het geval is bij de *UNFCCC*, wordt dus een onderscheid gemaakt omtrent het tijdsbestek waarin ontwikkelde landen, ontwikkelingslanden en *LDCs* hun verbintenissen moeten nakomen⁷¹³. Het Klimaatverdrag voorziet echter niet in een preferentiële behandeling voor *SIDS*, zoals het *Paris Agreement* dat wel doet.

296. De verstrekte informatie door *alle Partijen* wat betreft mitigatie en door *ontwikkelde landen* wat betreft bijstand maakt bovendien het voorwerp uit van een *Technical Expert Review (TER)*

⁷⁰⁸ Zie Bijlage 7.

⁷⁰⁹ Zie Bijlage 6.

⁷¹⁰ Zie Bijlage 7.

⁷¹¹ L. RAJAMANI (2016), 503.

⁷¹² Overeenkomstig Beslissing 9/CP.2, Communications from Parties included in Annex I to the Convention: guidelines, schedule and process for consideration (29 oktober 1996), *UN Doc. FCCC/CP/1996/15/Add.1* (1996).

⁷¹³ Zie randnummer 214.

(artikel 13.11). Ook artikel 8 van het Kyoto Protocol voorzag in een gelijkaardige toetsing door deskundigen⁷¹⁴. Luidens het volgende lid van artikel 13 beoordeelt het expertenteam enerzijds de verleende bijstand (indien van toepassing) en de implementatie en het welslagen van de ingediende *Nationally Determined Contributions* en identificeert en stelt anderzijds enkele werkpunten voor. Daarbij moet men *in het bijzonder* rekening houden met de “*respective national capabilities and circumstances of developing country Parties*”. Artikel 13.11 voorziet ook in ondersteuning bij de vaststelling van capaciteitsopbouw-behoefte voor *ontwikkelingslanden* die dit nodig hebben “*in het licht van hun capaciteiten*”.

Tot op het laatste moment van de onderhandelingen over het Akkoord werd dit onderwerp fel bediscussieerd. Twee opties bleven uiteindelijk open⁷¹⁵. De ene optie had een eerder veelomvattende beoordeling, resulterend in de publicatie van een rapport dat vooral werkpunten zou bevatten en dat zou moeten worden beoordeeld door de *CMA*, voor ogen. De andere optie zou een strikt onderscheid maken tussen de beoordeling van informatie afkomstig van ontwikkelde landen enerzijds en afkomstig van ontwikkelingslanden anderzijds. Artikel 13.11 van het Akkoord voorziet uiteindelijk dus in een compromis, waarbij flexibiliteit ten voordele van ontwikkelingslanden die zulks behoeven centraal staat.

Overeenkomstig artikel 13.11 wordt *elke Partij* daarnaast verplicht om deel te nemen aan een *Facilitative, Multilateral Consideration of Progress (FMCP)* wat betreft de inspanningen gedaan omtrent financiering en de implementatie van *NDCs*.

297. Momenteel is het echter nog onduidelijk hoe deze processen concreet zullen worden ingevuld en hoe de uitkomst ervan zal worden opgenomen in de *global stocktakes*⁷¹⁶. Overeenkomstig artikel 13.13 van het Akkoord moest de eerste *CMA* (die dus plaatsvond in 2016 te Marrakesh) “*common modalities, procedures and guidelines*”⁷¹⁷ aannemen, maar waarbij ook hier flexibiliteit centraal staat (overeenkomstig paragraaf 90 van de *COP*-beslissing bij het PA). Dit gebeurde echter niet. Momenteel vinden er nog enkele workshops omtrent het Transparantienetwerk plaats, die verschillende nog openstaande mogelijkheden bediscussiëren⁷¹⁸.

Artikel 13.2 en 13.4 samengelezen met paragraaf 99 van de bijhorende *COP*-beslissing bepaalde alvast wel meteen dat deze modaliteiten, procedures en richtlijnen moeten voortbouwen op de bestaande systemen van de *Cancún Agreements* en beslissing 2/CP.17⁷¹⁹. Doordat de *Cancún*

⁷¹⁴ Zie randnummer 215.

⁷¹⁵ J.E. VINALES, *The Paris Climate Agreement: An Initial Examination*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2704670 (consultatie 2 juni 2017), 10. Zie randnummer 299 e.v.

⁷¹⁶ L. RAJAMANI (2016), 503.

⁷¹⁷ Eigen accentuering.

⁷¹⁸ Zie bijvoorbeeld UNFCCC, Workshop on the development of modalities, procedures and guidelines for the transparency framework for action and support referred to in Article 13 of the Paris Agreement. Report by the Co-Chairs of the Ad Hoc Working Group on the Paris Agreement (4 mei 2017), *UN Doc. FCCC/APA/2017/INF.2* (2017).

⁷¹⁹ Beslissing 2/CP.17, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.1*, § 78 (2012), § 12-62.

Agreements voorzien in een striktere differentiatie⁷²⁰, zullen ontwikkelingslanden dit waarschijnlijk nog aanhalen om aan sterkere verplichtingen te ontkomen⁷²¹.

Paragraaf 85 stelde ook alvast een *Capacity-building Initiative for Transparency* in dat ontwikkelingslanden, op aanvraag, zal bijstaan bij het bereiken van hun verbintenissen zoals uiteengezet in artikel 13.

298. Artikel 13.14 en 13.15 tot slot voorzien, in de *verplichting* om bijstand te verlenen aan ontwikkelingslanden bij de implementatie van de voormelde bepalingen die op deze laatste van toepassing zijn⁷²². In het Klimaatverdrag werd ook voorzien in technische en financiële ondersteuning voor ontwikkelingslanden, zij het enkel “*op hun verzoek*”⁷²³.

ii. Global stocktakes

299. Het Akkoord van Parijs voorziet in artikel 14 in periodieke *global stocktakes*. Terwijl het *Transparency Framework* tot doel heeft om de *individuele* vooruitgang van een *individuele* Partij na te gaan, evalueren de *global stocktakes* de *collectieve* progressie van Partijen, in het licht van de algemene doelstelling van het Akkoord⁷²⁴. Het al dan niet robuuste karakter van de nog uit te werken procedure zal inderdaad een zeer belangrijke rol bij het wegwerken van de hierboven besproken *ambition gap*⁷²⁵.
300. Hierbij wordt overeenkomstig artikel 14.1 zowel rekening gehouden met mitigatie- als adaptatiemaatregelen en de drie implementatiemiddelen. Net zoals het geval is bij de bepaling omtrent het Transparantienetwerk, wordt ook hier evenwel gezwegen over het derde actiegebied, *loss and damage*.
301. De eerste *global stocktake* zal plaatsvinden in 2023 en nadien normaliter om de vijf jaar. In 2018 zal overeenkomstig paragraaf 20 van de COP-beslissing bij het PA wel reeds een “*facilitative dialogue among Parties*” plaatsvinden, “*to take stock of the collective Parties in relation to progress towards the long-term goal [...] and to inform the preparation of [NDCs]*”. Dit jaartal valt samen met dat waarin het IPCC een speciaal rapport omtrent de impact van een 1,5° C-opwarming zal publiceren (zie § 21).

⁷²⁰ Zie randnummer 289.

⁷²¹ D. BODANSKY (2016), 37.

⁷²² Zie Bijlage 6.

⁷²³ Zie randnummer 214.

⁷²⁴ Meer bepaald heeft de ‘uitkomst’ ervan tot doel Partijen te informeren om meer aangepaste actie te ondernemen en internationale samenwerking daaromtrent te verbeteren (artikel 14.3).

⁷²⁵ Y. DAGNET, D. WASKOW, C. ELLIOTT, E. NORTHROP, J. THWAITES, K. MOGELGAARD, M. KRNJAIC, K. LEVIN en H. MCGRAY, *Staying on track from Paris: Advancing the key elements of the Paris Agreement*, https://www.wri.org/sites/default/files/Staying_on_Track_from_Paris_Advancing_the_Key_Elements_of_the_Paris_Agreement_0.pdf (consultatie 8 augustus 2017), 30. Zie randnummer 247.

iii. Facilitative Compliance Mechanism

302. Artikel 15.1 van het PA tot slot stelt een Mechanisme (1) “*to facilitate implementation*” en (2) “*to promote compliance with the provisions of the Agreement*” in. Het volgende lid van artikel 15 samengelezen met paragraaf 103 van de bijhorende *COP*-beslissing bepaalt dat dit Mechanisme bestaat uit een comité van twaalf experts en facilitatief en niet-punitief van aard is. Omdat het *Facilitative Compliance Mechanism* op gelijke manier van toepassing is op alle Partijen, wordt bovendien vereist dat het comité in het bijzonder rekening houdt met “*the respective national capabilities and circumstances of Parties*”⁷²⁶⁷²⁷.

Het laatste lid van deze (veeleer korte) bepaling tot slot stelt dat het comité zal opereren onder de modaliteiten en procedures vastgesteld door de *CMA* en ook zal rapporteren aan dat orgaan. Tot op heden werden hieromtrent nog geen regels aangenomen. VOIGT stelt bijvoorbeeld voor dat het *Compliance Mechanism* twee aparte ‘kamers’ zou hebben⁷²⁸:

- een *Implementation Branch* enerzijds, ter ondersteuning van de implementatie van bepalingen van het PA die niet als juridisch bindend kunnen worden aanzien⁷²⁹; en
- een *Compliance Branch* anderzijds, ter aanmoediging van de naleving van bepalingen van het PA die als juridisch bindend kunnen worden aanzien⁷³⁰.

Daartegenover staat de mening van ZAHAR en VAN ASSELT, die verdedigen dat het Mechanisme *in het algemeen* zou moeten worden ingesteld om naleving aan te moedigen, door *onder andere* implementatie te ondersteunen⁷³¹.

Doordat het Mechanisme facilitatief en niet-punitief van aard is, zullen de eventuele (later te bepalen) gevolgen ingevolge niet-naleving in elk geval eerder voorzien in *soft consequences*, zoals bijvoorbeeld aanbevelingen, in tegenstelling tot sommige *hard consequences* gekoppeld aan niet-naleving opgelegd door de *Enforcement Branch* onder het Kyoto Protocol⁷³².

303. Een *compliance*-mechanisme was niet de enige optie die vooropstond tijdens de onderhandelingen over het Akkoord. Bolivia stelde in diens *INDC* voor om een *International Tribunal of Climate*

⁷²⁶ Hier wordt wel verwezen naar de ‘nationale omstandigheden’ van Partijen, in tegenstelling tot artikel 13.

⁷²⁷ Y. DAGNET, D. WASKOW, C. ELLIOTT, E. NORTHROP, J. THWAITES, K. MOGELGAARD, M. KRINJAIC, K. LEVIN en H. MCCRAY, 33.

⁷²⁸ C. VOIGT, “The Compliance and Implementation Mechanism of the Paris Agreement”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2016/25(2), 166. Vgl. de *FB* en *EB* onder het Kyoto Protocol.

⁷²⁹ Zie Bijlage 7.

⁷³⁰ Zie Bijlage 6.

⁷³¹ H. VAN ASSELT, “International climate change law in a bottom-up world”, *Questions of International Law* 2016/26(5), 5; A. ZAHAR, *Why the Paris Agreement does not need a compliance mechanism*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2837105 (consultatie 9 augustus 2017), 1-3.

⁷³² Zie randnummer 229 e.v.

Justice op te richten⁷³³. De ontwerpversie van het PA d.d. 5 december voorzag als mogelijke bepaling⁷³⁴:

“An International Tribunal of Climate Justice is hereby established to address cases of non-compliance with the commitments of developed country Parties on mitigation, adaptation, provision of finance, technology development and transfer, capacity-building, and transparency of action and support, including through the development of an indicative list of consequences, taking into account the cause, type, degree and frequency of non-compliance.”

Dit voorstel was niet volledig nieuw. Een quasi identiek idee werd reeds aangehaald tijdens de Klimaatconferentie te Durban in 2011⁷³⁵. Het Tribunaal kwam er dus echter niet.

304. Sommige rechtsleer stelt sterk in vraag of het Akkoord van Parijs nood heeft aan een *compliance*-mechanisme. In tegenstelling tot de verbintenissen onder het Kyoto Protocol, zal het immers redelijk eenvoudig zijn om aan de bindende verplichtingen van het *Paris Agreement* te voldoen, die voornamelijk procedureel van aard zijn (zoals het indienen van *NDCs*)⁷³⁶.

Bovendien kan worden geargumenteed dat de implementatie en naleving van verbintenissen gecreëerd door het *Paris Agreement* voldoende wordt bewerkstelligd door het Transparantienetwerk, de *global stocktakes* en de aangescherpte bijstandsbepalingen aangaande capaciteitsopbouw. Een nieuw mechanisme zou volgens dezelfde auteur enkel zorgen voor overlappende functies met onder andere het *Technical Expert Review*, het *FMCP* en het *Paris Committee on Capacity Building*⁷³⁷.

iv. *Geschillenregeling*

305. Louter volledigheidshalve kan worden opgemerkt dat de bepaling van artikel 14 van de *UNFCCC* wat betreft de geschillenregelingsclausule ook kan worden toegepast in het kader van het *Paris Agreement* (artikel 24).

⁷³³ Zie randnummer 134.

⁷³⁴ UNFCCC, Draft Paris Outcome (5 december 2015), *UN Doc.* FCCC/ADP/2015/L.6/Rev.1 (2015).

⁷³⁵ M. MORANO, *UN climate text adds an International Tribunal of Climate Justice*, <http://www.climatedepot.com/2015/10/23/un-climate-text-adds-an-international-tribunal-of-climate-justice/> (consultatie 9 augustus 2017).

⁷³⁶ A. SOETE (2016), 132.

⁷³⁷ A. ZAHAR, 1-3 en 14.

Besluit

306. Binnen de internationale klimaatonderhandelingen beklemtoonden ontwikkelingslanden doorgaans het ‘gedifferentieerde verantwoordelijkheden’-aspect van het *CBDR*-begrip, om op die manier aan sterkere verplichtingen te ontsnappen en bijstand vanwege ontwikkelde landen te verkrijgen. Industrielanden daarentegen legden de nadruk eerder op het ‘gemeenschappelijke verantwoordelijkheden’-aspect: aangezien de klimaatverandering een *mondiaal* probleem betreft, verwachtten zij verbintenissen van *alle* landen. Volgens hen moest *CBDR* dynamisch worden geïnterpreteerd, nationale omstandigheden en *huidige en wijzigende* socio-economische realiteiten in rekening nemend. De dichotomie geïnstitutionaliseerd in het Klimaatverdrag daarentegen reflecteerde vooral de economische situatie van Partijen *van begin jaren '90*. Het probleem stelde zich dat bepaalde ‘groeilanden’ binnen de non-Annex I-categorie bleven, ondanks dat hun economische omstandigheden sindsdien ontegensprekelijk waren gewijzigd. Dit zorgde ervoor dat zij vaak konden genieten van onnodige voorkeursbehandelingen, terwijl ontwikkelingslanden die in werkelijkheid wel nog steeds behoefte aan ondersteuning vaak in de kou bleven staan. Ontwikkelde landen waren dan ook van mening dat de tweedeling van de *UNFCCC* achterhaald was en dat hedendaagse criteria voor de kwalificatie als ontwikkelingsland zich opdrongen. Dit argument was overigens volledig terecht: de hierboven geschetste derde begrenzing van het *CBDR*-begrip stelt dat een regime dat voorziet in differentiatie moet ophouden te bestaan (of aangepast moet worden in dit geval) wanneer de relevante verschillen ophouden te bestaan.
307. Alhoewel alle Partijen ondertussen erkenden dat gezamenlijke actie tegen de klimaatverandering vereist was, wouden vooral de *BASIC*- en *LMDC*-coalities de Bijlagen van het Verdrag evenwel behouden. De overige coalities van ontwikkelingslanden namen een meer gematigde positie in en stelden, net zoals de geïndustrialiseerde landen, dat het principe moest worden geïnterpreteerd op een evolutieve manier, met inachtneming van nationale omstandigheden. Deze ontwikkeling liet zich ook merken in de klimaatonderhandelingen vanaf COP 15 in Kopenhagen, waarbij ondanks dat verbintenissen van *alle* Partijen zouden vereist zijn, een groeiende erkenning van de urgentie dat differentiatie de relevante verschillen tussen de armste landen, opkomende economieën en industrielanden moest weerspiegelen te constateren was.
308. Deze evolutie opende uiteindelijk de weg naar het Akkoord van Parijs, dat enerzijds voorziet in opgelegde verbintenissen voor alle Partijen (*top-down*-element) en anderzijds in zelf-differentiatie op basis van *NDCs* (*bottom-up*-element). Binnen de groep van ontwikkelingslanden wordt daarnaast verder gedifferentieerd door in verschillende bepalingen van het Akkoord te voorzien in een preferentiële behandeling voor *SIDS* en *LDCs*. Deze gunstige kentering was toe te schrijven aan de toevoeging van een derde component aan het *CBDR*-begrip, namelijk deze van de ‘nationale omstandigheden’. Het *Paris Agreement* verwijst nergens naar de termen Annex I-, Annex II- of non-

Annex I-land, waardoor ontwikkelingslanden, als hun nationale omstandigheden wijzigen, geleidelijk aan als ‘ontwikkeld’ kunnen worden beschouwd, zonder dat een amendement bij de Bijlagen van het Verdrag vereist zal zijn. Waarschijnlijk zal dit echter vooral nadelig uitdraaien voor ontwikkelingslanden wat betreft financiële bijstand. Meer bepaald kunnen sommige landen onterecht claimen dat zij nog steeds als ontwikkelingsland moeten worden beschouwd, waardoor zij geen financiële ondersteuning moeten *verstrekken*, maar wel bijstand kunnen *verkrijgen*. Daardoor wordt het aantal donoren mogelijks ook sterk beperkt, ten nadele van zij die echt bijstand behoeven. Ondanks dat in het PA nergens verwezen wordt naar de historische verantwoordelijkheid van ontwikkelde landen, terwijl ontwikkelingslanden hier bijna allen de nadruk op legden in hun *submissions* en *INDCs*, voorziet het Akkoord wel dat industrielanden nog steeds het voortouw moeten nemen bij het tegengaan van de klimaatopwarming (in de preambule, de bepaling omtrent mitigatie en in de bepaling betreffende financiële ondersteuning).

309. Om verder te kunnen uitmaken of het Akkoord als gunstig kan worden beschouwd voor ontwikkelingslanden en kleine eilandstaten, zal worden overgegaan tot een synthese van de bepalingen omtrent de drie actiegebieden (mitigatie, adaptatie en *loss en damage*). Doordat deze artikelen vooral procedureel van aard blijken, zonder dat ze inhoudelijk werkelijk iets betekenen, zijn ontwikkelingslanden in werkelijkheid echter nog steeds afhankelijk van de goede wil van industrielanden wat betreft financiële en technologische ondersteuning en capaciteitsopbouw, de drie implementatiemiddelen, die daarna worden besproken. Tot slot worden de drie elementen om transparantie en het ambitieniveau te waarborgen (het Transparantieraamwerk, de *global stocktakes* en het *Facilitative Compliance Mechanism*) geëvalueerd.
310. Voor ontwikkelingslanden en vooral voor *SIDS* was het cruciaal dat een 1,5° C-doelstelling in het Akkoord zou worden opgenomen, aangezien velen van hen zouden ‘wegzinken’ bij een opwarming van twee graden. Velen zagen dit als dé grootste overwinning voor kleine eilandstaten van het PA. De president van Tuvalu omschreef het Akkoord zelfs als een “*Sipikana (beautiful) Agreement*”, dat Tuvalu en de rest van de wereld zou redden⁷³⁸. Verschillende milieugroeperingen waren over het algemeen echter minder enthousiast en schilderden het akkoord af als “*too weak*”, “*a mixed bag*”, “*reflecting short-term interests*”⁷³⁹. De kans dat de 1,5° C, en zelfs deze van 2° C, zal worden behaald, is inderdaad zeer miniem.
311. Artikel 4.1 voorziet in een ‘zo snel mogelijke’ piek van de wereldwijde uitstoot. Alhoewel wordt erkend dat ontwikkelingslanden er langer over zullen doen om deze piek te bereiken, wordt geen concreet piekjaar voorzien om binnen de algemene doelstelling van het Akkoord te blijven. Over een

⁷³⁸ X, *Post COP 21 Agreement*, <http://pacificidf.org/climate-change-forum-post-cop21-paris-agreement/> (consultatie 10 augustus 2017).

⁷³⁹ F. HARVEY, *Paris climate deal too weak to help poor, critics warn*, <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/14/paris-climate-change-deal-cop21-oxfam-actionaid> (consultatie 10 augustus 2017); V. MOHANI, *Paris pact not enough to save the world*, <http://timesofindia.indiatimes.com/home/environment/global-warming/Paris-pact-not-enough-to-save-the-world/articleshow/50165204.cms> (consultatie 10 augustus 2017).

concreet jaartal waartegen volledige decarbonisatie moet plaatsvinden wordt bovendien gezwegen. Er wordt louter en alleen gesteld dat een balans moet worden bereikt in de tweede helft van de 21^e eeuw. Hieruit kan evenwel worden afgeleid dat de emissiepiek ten laatste moet plaatsvinden tegen 2050 en dat de globale uitstoot vanaf dat ogenblik moet afnemen. Dit jaartal ligt wel nog zeer ver weg ... China kondigde enkele jaren geleden zelfs reeds aan in het (louter politieke) akkoord met de Verenigde Staten dat het de nationale uitstoot al zou laten pieken tegen 2030. Dit lijkt een meer optimistische doelstelling als we de klimaatopwarming effectief binnen de perken willen houden.

312. Wat betreft mitigatie voorziet het Paris Agreement, in tegenstelling tot het Kyoto Protocol, niet in bindende emissiereductiedoelstellingen. In plaats daarvan stelt het Akkoord een *verplicht* systeem van voorbereiding en communicatie van *Nationally Determined Contributions* in voor *alle* Partijen. Doordat de *NDCs* naast mitigatie ook betrekking moeten hebben op adaptatie, financiële en technologische bijstand, werd een concrete eis van ontwikkelingslanden ingewilligd. Het grote nadeel van deze *self differentiation-approach* is wel dat zij leidt tot een zogenaamde *ambition gap*. De ingediende *NDCs* zouden de opwarming van de aarde namelijk niet beperken tot de voorziene twee graden-grens. De temperatuurstijging zou eerder proporties aannemen van 2,7° tot 3,5° C.
313. Onder andere de *LDC*-coalitie deed naar aanleiding van de Klimaatconferentie in Parijs een concreet voorstel wat betreft het type mitigatieverbintenissen dat Partijen zouden moeten aangaan. De groepering stelde "*economy wide emissions*" voor, maar voor de meest kwetsbare landen zouden andere mogelijkheden moeten worden opengelaten en zou rekening moeten worden gehouden met hun nationale omstandigheden. Het Akkoord van Kopenhagen voorzag in een gelijke benadering, waarbij aan Annex I-Partijen "*quantified economy wide targets*" zouden worden opgelegd, non-Annex I-Partijen "*mitigation actions*" zouden moeten ondernemen en *LDCs* en *SIDS* "*voluntary actions*" zouden kunnen aangaan "*on the basis of support*". In lijn hiermee voorziet artikel 4.4 van het PA dat ontwikkelde landen de leiding zouden moeten blijven nemen door het aangaan van "*economy wide absolute emission reduction targets*" en ontwikkelingslanden hun mitigatie-inspanningen zouden moeten blijven aanscherpen, om op termijn over te schakelen naar "*economy wide emission reduction or limitation targets*", in het licht van verschillende nationale omstandigheden. Daarenboven mogen de *Least Developed Countries* en *Small Island Developing States* strategieën, plannen en acties voorbereiden en communiceren, rekening houdend met hun specifieke omstandigheden. Daarenboven moet ontwikkelingsland bijstand worden geboden bij het implementeren van hun *NDCs*. Teleurstellend voor ontwikkelingslanden is evenwel dat de bepaling voor industrielanden – net zoals de doelstellingen vervat in hun *NDCs* – niet in bindende bewoordingen werd opgesteld.
314. Een belangrijke tendens binnen het internationale klimaatbeleid, waar te nemen vanaf de millenniumwisseling en verankerd in het PA, betreft de toenemende aandacht voor adaptatie als volwaardig actiegebied. Mitigatie is namelijk vrij irrelevant voor landen die een zeer geringe uitstoot

hebben. Vooral *SIDS* hebben belang bij doeltreffende aanpassingsmaatregelen en meer bepaald tegen de consequenties van de zeespiegelstijging. Naast de uitgebreide bepaling van artikel 7 omtrent adaptatie wordt ook in de algemene doelstelling van het Akkoord een afzonderlijk lid gewijd aan adaptatie. In artikel 7.4 wordt daarnaast een expliciete link gelegd tussen de doeltreffendheid van mitigatie en adaptatie en doorheen de hele bepaling worden onder meer de behoeften van ontwikkelingslanden die bijzonder gevoelig zijn voor de nadelige effecten van de klimaatverandering en hun adaptatie-inspanningen erkend. Voor *alle* Partijen geldt de *verplichting* om adaptatieplannen en -acties op te stellen en te communiceren, waarbij het *Green Climate Fund* bijstand moet verlenen aan *LDCs* en ‘andere ontwikkelingslanden’ bij de opmaak van hun plannen en -acties. Een negatief gegeven is echter wel dat er, ondanks dat ondersteuning *moet* worden geboden aan ontwikkelingslanden, geen concrete financieringsdoelstelling omtrent adaptatie in het Akkoord werd ingeschreven.

315. Een grote overwinning voor ontwikkelingslanden en meer bepaald voor kleine eilandstaten betreft de opname van het derde actiegebied, *loss and damage*, in een aparte bepaling van het Akkoord, losstaand van adaptatie. De *AOSIS* drong hier immers reeds van bij de aanvang van de *UNFCCC*-onderhandelingen op aan. Een concrete verwijzing naar *loss and damage* werd jammer genoeg geschrapt uit de algemene doelstelling van het PA. Verder wordt door de bijhorende *COP*-beslissing een *Task Force on Climate-Related Displacement* ingesteld, verantwoordelijk voor de ontwikkeling van aanbevelingen en voorstellen omtrent het afwenden van *displacement* of teneinde de impact daarvan te minimaliseren. Artikel 8 verankert bovendien het *Warsaw International Mechanism on Loss and Damage* in het Akkoord, zodat het een permanent mechanisme vormt. Normaliter zou het Mechanisme immers worden beëindigd na afloop van COP 22 in Marrakesh. In ruil daarvoor moesten ontwikkelingslanden wel een zeer grote toegeving doen: in de *COP*-beslissing bij het PA wordt bepaald dat artikel 8 geen juridische grond voor een aansprakelijkheids- of compensatievordering kan vormen. Alhoewel kan worden betwijfeld of zulke vordering succesvol zou kunnen worden ingesteld, valt deze uitsluiting vooral te betreuren voor *SIDS*, die zich in de grootste mate geconfronteerd zien met de nefaste gevolgen van de klimaatopwarming. Dat geen financiële verplichtingen omtrent *loss and damage* werden opgenomen in het Akkoord valt echter het meest te betreuren.
316. Opdat ontwikkelingslanden bereid zouden geweest zijn tot emissiereductie, stelden zij hier voldoende financiële ondersteuning tegenover. Ontwikkelde landen zijn overeenkomstig artikel 9.1 *verplicht* om financiële bijstand te verlenen aan ontwikkelingslanden. Dezelfde bepaling voegt daaraan toe dat zij de leiding zouden moeten blijven nemen wat betreft de mobilisatie van financiële middelen. In tegenstelling tot de eerstgenoemde verbintenis werden deze laatste bewoordingen evenwel als niet-obligatoir geformuleerd. Bovendien wordt, in tegenstelling tot het Kyoto Protocol, nergens bepaald dat nieuwe, aanvullende middelen moeten worden voorzien. Het PA voorziet er daarnaast in dat ‘andere Partijen’ (dan ontwikkelingslanden) vrijwillig financieringsverbintenissen

op zich kunnen nemen ten voordele van andere ontwikkelingslanden. De vraag kan echter worden gesteld wat met de bewoordingen ‘andere Partijen’ wordt bedoeld, zodat meer dan waarschijnlijk nog veel discussie hieromtrent zal ontstaan en vele landen zullen pogen om te ontsnappen aan hun financieringsverbintenissen. Hoe de verbintenis die werd afgesproken in Kopenhagen om jaarlijks 100 miljard dollar ten voordele van ontwikkelingslanden te voorzien concreet zal worden ingevuld, heerst voorts nog steeds veel onduidelijkheid. Ondanks dat, zoals hierboven reeds vermeld, geen financieringsverbintenissen omtrent *loss and damage* werden vooropgesteld, kan de bepaling die voorziet in een balans tussen mitigatie en adaptatie wat betreft financiële toezeggingen wel worden gezien als een belangrijk pluspunt voor ontwikkelingslanden. Evenwel werd hieraan geen concrete kwantitatieve doelstelling gekoppeld en werd het artikel veeleer in zwakke bewoordingen opgesteld.

317. Alhoewel het Paris Agreement duidelijk uitgebreider is wat betreft technologische bijstand dan het Kyoto Protocol, is het in de eerste plaats een jammere zaak voor ontwikkelingslanden dat geen enkele vermelding wordt gemaakt van het *intellectual property rights*-probleem. Wel werd door artikel 10.4 het Technologiëkaderwerk opgesteld, dat het bestaande Technologiëmechanisme ondersteuning zal bieden door middel van onderzoek en ontwikkeling van technologieën. Voorts werd een expliciete link gelegd tussen technologie-overdracht en financiering, waardoor dus niet alleen ondersteuning omtrent dit actiegebied zal worden geboden door het Technologiëmechanisme, maar ook door het *GEF*. Financiële ondersteuning bij de implementatie van de bepaling omtrent technologische ondersteuning wordt bovendien verplicht gesteld.
318. Capaciteitsopbouw werd, net zoals adaptatie en *loss and damage*, in het verleden eerder als nevenelement beschouwd. Alhoewel het PA hier op het eerste gezicht verandering lijkt in te brengen, is de bepaling omtrent *capacity building* toch veeleer in zwakke bewoordingen opgesteld: alle Partijen zouden moeten samenwerken bij de implementatie van maatregelen betreffende capaciteitsopbouw en ontwikkelde landen zouden daarenboven in meer bijstand daaromtrent moeten voorzien. Enkel artikel 11.4 voorziet in een *hard commitment* voor ontwikkelde landen wat betreft de communicatie van voorstellen omtrent capaciteitsopbouw. Voor ontwikkelingslanden daarentegen geldt deze bepaling louter als *aanbeveling*. Toch is het goed dat het *Paris Committee on Capacity Building* werd ingesteld en dat de specifieke behoeften van ontwikkelingslanden en meer in het bijzonder *LDCs* en zij die bijzonder kwetsbaar zijn voor de negatieve gevolgen van de klimaatverandering, zoals *SIDS*, expliciet worden erkend in het eerste lid van artikel 11.
319. In tegenstelling tot de vermelding daarvan in vele *INDCs*, wordt nergens in het PA verwezen naar artikel 4.7 van de *UNFCCC*, dat de uitvoering van verbintenissen van ontwikkelingslanden afhankelijk stelt van de door ontwikkelde landen verleende ondersteuning. In artikel 3 wordt wel voorzichtig melding gemaakt van de noodzaak van ondersteuning van ontwikkelingslanden bij de implementatie van hun verbintenissen.

320. Het dynamische en flexibele karakter van het *CBDR*-begrip komt in het *Paris Agreement* misschien wel het meest tot uiting in de bepaling omtrent het Transparantiekaderwerk. Artikel 13 voorziet expliciet in flexibiliteit ten voordele van ontwikkelingslanden die zulks behoeven in het licht van hun capaciteiten. Ondanks dat ontwikkelingslanden liever het strikt gedifferentieerde systeem van de *Cancún Agreements* behouden zagen, werd uiteindelijk gekozen voor een transparantiesysteem waarbij toch ook licht werd gedifferentieerd en werd voorzien in:

- wat betreft mitigatie en adaptatie: *eenvormige*, respectievelijk *bindende* en *niet bindende*, informatieverplichtingen voor *zowel ontwikkelde landen als ontwikkelingslanden*; en
- wat betreft bijstand: *bindende* informatieverplichtingen voor *ontwikkelde landen* en *niet bindende* informatieverplichtingen voor *ontwikkelingslanden*.

Wat betreft het tijds kader waarbij hun verbintenissen moeten worden nageleefd, wordt enige flexibiliteit toegestaan ten voordele van ontwikkelingslanden en verder gedifferentieerd ten voordele van *LDCs* en *SIDS*. Dit was voor *LDCs* ook reeds het geval onder het Kyoto Protocol. De informatie verstrekt omtrent mitigatie en bijstand maakt bovendien het voorwerp uit van een, eveneens met het Kyoto Protocol te vergelijken, *Technical Expert Review*. Positief voor ontwikkelingslanden betreft daarnaast het *Capacity-building Initiative for Transparency*, ingesteld door de bijhorende *COP*-beslissing, dat ontwikkelingslanden (op aanvraag) zal bijstaan bij de implementatie van hun bovenstaande verbintenissen. Bovendien wordt voorzien dat ook ontwikkelde landen hierbij verplichte ondersteuning moeten bieden aan ontwikkelingslanden. Wederom wordt echter geen melding gemaakt van transparantie aangaande *loss and damage*.

De *global stocktakes* en de facilitatieve dialoog tussen Partijen in 2018 waarin artikel 14 van het Akkoord en de bijhorende *COP*-beslissing voorzien, zullen in hoofdzaak een belangrijke rol spelen bij het overbruggen van de *ambition gap*.

In essentie zal het er dus op aankomen om Partijen aan te sporen tot naleving van de verbintenissen ingeschreven in hun Contributies door middel van het Transparantiekaderwerk (en de daarbijhorende *Technical Expert Review* voor sommige onderdelen) en de uitkomst van de *global stocktakes*.

321. Evenwel werd overeenkomstig artikel 15.1 ook een *Facilitative Compliance Mechanism* ingesteld, dat op gelijke manier van toepassing zal zijn op alle Partijen, maar wel rekening dient te houden met hun nationale mogelijkheden en omstandigheden. Hoe dit Mechanisme concreet zal worden ingevuld, valt af te wachten, maar het staat wel reeds vast dat het geen *hard consequences* zal kunnen verbinden aan niet-naleving, aangezien het louter facilitatief en niet-punitief van aard is.

322. Er kan dan ook worden besloten dat het Akkoord zeker als een succes voor ontwikkelingslanden en kleine eilandstaten kan worden aangezien. Toch zal veel afhangen van de verdere uitwerking van de veelal niet bindende, in zwakke bewoordingen opgestelde doelstellingen, overige bepalingen en

procedures van het PA. COP 22 te Marrakesh in 2016 boekte alvast weinig vooruitgang. Hopelijk brengt de facilitatieve dialoog die volgend jaar zal plaatsvinden enige verbetering.

Bibliografie

Verdragen

Charter of the United Nations (24 oktober 1945), 1 *UNTS*, XVI.

Vienna Convention on the Law of Treaties (23 mei 1969), 1155 *UNTS*, 331.

Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer (22 maart 1985), 1513 *UNTS*, 293.

Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer (16 september 1987), 1522 *UNTS*, 3.

United Nations Framework Convention on Climate Change (9 mei 1992), 1771 *UNTS*, 107.

Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change (10 december 1997), 2303 *UNTS*, 162.

Verklaringen

The Hague Declaration on the Environment (11 maart 1989), *UN Doc. A/44/340* (1989).

Noordwijk Declaration on Atmospheric Pollution and Climate Change (7 november 1989), *UN Doc. A/C-2/44/5* (1989).

Malé Declaration on Global Warming and Sea Level Rise (22 november 1989), *UN Doc. A/C.2/44/7* (1989).

Rio Declaration on Environment and Development (14 juni 1992), *UN Doc. A/CONF.151/26* (1992).

Resoluties van de Algemene Vergadering van de VN

Resolutie 2997 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (15 december 1972), *UN Doc. A/RES/2997 (XXVII)* (1972).

Resolutie 2768 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (18 november 1971), *UN Doc. A/RES/2768 (XXVI)* (1971).

Resolutie 43/53 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (6 december 1988), *UN Doc. A/RES/43/53* (1988).

Resolutie 44/206 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (22 december 1989), *UN Doc. A/RES/44/206* (1989).

Resolutie 45/212 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 1990), *UN Doc. A/RES/45/212* (1990).

Resolutie 66/288 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (11 september 2012), *UN Doc. A/RES/66/288* (2012).

Resolutie 69/15 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (15 december 2014), *UN Doc. A/RES/69/15* (2014).

Resolutie 70/1 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (25 september 2015), *UN Doc. A/RES/70/1* (2015).

Rapporten van de Verenigde Naties

Report of the United Nations Conference on the Human Environment (16 juni 1972), *UN Doc. A/CONF.48/14* (1972).

Report of the World Commission on Environment and Development (4 augustus 1987), *UN Doc. A/42/427* (1987).

Report of the United Nations Conference on Environment and Development (12 augustus 1992), *UN Doc. A/CONF.151/26/Vol. 1* (1992).

Report of the International Meeting to Review the Implementation of the Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (13 januari 2005), *UN Doc. A/CONF.207/CRP.7* (2005).

COP-beslissingen

Beslissing 1/CP.1, The Berlin Mandate: Review of the adequacy of Article 4, paragraph 2 (a) and (b), of the Convention, including proposals related to a protocol and decisions on follow-up (6 juni 1995), *UN Doc. FCCC/CP/1995/7/Add.1* (1995).

Beslissing 9/CP.2, Communications from Parties included in Annex I to the Convention: guidelines, schedule and process for consideration (29 oktober 1996), *UN Doc. FCCC/CP/1996/15/Add.1* (1996).

Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998).

Beslissing 10/CP.4, Multilateral Consultative Process (25 januari 1999), *UN Doc. FCCC/CP/1998/16/Add.1* (1999).

Beslissing 2/CP.7, Capacity building in developing countries (non-Annex I Parties) (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002)

Beslissing 3/CP.7, Capacity building in countries with economies in transition (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002).

Beslissing 4/CP.7, Development and transfer of technologies (decisions 4/CP.4 and 9/CP.5) (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002).

Beslissing 10/CP.7, Funding under the Kyoto Protocol (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.1* (2002).

Beslissing 24/CP.7, Procedures and mechanisms relating to compliance under the Kyoto Protocol (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.3* (2002).

Beslissing 26/CP.7, Amendment to the list in Annex II to the Convention (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.4* (2002).

Beslissing 28/CP.7, Guidelines for the preparation of national adaptation programmes of action (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.4* (2002).

Beslissing 2/CP.11, Five-year programme of work of the Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice on impacts, vulnerability and adaptation to climate change (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/CP/2005/5/Add.1* (2006).

Beslissing 1/CP.13, Bali Action Plan (14 maart 2008), *UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1* (2008).

Beslissing 4/CP.13, Development and transfer of technologies under the Subsidiary Body for Implementation (14 maart 2008), *UN Doc. FCCC/CP/2007/6/Add.1* (2008).

Beslissing 2/CP.14, Development and transfer of technologies (18 maart 2009), *UN Doc. FCCC/CP/2008/7/Add.1* (2009).

Beslissing 2/CP.15, Copenhagen Accord (30 maart 2010), *UN Doc. FCCC/CP/2009/11/Add.1* (2010).

Beslissing 3/CP.15, Amendment to Annex I to the Convention (30 maart 2010), *UN Doc. FCCC/CP/2009/11/Add.1* (2010).

Beslissing 1/CP.16, The Cancun Agreements: Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (15 maart 2011), *UN Doc. FCCC/CP/2010/7/Add.1* (2011).

Beslissing 1/CP.17, Establishment of an Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.1* (2012).

Beslissing 2/CP.17, Outcome of the work of the Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.1* (2012).

Beslissing 7/CP.17, Work programme on loss and damage (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.2* (2012).

Beslissing 10/CP.17, Amendment to Annex I to the Convention (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.2* (2012).

Beslissing 1/CP.18, Agreed outcome pursuant to the Bali Action Plan (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

Beslissing 2/CP.18, Advancing the Durban Platform (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

Beslissing 3/CP.18, Approaches to address loss and damage associated with climate change impacts in developing countries that are particularly vulnerable to the adverse effects of climate change to enhance adaptive capacity (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

Beslissing 4/CP.18, Work programme on long-term finance (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/CP/2012/8/Add.1* (2013).

Beslissing 1/CP.19, Further advancing the Durban Platform (31 januari 2014), *UN Doc. FCCC/CP/2013/10/Add.1* (2014).

Beslissing 2/CP.19, Warsaw international mechanism for loss and damage associated with climate change impacts (31 januari 2014), *UN Doc. FCCC/CP/2013/10/Add.1* (2014).

Beslissing 1/CP.20, Lima Call for Climate Action (2 februari 2015), *UN Doc. FCCC/CP/2014/10/Add.1* (2015).

Beslissing 1/CP.21, Adoption of the Paris Agreement (12 december 2015), *UN Doc. FCCC/CP/2015/L.9/Rev.1* (2015).

Beslissing 5/CP.21, Long-term climate finance (29 januari 2016), *UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.2* (2016).

Beslissing 13/CP.21, Linkages between the Technology Mechanism and the Financial Mechanism of the Convention (29 januari 2016), *UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.2* (2016).

Beslissing 2/CP.22, Paris Committee on Capacity-building (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2016/10/Add.1* (2017).

Beslissing 7/CP.22, Long-term climate finance (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2016/10/Add.1* (2017).

Beslissing 1/CMP.1, Consideration of commitments for subsequent periods for Parties included in Annex I to the Convention under Article 3, paragraph 9, of the Kyoto Protocol (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.1* (2006).

Beslissing 29/CMP.1, Capacity-building relating to the implementation of the Kyoto Protocol in developing countries (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.4* (2006).

Beslissing 30/CMP.1, Capacity-building relating to the implementation of the Kyoto Protocol in Parties with economies in transition (30 maart 2006), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2005/8/Add.4* (2006).

Beslissing 1/CMP.8, Annex I: Doha amendment to the Kyoto Protocol (28 februari 2013), *UN Doc. FCCC/KP/CMP/2012/13/Add.1* (2013).

Beslissing 1/CMA.1, Matters relating to the implementation of the Paris Agreement (31 januari 2017), *UN Doc. FCCC/PA/CMA/2016/3/Add.1* (2017).

Andere documenten uitgaande van het UNFCCC

UNFCCC, Negotiation of a Framework Convention on Climate Change. Elements related to mechanisms. Vanuatu: draft annex relating to Article 23 (Insurance) for inclusion in the revised single text on elements relating to mechanisms (17 december 1991), *UN Doc. A/AC.237/WG.II/CRP.8* (1991).

UNFCCC, Implementation of the Berlin Mandate. Additional proposals from Parties (30 mei 1997), *UN Doc. FCCC/AGBM/1997/MISC.1/Add.3* (1997).

UNFCCC, Negotiating text. Note by the Chair (19 mei 2009), *UN Doc. FCCC/AWGLCA/2009/8* (2009).

UNFCCC, A literature review on the topics in the context of thematic area 2 of the work programme on loss and damage: a range of approaches to address loss and damage associated with the adverse effects of climate change (15 november 2012), *UN Doc. FCCC/SBI/2012/INF.14* (2012).

UNFCCC, Canada's withdrawal from the Kyoto Protocol and its effects on Canada's reporting obligations under the Protocol (20 augustus 2014), *UN Doc. CC/EB/25/2014/2* (2014).

UNFCCC, Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action, Second session, part eight, Geneva (February 8-13, 2015), Agenda item 3: implementation of all the elements of decision 1/CP.17 Negotiating text (25 februari 2015), *UN Doc. FCCC/ADP/2015/1* (2015).

UNFCCC, Non-paper. Note by the Co-Chairs (5 oktober 2015), *UN Doc. ADP.2015.8.InformalNote* (2015).

UNFCCC, Draft Paris Outcome (5 december 2015), *UN Doc. FCCC/ADP/2015/L.6/Rev.1* (2015).

UNFCCC, *Draft Paris Outcome* (9 december 2015), <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/da01.pdf> (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, *Draft Paris Outcome* (10 december 2015), <http://unfccc.int/resource/docs/2015/cop21/eng/da02.pdf> (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, Draft Decision (12 december 2015), *UN Doc. FCCC/CP/2015/L.9/Rev. 1* (2015).

UNFCCC, Technology framework under Article 10, paragraph 4, of the Paris Agreement (24 mei 2016), *UN Doc. FCCC/SBSTA/2016/L.8* (2016).

UNFCCC, Biennial submissions from developed country Parties on their updated strategies and approaches for scaling up climate finance from 2014 to 2020 (25 april 2017), *UN Doc. FCCC/CP/2017/INF.1* (2017).

UNFCCC, Workshop on the development of modalities, procedures and guidelines for the transparency framework for action and support referred to in Article 13 of the Paris Agreement. Report by the Co-Chairs of the Ad Hoc Working Group on the Paris Agreement (4 mei 2017), *UN Doc. FCCC/APA/2017/INF.2* (2017).

Submissions en NDCs

Azerbeidjan, *Information, views and proposals of Azerbaijan Republic on matters related to the work of ADP* (5 november 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_azerbaidjan_20131105.pdf (consultatie 30 mei 2017).

AILAC, *Submission by the Independent Alliance of Latin America and the Caribbean – Planning of Work in 2013* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ailac_workstream1_20130301.pdf (consultatie 2 mei 2017).

AILAC, *Submission on the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform* (10 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2.4_submission_by_ailac_20140310.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Africa Group, *Submission by Swaziland on behalf of the Africa Group on the Vision, Ambition and Principle under the ADP* (5 september 2012), http://unfccc.int/files/meetings/ad_hoc_working_groups/kp/application/pdf/adp_africangroup_050912.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Africa Group, *Submission by Swaziland on behalf of the African Group on adaptation in the 2015 Agreement* (8 oktober 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_african_group_workstream_1_adaptation_20131008.pdf (consultatie 3 juni 2017).

Africa Group, *Submission by Sudan on behalf of the Africa Group: Intended Nationally Determined Contributions under the ADP* (31 mei 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/adp_ws1_contr_africangroup.pdf (consultatie 1 juni 2017).

Algerije, *The People's Democratic Republic of Algeria Intended Nationally Determined Contribution* (3 september 2015) [http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Algeria%20First/Algeria%20-%20INDC%20\(English%20unofficial%20translation\)%20September%2003.2015.pdf](http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Algeria%20First/Algeria%20-%20INDC%20(English%20unofficial%20translation)%20September%2003.2015.pdf) (consultatie 29 juli 2017).

AOSIS, *Additional inputs on how best to advance the work of the ADP in Doha and beyond', as requested by the ADP Co-Chairs in their joint message of 24 September 2012* (14 november 2012), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_aosis_workstream1and2_14112012.pdf (consultatie 2 mei 2017).

AOSIS, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Information, views and proposals on matters related to the work of the ADP, including, inter alia, mitigation, adaptation, finance, technology, development and transfer, capacity-building, and transparency of action and support, addressing aspects such as those indicated in paragraph 13 (a)-(d) of the ADP conclusions* (12 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_aosis_workstream_1_20130315.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Antigua and Barbuda, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (15 oktober 2015), http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Antigua%20and%20Barbuda/1/INDC_Antigua_Barbuda.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Australië, *Submission to the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP) on the 2015 Agreement* (26 mei 2014), [https://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/australia s submission to the ad hoc working group on the durban platform for enhanced action \(adp\).pdf](https://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/australia%20submission%20to%20the%20ad%20hoc%20working%20group%20on%20the%20durban%20platform%20for%20enhanced%20action%20(adp).pdf) (consultatie 1 mei 2017).

Bahamas, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (17 november 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Bahamas/1/Bahamas%20INDC%20Submission.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Bahrein, *Submission by Bahrain* (24 november 2015), [http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Bahrain%20First/INDC Kingdom of Bahrain.pdf](http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Bahrain%20First/INDC%20Kingdom%20of%20Bahrain.pdf) (consultatie 2 mei 2017).

Belize, *Belize INDC* (1 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Belize/1/Belize%20INDCS.pdf> (consultatie 29 juli 2017).

Bolivia, *Intended Nationally Determined Contribution from the Plurinational State of Bolivia* (12 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Bolivia/1/INDC-Bolivia-english.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

Brazilië, *Views of Brazil on the implementation of all the elements of Decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6, on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (“Workstream 1”)* (12 september 2013), [http://unfccc.int/files/documentation/submissions from parties/adp/application/pdf/adp brazil workstream 1 brazilian proposal 2013 0912.pdf](http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_brazil_workstream_1_brazilian_proposal_2013_0912.pdf) (consultatie 2 mei 2017).

Brazilië, *Views of Brazil on the elements of the new agreement under the Convention applicable to all Parties* (6 november 2014), http://www4.unfccc.int/submissions/Lists/OSPSubmissionUpload/7399_130602104651393682-BRAZIL%20ADP%20Elements.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Brazilië, *Intended nationally determined contribution towards achieving the objective of the United Nations Framework Convention on Climate Change* (28 september 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Brazil/1/BRAZIL%20iNDC%20english%20FINAL.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

Brazilië, *Federative Republic of Brazil Intended Nationally Determined Contribution towards achieving the objective of The United Nations Framework Convention on Climate Change* (2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Brazil%20First/BRAZIL%20iNDC%20english%20FINAL.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Canada, *Submission by Canada. Views on advancing the work of the Durban Platform* (12 april 2013), [http://unfccc.int/files/documentation/submissions from parties/adp/application/pdf/adp canada workstream 1 and 2 en 20130412.pdf](http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_canada_workstream_1_and_2_en_20130412.pdf) (consultatie 1 mei 2017).

Cambodja, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), [http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Cambodia/1/Cambodia%27s%20INDC%20to%20the%20UNFCCC.pdf](http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Cambodia/1/Cambodia%20s%20INDC%20to%20the%20UNFCCC.pdf) (consultatie 1 mei 2017).

Canada, *Canada’s INDC submission to the UNFCCC* (15 mei 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Canada/1/INDC%20%20Canada%20-%20English.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

China, *China’s Submission on the Work of the Ad Hoc Working Group on Durban Platform for Enhanced Action* (5 maart 2013) [http://unfccc.int/files/documentation/submissions from parties/adp/application/pdf/adp china workstream 1 20130305.pdf](http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_china_workstream_1_20130305.pdf) (consultatie 2 mei 2017).

China, *China's Submission on the Work of the Ad Hoc Working Group on Durban Platform for Enhanced Action* (6 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/20140306-submission_on_adp_by_china_without_cover_page.pdf 2014 (consultatie 2 mei 2017).

China, *Enhanced actions on climate change: China's Intended Nationally Determined Contributions* (30 juni 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/China/1/China's%20INDC%20-%20on%2030%20June%202015.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

Colombia, *INDC* (7 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Colombia/1/Colombia%20iNDC%20Unofficial%20translation%20Eng.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Cook-eilanden, *Intended Nationally Determined Contributions* (7 november 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Cook%20Islands%20First/Cook%20Islands%20INDCsFINAL7Nov.pdf> (consultatie 29 juli 2017).

Costa Rica, *Costa Rica's Intended Nationally Determined Contribution* (13 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Costa%20Rica%20First/INDC%20Costa%20Rica%20Version%202%200%20final%20ENG.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Cuba, *Cuba submission. Elements of the 2015 Agreed Outcome* (3 juni 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2_5_submission_by_cuba_20140603.pdf (consultatie 1 juni 2017).

Djibouti, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (28 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Lists/Submissions/DispForm.aspx?ID=513&ContentTypeId=0x0100B1516238C9764C47831DA00AD7F858AE> (consultatie 1 mei 2017).

Dominica, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC) of the Commonwealth of Dominica* (30 september 2015), [http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Dominica%20First/Commonwealth%20of%20Dominica%20Intended%20Nationally%20Determined%20Contributions%20\(INDC\).pdf](http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Dominica%20First/Commonwealth%20of%20Dominica%20Intended%20Nationally%20Determined%20Contributions%20(INDC).pdf) (consultatie 30 mei 2017).

Ecuador, *Proposal of Ecuador. Durban Platform* (3 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ecuador_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 2 mei 2017).

EIG, *Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP): scope, design and structure of the future legally binding instrument; application of principles and ways of reflecting enhanced action of the Parties; and lessons learnt. ADP 2* (4 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20130304.pdf (consultatie 2 mei 2017).

EIG, *2015 Agreement: contours and core elements, specific views in the area of mitigation, adaptation and means of implementation, and respective deliverables in 2013, and planning of work 2014/2015. ADP 2.3, Workstream 1* (23 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20130923.pdf (consultatie 2 mei 2017).

EIG, *Environmental Integrity Group (EIG), comprising Liechtenstein, Mexico, Monaco, the Republic of Korea, and Switzerland. Means of Implementation* (28 oktober 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eig_workstream_1_20131028.pdf (consultatie 2 mei 2017).

EIG, *EIG's views on the elements of the 2015 Agreement* (5 juni 2014), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2_5_submission_by_eig_20140605.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Eritrea, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (20 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Eritrea/1/ERITREA'S%20INDC%20REPORT%20SEP2015.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Ethiopië, *Ethiopia's Submission on Increasing the Level of Ambition at the Negotiations of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action towards Producing a new International Law under the Convention* (18 februari 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ethiopia_workstream1_18022013.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Europese Unie, *Implementation of all the elements of decision 1/CP. 17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6; (ADP)* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eu_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Europese Unie, *The scope, design and structure of the 2015 agreement* (16 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_eu_workstream_1_design_of_2015_agreement_20130916.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Europese Unie, *Further elaboration of elements of a step wise process for ambitious mitigation commitments in the 2015 agreement* (16 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/pdf/adp_eu_workstream_1_mitigation_20130916.ajust.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Europese Unie, *EU Submission on Mitigation in the 2015 Agreement* (28 mei 2014), http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/el-05-28-adp_ws1_submission.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Europese Unie, *Intended Nationally Determined Contribution of the EU and its Member States* (2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/European%20Union%20First/LV-03-06-EU%20INDC.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Guyana, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (23 november 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Lists/Submissions/DispForm.aspx?ID=544&ContentTypeId=0x0100B1516238C9764C47831DA00AD7F858AE> (consultatie 1 mei 2017).

Haïti, *Contribution Prévue Déterminée au niveau National* (30 september 2015), http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Haiti/1/CPDN_Republique%20d'Haiti.pdf (consultatie 1 mei 2017).

India, *Submission by India On the work of the Ad-hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action. Workstream I* (19 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_india_workstream_2_201303_09.pdf (consultatie 2 mei 2017).

India, *Submission by India on the Work of the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform For Enhanced Action: Workstream I* (13 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_india_workstream_1_20130913.pdf (consultatie 2 mei 2017).

India, *India's Intended Nationally Determined Contribution: Working towards climate justice* (1 oktober 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/India/1/INDIA%20INDC%20TO%20UNFCCC.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

Indonesië, *Submission by the Republic of Indonesia. Implementation of All Elements of Decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6 (ADP)* (8 maart 2013),

https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_indonesi_a_workstream_1_20130308.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Indonesië, *Intended Nationally Determined Contribution* (24 september 2017), http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Indonesia/1/INDC_REPUBLIC%20OF%20INDONESIA.pdf (consultatie 29 juli 2017).

Iran, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (19 november 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Iran/1/INDC%20Iran%20Final%20Text.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Japan, *Submission by Japan. Information, views and proposals on matters related to the work of Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (12 maart 2013), http://www.meti.go.jp/policy/energy_environment/global_warming/pdf/ADP_submission_Japan_WSI.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Japan, *Submission by Japan. Information, views and proposals on matters related to the work of Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (14 mei 2014), [http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/\[japan_submission\]_adp.pdf](http://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/[japan_submission]_adp.pdf) (consultatie 1 mei 2017).

Japan, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (17 juli 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Japan/1/20150717_Japan's%20INDC.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Jordanië, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Jordan/1/Jordan%20INDCs%20Final.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Kiribati, *Intended Nationally Determined Contribution* (augustus 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Kiribati%20First/INDC_KIRIBATI.pdf (consultatie 3 juni 2017).

LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on implementation of all the elements of decision 1/CP.17 (b) matters related to paragraphs 7 and 8 of the ADP* (1 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ldc_group_workstream_2_20130303.pdf (consultatie 30 mei 2017).

LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on the ADP. Work Stream 1: The 2015 Agreement, Building on the Conclusions of the ADP 1-2* (3 september 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_ldcs_20130903.pdf (consultatie 30 mei 2017).

LDC Group, *Submission by the Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group: Views and proposals on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (17 maart 2014), https://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/submission_by_nepal_on_behalf_of_ldc_group_on_views_and_proposals_on_the_work_of_the_adp.pdf (consultatie 2 mei 2017).

LDC Group, *Submission by Nepal on behalf of the Least Developed Countries Group on the ADP Co-Chairs' Non Paper of 7 July 2014 on Parties Views and Proposal on the Elements for a Draft Negotiating Text* (21 oktober 2014), http://www4.unfccc.int/submissions/Lists/OSPSubmissionUpload/39_99_130584499817551043-Submission%20by%20Nepal%20ADP_21%20Oct%202014.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Libanon, *Lebanon's Intended Nationally Determined Contribution under the United Nations Framework Convention on Climate Change* (20 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Lebanon/1/Republic%20of%20Lebanon%20-%20INDC%20-%20September%202015.pdf> (consultatie 29 juli 2017).

Liechtenstein, *Liechtenstein's Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (22 april 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Liechtenstein/1/150422_INDC_FL.pdf (consultatie 1 mei 2017).

LMDC, *Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP) Submission by the Like-Minded Developing Countries on Climate Change (LMDC)* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 1 mei 2017).

LMDC, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (13 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmdc_workstream_1_20130313.pdf (consultatie 30 mei 2017).

LMDC, *LMDC views on identification of elements in ADP Workstream 1* (18 november 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2_3_lmdc_workstream_1_20131118.pdf (consultatie 2 mei 2017).

LMDC, *Proposal from the Like-Minded Developing Countries in Climate Change (LMDC). Elements for a Draft Negotiating Text of the 2015 ADP Agreed Outcome of the UNFCCC* (3 juni 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp25_submission_by_malaysia_on_behalf_of_the_lmdc.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Malediven, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC)* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Maldives%20First/Maldives%20INDC.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Mexico, *Submission by Mexico to the Ad-Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP). 2015 Agreement: Indicative Elements for a Legally Binding Instrument (LBI)* (29 mei 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/submission_bymexico_indicative_elements_for_a_lbi.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Mexico, *Intended Nationally Determined Contribution* (2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Mexico/1/MEXICO%20INDC%2003.30.2015.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Monaco, *Principality of Monaco national contribution. United Nations Framework Convention on Climate Change* (29 juli 2015), http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Monaco/1/Monaco_INDC.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Nieuw Zeeland, *Submission to the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action. Work Stream 1* (12 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp2-4_submission_by_new_zealand_submission_20140312.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Nigeria, *Nigeria's Intended Nationally Determined Contribution* (26 september 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Nigeria%20First/Approved%20Nigeria's%20INDC_271115.pdf (consultatie 29 juli 2017).

Noorwegen, *Views on the work of the ADP, Workstream 1* (12 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_norway_workstream_1_20130308.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Noorwegen, *Submission to the ADP. Building the 2015 agreement – mitigation and transparency elements* (6 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/norway_submission_adp_-_mitigation.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Oekraïne, *Submission of Information, Views and Proposals from Ukraine on the Work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP)* (3 maart 2014), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/adp_submission_ukraine.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Pakistan, *Implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6 (ADP)* (1 maart 2013), https://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_pakistan_workstream_1_20130301.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Rusland, *Submission of information, views and proposals on the work of the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action: approaches to 2015 Agreement* (30 april 2014), https://unfccc.int/files/bodies/awg/application/pdf/submission-awg-dp-russia-april_2014-eng.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Saint Lucia, *Intended Nationally Determined Contribution under the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)* (17 november 2015), <http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Saint%20Lucia%20First/Saint%20Lucia%27s%20INDC%2018th%20November%202015.pdf> (consultatie 3 juni 2017).

San Marino, *Submission of San Marino to the ADP* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/San%20Marino/1/SAN%20MARINO%20INDC%20EN.pdf> (consultatie 30 mei 2017).

Saoedi-Arabië, *Submission on Elements of the 2015 Agreed Outcome* (8 maart 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_lmde_ws_1_20140309.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Singapore, *Submission by Singapore to the Ad Hoc Working Group on the Durban Platform For Enhanced Action – Workstream 1* (26 februari 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_singapore_workstream1_20130226.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Suriname, *Republic of Suriname. Intended Nationally Determined Contribution Under UNFCCC* (30 september 2015), <http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Suriname/1/INDC-2-Suriname%20300915.pdf> (consultatie 29 juli 2017).

Verenigde Staten, *ADP Workstream 1: 2015 Agreement Submission of the United States* (11 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_usa_workstream_1_20130312.pdf (consultatie 30 mei 2017).

Verenigde Staten, *U.S. Submission on Elements of the 2015 Agreement* (12 februari 2014), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/u.s._submission_on_elements_of_the_2105_agreement.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Zambia, *Intended Nationally Determined Contribution (INDC) to the 2015 agreement on climate change* (30 september 2015), http://www4.unfccc.int/ndcregistry/PublishedDocuments/Zambia%20First/FINAL+ZAMBIA%27S+INDC_1.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Zuid-Afrika, *Submission by South Africa. Durban Platform For Enhanced Action* (26 april 2013), http://unfccc.int/files/bodies/application/pdf/adp_south_africa_workstream_1_20130427.pdf (consultatie 2 mei 2017).

Zuid-Korea, *Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action (ADP). Second Session (ADP 2). Views on implementation of all the elements of decision 1/CP.17, (a) Matters related to paragraphs 2 to 6. Submission of the Republic of Korea* (19 maart 2013), http://unfccc.int/files/documentation/submissions_from_parties/adp/application/pdf/adp_republic_of_korea_workstream_1_20130319.pdf (consultatie 1 mei 2017).

Zwitserland, *Switzerland's Intended Nationally Determined Contribution (INDC) and clarifying information* (27 februari 2015), <http://www4.unfccc.int/Submissions/INDC/Published%20Documents/Switzerland/1/15%2002%2027%20INDC%20Contribution%20of%20Switzerland.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Assessment Reports van het IPCC

IPCC, *Climate Change. The IPCC scientific assessment*, Genève, IPCC, 1990.

IPCC, *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2007.

IPCC, *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014.

IPCC, *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Working Group II Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014.

IPCC, *Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Working Group III Contribution to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Genève, IPCC, 2014.

Internationale rechtspraak

PCA 4 april 1928, Island of Palmas, nr. 1925-01.

ICJ 20 februari 1969, North Sea Continental Shelf, *ICJ Reports* 1969, 3.

ICJ 27 juni 1986, Military and paramilitary activities in and against Nicaragua, *ICJ Reports* 1986, 14.

Boeken

AFIONIS, S., *The European Union in Climate Change Negotiations*, Oxford, Taylor & Francis, 2015, 214 p.

ALEXANDER, G.S. en SKAPSKA, G., *A Fourth Way?: privatization, property and the emergence of new market economics*, New York, Routledge, 1994, 360 p.

ATAPATTU, S., *Emerging principles of international environmental law*, New York, Transnational Publishers, 2006, 350 p.

BARNETT, J. en CAMPBELL, J., *Climate Change and Small Island States*, London, Earthscan, 2010, 218 p.

BARRETT, S., CARRARO, C. en DE MELO, J., *Towards a workable and effective climate regime*, Londen, CEPR Press, 2015, 548 p.

- BAUMERT, K.A., BLANCHARD, O., LLOSA, S. en PERKAUS, J.F., *Building on the Kyoto Protocol: options for protecting the climate*, Washington, World Resources Institute, 2002, 256 p.
- BIRNIE, P., BOYLE, A. en REDGWELL, C., *International Law and the Environment*, Oxford, Oxford University Press, 2009, 888 p.
- BODANSKY, D., BRUNNEE, J. en RAJAMANI, L., *International Climate Change Law*, Oxford, Oxford University Press, 2016, 416 p.
- BOLLEN, A. en VAN HUMBEECK, P., *Klimaatverandering en klimaatbeleid: een leidraad*, Gent, Academia Press, 2002, 470 p.
- BOSELMANN, K., *The principle of sustainability*, Hampshire, Ashgate Publishing Company, 2008, 256 p.
- BOYLE, A. en CHINKIN, C., *The making of international law*, Oxford, Oxford University Press, 2007, 341 p.
- BRUNNEE, J., DOELLE, M. en RAJAMANI, L., *Promoting compliance in an evolving climate regime*, Cambridge, Cambridge University Press, 512 p.
- BULATAO, L. en SANDS, P., *Financial resources and international funding mechanisms for the Climate Change Convention*, Washington, Centre for International Environmental Law, 1993, 205 p.
- CHERRY, T.L., HOVI, J. en MCEVOY, D., *Toward a new climate agreement: conflict, resolution and governance*, New York, Routledge, 2014, 328 p.
- CRAWFORD, J., *Brownlie's Principles of public international law*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 803 p.
- CRAWFORD, J., *The Creation of States in International Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 870 p.
- CRAWFORD, J. en KOSKENNIEMI, M., *The Cambridge Companion to International Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 471 p.
- CULLET, P., *Differential treatment in international environmental law*, Hampshire, Ashgate Publishing Company, 2003, 213 p.
- DEPLEDGE, J., *The organization of global negotiations: constructing the climate change regime*, Londen, Earthscan, 2005, 258 p.
- DUPUY, P.M. en KERBRAT, Y., *Droit International Public*, Parijs, Dalloz, 2010, 929 p.
- DWORKIN, R., *Taking rights seriously: new impressions with a reply to critics*, Cambridge, Londen, Duckworth, 1978, 371 p.
- GRAFTON, Q.R., NELSON, H.W., LAMBIE, N.R. en WYRWOLL, P.R., *A Dictionary of Climate Change and the Environment: Economics, Science and Policy*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2013, 496 p.
- GROTE, J., *Disappearing Island States in international law*, Leiden, Brill Nijhoff, 2015, 488 p.
- GRUBB, M., VROLIJK, C., BRACK, D. en FORSYTH, T., *The Kyoto Protocol: a guide and assessment*, Londen, Royal Institute of International Affairs, 1999, 342 p.
- GUPTA, J., 'On behalf of my delegation,...' *A survival guide for developing country climate negotiations*, Washington, Center for Sustainable Development of the Americas, 2000, 111 p.
- HALVORSEN, A.M., *Equality amongst unequals in international environmental law. Differential treatment for developing countries*, Colorado, Westview Press, 1999, 216 p.

- HARRIS, D.J., *Cases and Materials on International Law*, Londen, Sweet and Maxwell, 2004, 708 p.
- HOLLO, E.J., KULOVESI, K. en MEHLING, M., *Climate Change and the Law*, Dordrecht, Springer, 2012, 693 p.
- KELLERSMANN, B., *Die gemeinsame, aber differenzierte Verantwortlichkeit von Industriestaaten und Entwicklungsländern für den Schutz der globalen Umwelt*, Berlijn, Springer, 2000, 380 p.
- KELMAN, I., KIBUGI, R. en EISMA OSORIO, R.L., *Adaptation to Climate Change. ASEAN and Comparative Experiences*, New Jersey, World Scientific, 2015, 558 p.
- LAWRENCE, P., *Justice for future generations: climate change and international law*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2014, 256 p.
- LEPARD, B., *Customary international law: a new theory with practical applications*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, 419 p.
- LIM, B., SPANGER-SIEGFRIED, E., MALONE E. en HUQ, S., *Adaptation policy frameworks for climatic change: Developing strategies, policies and measures*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, 248 p.
- LUTERBACHER, U. en SPRINZ, D.F., *International Relations and Global Climate Change*, Cambridge, MIT Press, 2001, 343 p.
- NILSSON, S. en PITT, D.C., *Protecting the atmosphere: the Climate Change Convention and Its Context*, Londen, Earthscan, 1994, 209 p.
- OBERTHÜR, S., OTT, H.E., TARASOFSKY, R.G. en WEIZSÄCKER, E.U., *The Kyoto Protocol: international climate policy for the 21st Century*, Berlijn, Springer, 1999, 359 p.
- PAGE, E., *Climate change, justice and future generations*, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2006, 224 p.
- PAUW, P., BAUER, S., RICHERZHAGEN, C., BRANDI, C. en SCHMOLE, H., *Different perspectives on differentiated responsibilities. A state-of-the-art review of the notion of common but differentiated responsibilities in international negotiations*, Bonn, Deutsches Institut für Entwicklungspolitik, 2014, 76 p.
- POSNER, E.A. en WEISBACH, D., *Climate change justice*, Princeton, Princeton University Press, 2010, 232 p.
- RAJAMANI, L., *Differential Treatment In International Environmental Law*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 281 p.
- ROBINSON, E.A.G., *Economic consequences of the Size of Nations*, Londen, MacMillan, 1960, 447 p.
- SANDS, P., PEEL, J., AGUILAR, A.F. en MCKENZIE, R., *Principles of International Environmental Law*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012, 926 p.
- SOLTAU, F., *Fairness in International Climate Change Law and Policy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, 405 p.
- STOKKE, O.S., HOVI, J. en ULFSTEIN, G., *Implementing the Climate Regime: International Compliance*, Londen, Earthscan, 2005, 240 p.
- SUSSKIND, L.E., *Environmental diplomacy*, New York, Oxford University Press, 1994, 201 p.
- UNFCCC, *UNFCCC Handbook*, Bonn, Climate Change Secretariat, 2006.

VERHEYEN, R., *Climate change damage and international law: prevention duties and state responsibility*, Leiden, Brill Nijhoff, 2005, 406 p.

VERSCHUUREN, J. *Research Handbook on Climate Change Adaptation Law*, Northampton, Edward Elgar Publishing, 2013, 440 p.

VOGLER, J., *Climate Change in World Politics*, Hampshire, Palgrave and MacMillan, 2016, 211 p.

WOLFRUM, R. en PHILIPP, C., *United Nations: Law, Policies and Practice*, Dordrecht, Nijhoff, 1995, 1568 p.

YUSUF, A., *Legal aspects of trade preferences for developing states: a study in the influence of development needs on the evolution of international law*, Leiden, Brill Nijhoff, 1982, 185 p.

Tijdschriftartikelen

ABBOTT, K.W. en SNIDAL, D., “Hard and Soft Law in International Governance”, *International Organization* 2000/54, 421-456.

ARMSTRONG, H., DE KERVENOEL, R.J., LI, X. en READ, R., “A comparison of the economic performance of different micro-states and between micro-states and larger countries”, *World Development* 1998/26(4), 639-656.

BARTENSTEIN, K., “De Stockholm à Copenhague – Genèse et evolution des responsabilités communes”, *McGill Law Journal* 2010/56(1), 179-228.

BETZOLD, C., CASTRO, P. en WEILER, F., “AOSIS in the UNFCCC negotiations: from unity to fragmentation?”, *Climate Policy* 2012/12(5), 591-613.

BODANSKY, D., “The Copenhagen climate change conference: a post mortem”, *American Journal of International Law* 2010/104(2), 230-240.

BODANSKY, D., “The Paris Climate Change Agreement: A New Hope?”, *American Journal of International Law* 2016/110(2), 1-46.

BODANSKY, D., “The United Nations Framework Convention on Climate Change: A Commentary”, *Yale Journal of International Law* 1993/18, 452-558.

BOYTE, R., “Common But Differentiated Responsibilities: Adjusting the ‘Developing’ / ‘Developed’ Dichotomy in International Environmental Law”, *New Zealand Journal of International Law* 2010/14, 63-101.

BRUNNEE, J., “COPing with consent: law-making under multilateral environmental agreements”, *Leiden Journal of International Law* 2002/15, 1-52.

BRUNNEE, J. en STRECK, C., “The UNFCCC as a negotiation forum: towards common but more differentiated responsibilities”, *Climate Policy* 2013/13(5), 589-607.

BUDA, M., “Common but Differentiated Responsibility – International Environmental Law Principle”, *Journal of Law and Public Administration* 2016/4(2), 379-400.

CROWARDS, T., “Defining the category of ‘small’ states”, *Journal of International Development* 2002/14, 143-179.

DELEUIL, T., “The Common But Differentiated Responsibilities Principle: changes in continuity after the Durban Conference of the Parties”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2012/21(3), 271-281.

- FITZMAURICE, M., “The Kyoto Protocol Compliance Regime and Treaty Law”, *Singapore Year Book of International Law* 2004/8, 23-40.
- FRENCH, D., “Developing States and International Environmental Law: the Importance of Differentiated Responsibilities”, *International and Comparative Law Quarterly* 2000/49, 35-60.
- FRY, I., “Small Island Developing States: Becalmed in a Sea of Soft Law”, *Review of European, Comparative and International Environmental Law* 2005/14(2), 89-99.
- FÜSSEL, H.M. en KLEIN, R.J.T., “Climate Change Vulnerability Assessments: An Evolution of Conceptual Thinking”, *Climatic Change* 2006/75, 301-329.
- GERBER, W., “Defining ‘developing country’ in the second commitment period of the Kyoto Protocol”, *Boston College International and Comparative Law Review* 2008/31(2), 327-335.
- GHINA, F., “Sustainable Development in Small Island Developing States – the Case of the Maldives”, *Environment, Development and Sustainability* 2003/5, 139-165.
- GOLDBERG, D.M., “Negotiating the Framework Convention on Climate Change”, *Touro Journal of Transnational Law* 1993/4, 149-176.
- GUPTA, J., “A history of international climate change policy”, *WIREs Climate Change*, 2010/1, 636-653.
- HALLDING, K., JÜRISOO, M., CARSON, M. en ATTERIDGE, A., “Rising powers: the evolving role of BASIC countries”, *Climate Policy* 2013/13(5), 608-631.
- HALVORSSSEN, A.M., “Common But Differentiated Commitments in the Future Climate Change Regime – Amending the Kyoto Protocol to include Annex C and the Annex C Mitigation Fund”, *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy* 2007/18, 247-266.
- HAY, J.E., “Small island developing states: coastal systems, global change and sustainability”, *Sustainable Science* 2013/8, 309-326.
- HOAD, D., “The 2015 Paris Climate Agreement: outcomes and their impacts on small island states”, *Island Studies Journal* 2016/11(1), 315-320.
- HOCHSTETLER, K. en MILKOREIT, M., “Responsibilities in Transition: Emerging Powers in the Climate Change Negotiations”, *Global Governance* 2015/21, 205-226.
- HURRELL, A. en SENGUPTA, S., “Emerging powers, North-South relations and global climate politics”, *International Affairs* 2012/88, 463-484.
- IONESCU, C., KLEIN, R.J.T., HINKEL, J., KUMAR, K.S. en KLEIN, R., “Towards a Formal Framework of Vulnerability to Climate Change”, *Environmental Modeling & Assessment* 2009/14(1), 1-16.
- KELLY, P.M. en ADGER, W.N., “Theory and Practice in Assessing Vulnerability to Climate Change and Facilitating Adaptation”, *Climatic Change* 2000/47(4), 325-352.
- KELMAN, I., “No change from climate change: vulnerability and small island developing states”, *The Geographical Journal* 2014/180(2), 120-129.
- KELMAN, I. en WEST, J.J., “Climate Change and Small Island Developing States: A Critical Review”, *Ecological and Environmental Anthropology* 2009/5(1), 1-8.
- KHARE, R., “The principle of ‘Common But Differentiated Responsibilities’ and the challenges posed by it in the context of international climate governance”, *International Journal of Law and Legal Jurisprudence* 2016/3(2), 98-113.

KLEIN, R.J.T., “Identifying Countries that are Particularly Vulnerable to the Adverse Effects of Climate Change: An Academic or a Political Challenge?”, *Climate and Carbon Law Review* 2009/3, 281-291.

LARSON, M.J., “Low-power contributions in multilateral negotiations: A framework analysis”, *Negotiation Journal: on the Process of Dispute Settlement* 2003/19(2), 133-149.

LAVALLEE, S., “Le principe des responsabilités communes mais différenciées à Rio, Kyoto et Copenhague: Essai sur la responsabilité de protéger le climat”, *Etudes Internationales* 2010/41(1), 51-78.

LEE, J., “Rooting the Concept of Common But Differentiated Responsibilities in Established Principles of International Environmental Law”, *Vermont Journal of Environmental Law* 2015/17, 27-50.

LISA, E. en SCHIPPER, F., “Conceptual History of Adaptation in the UNFCCC Process”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2006/15(1), 82-92.

MAGUIRE, R., “Incorporating international environmental legal principles into future climate change instruments”, *Carbon and Climate Law Review* 2012/2, 101-113.

MAGUIRE, R., “The role of Common But Differentiated Responsibility in the 2020 climate regime. Evolving a new understanding of differential commitments”, *Carbon and Climate Law Review* 2013/4, 260-269.

MALJEAN-DUBOIS, S., SPENCER, T. en WEMAERE, M., “The legal form of the Paris climate agreement: a comprehensive assessment of options”, *Carbon and Climate Law Review* 2015/9(1), 187-196.

MATSUI, Y., “Some aspects of the principle of Common But Differentiated Responsibilities”, *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 2002/2, 151-170.

MEYER, L. en ROSER, D., “Distributive Justice and Climate Change: The Allocation of Emissions Rights”, *Analyse und Kritik* 2006/28, 223-449.

BERGASEL, W., ARENS, C., HERMWILLE, L., KREIBICH, N., MERSMANN, F., OTT, H.E. en WANG-HELMREICH, H., “Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change – Part I”, *Environmental Law & Management* 2015/27, 243-262.

BERGASSEL, W., ARENS, C., HERMWILLE, L., KREIBICH, N., MERSMANN, F., OTT, H.E. en WANG-HELMREICH, H., “Phoenix from the ashes: an analysis of the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change – Part II”, *Environmental Law & Management* 2016/28, 7.

OBERTHÜR, S. en LEFEBER, R., “Holding countries to account: the Kyoto Protocol’s compliance system revisited after four years of experience”, *Climate Law* 2010/1, 133-158.

OBERTHÜR, S., “Options for a Compliance Mechanism in a 2015 Climate Agreement”, *Climate Law* 2014/4, 30-49.

OKEREKE, C., “Climate justice and the international regime”, *WIREs Climate Change* 2010/1, 462-473.

OKEREKE, C. en COVENTRY, P., “Climate justice and the international regime: before, during and after Paris”, *WIREs Climate Change* 2016/7, 834-851.

- OTT, H.E., DEN ELZEN, M.G.J., HOHNE, N., BROUNS, B. en WINKLER, H., “Differentiation of countries’ future commitment in a post 2012 climate regime. An assessment of ‘South-North dialogue’ proposal”, *Environmental Science and Policy* 2007/10(3), 185-203.
- OTT, H.E., OBERGASSEL, W., ARENS, C., HERMWILLE, L., MERSMANN, F. en WANGHELMREICH, H., “Climate policy: road works and new horizons – an assessment of the UNFCCC process from Lima to Paris and beyond”, *Environmental Liability – Law, Policy and Practice* 2014/6, 223-238.
- OTT, H.E., STERK, W. en WATANBE, R., “The Bali Roadmap: new horizons for global climate policy”, *Climate Policy* 2008/8(1), 91-95.
- PARIKH, J. en BARUAH, L., “A New Framework for the UNFCCC. Common But Differentiated Responsibilities among Non-Annex I-Countries”, *Economic & Political Weekly* 2012/XLVII(45), 65-75.
- RAJAMANI, L., “Ambition and Differentiation in the 2015 Paris Agreement: Interpretative Possibilities and Underlying Politics”, *International and Comparative Law Quarterly* 2016/65, 493-515.
- RAJAMANI, L., “The changing fortunes of differential treatment of international environmental law”, *International Affairs* 2012/88(3), 605-623.
- RAJAMANI, L., “The making and unmaking of the Copenhagen Accord”, *International and Comparative Law Quarterly* 2010/59(3), 824-842.
- RAJAMANI, L., “The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations”, *Journal of Environmental Law* 2016/28, 337-358.
- SCHMINDT, C.W., “Keeping Afloat: A Strategy for Small Island Nations”, *Environmental Health Perspectives* 2005/113(9), 606-609.
- SHELTON, D., “Common Concern of Humanity”, *Environmental Policy and Law* 2009/39(2), 33-40.
- SLADE, T.N., “The Making of International Law: The Role of Small Island States”, *Temple International and Comparative Law Journal* 2003/17, 531-550.
- SOETE, A., “Het Paris Agreement: one giant leap for mankind, one small step for climate?”, *Milieu- en Energierecht* 2016, 125-136.
- SPASH, C./, “This changes nothing: The Paris Agreement to ignore reality”, *Globalizations* 2016/13(6), 928-933.
- STAVINS, R.N., “Forging a more effective global climate treaty”, *Environment* 2004/46(10), 22-30.
- STONE, C.D., “Common But Differentiated Responsibilities in International Law”, *American Journal of International Law* 2004/98(2), 276-301.
- SUTTON, P. en PAYNE, A., “Liliput under Threat: the Security Problems of Small Island and Enclave Developing States”, *Political Studies* 1993/16, 582-591.
- TABAU, A.S. en LEMOINE, M., “Willing Power, Fearing Responsibilities: BASIC in the Climate Negotiations”, *Carbon and Climate Law Review* 2012/3, 197-208.
- TELESETSKY, A., “The Kyoto Protocol”, *Ecology Law Quarterly* 1999/26, 797-814.
- TURVEY, R., “Vulnerability Assessment of Developing Countries: The Case of Small Island Developing States”, *Development Policy Review* 2007/25(2), 243-264.

- UGUR, O., DOGAN, K.C. en AKSOY, M., “European Union as a Leader in Climate Change Policy: Assessing Europe’s Role in the World”, *European Scientific Journal* 2016/12(5), 60-69.
- VAN ASSELT, H., “International climate change law in a bottom-up world”, *Questions of International Law* 2016/26(5).
- VENKATESAN, S., “UNCTAD and the Least Developed and Landlocked Countries”, *Foreign Trade Review* 1972/7(3), 105-125.
- VOIGT, C., “State Responsibility for Climate Change Damages”, *Nordic Journal of International Law* 2008/77, 1-22.
- VOIGT, C. en FERREIRA, F., “Differentiation in the Paris Agreement”, *Climate Law* 2016/6, 88-74.
- VOIGT, C. en FERREIRA, F., “‘Dynamic Differentiation’: The Principles of CBDR-RC, Progression and Highest Possible Ambition in the Paris Agreement”, *Transnational Environmental Law* 2016/5(2), 285-303.
- VON STEIN, J., “The international law and politics of climate change”, *Journal of Conflict Resolution* 2008/52(2), 243-268.
- WANG, X. en WISER, G., “The implementation and compliance regimes under the Climate Change Convention and its Kyoto Protocol”, *Review of European Community and International Environmental Law* 2002/11(2), 181-198.
- WEWERINKE-SINGH, M. en DOEBBLER, C., “The Paris Agreement: Some critical reflections on process and substance”, *UNSW Law Journal* 2016/39(4), 1486-1517.
- WINKLER, H. en RAJAMANI, L., “CBDR&RC in a regime applicable to all”, *Climate Policy* 2014/4(1), 102-121.
- WONG, P.P., “Small island developing states”, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2011/2, 1-6.
- WORIKA, L.L. en WALDE, T., “Contractual architecture for the Kyoto Protocol: from soft and hard laws to concrete commitments”, *Journal of Land Use and Environmental Law* 1999/15, 489-515.
- YAMAMOTO, L. en ESTEBAN, M., “Vanishing Island States and Sovereignty”, *Ocean & Coastal Management* 2010/53, 1-9.

Krantenartikelen

- KOONIN, S.E., “De harde realiteit van de Klimaatconferentie in Parijs”, *De Morgen*, 5 november 2015, 19.
- VAN DEN BROEK, A. en BECKERS, L., “Schisma lijkt compleet nu Trump zich uit klimaatakkoord terugtrekt”, *De Morgen*, 2 juni 2017, 3
- X, “Turkije twijfelt over goedkeuring klimaatakkoord”, *De Morgen*, 8 juli 2017, 6.

Online bronnen

- AILAC, *What is AILAC*, <http://ailac.org/en/sobre/> (consultatie 3 mei 2017).
- AOSIS, *Members*, <http://aosis.org/members/> (consultatie 19 februari 2017).

AKIHIRO, S., *A sectoral approach as an option for a Post-Kyoto framework*, <http://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/SawaWeb2.pdf> (consultatie 7 april 2017).

ALONSO, J.A., CORTEZ, A.L., en KLASSEN, S., *LDC and other country groupings: how useful are current approaches to classify countries in a more heterogeneous developing world?*, http://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_background_papers/bp2014_21.pdf (consultatie 20 februari 2017).

AOSIS, *About AOSIS*, <http://aosis.org/about-aosis/> (consultatie 25 februari 2017).

ARCAS, R.L., *BRICS and climate change*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2306688 (consultatie 2 april 2017).

BACH, C.F., *Intellectual Property Rights: Blocking an Equitable Solution to the Climate Crisis?*, http://www.aprodev.eu/files/climate_change/other/iprandclimatechange.pdf (consultatie 29 juli 2017).

BIDWAI, P., *The Emerging Economies and Climate Change: A case study of the BASIC grouping*, https://www.tni.org/files/download/shifting_power-climate.pdf (consultatie 2 april 2017).

BAKER & MCKENZIE, *The Paris Agreement. Putting the first universal climate change treaty in context*, <http://www.bakermckenzie.com/en/insight/publications/2016/01/the-paris-agreement-putting-the-first-universal/>.

BODANSKY, D., en O'CONNOR, S.D., *The Durban Platform: Issues and Options for a 2015 Agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/durban-platform-issues-and-options.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

BODANSKY, D. en O'CONNOR, S.D., *The Evolution of Multilateral Regimes: Implications for Climate Change*, <https://www.c2es.org/docUploads/evolution-multilateral-regimes-implications-climate-change.pdf> (consultatie 1 juni 2017).

BODANSKY, D. en O'CONNOR, S.D., *Key legal issues in the 2015 climate negotiations*, <https://www.c2es.org/docUploads/legal-issues-brief-06-2015.pdf>

BODANSKY, D. en O'CONNOR, S.D., *Structure of a 2015 climate change agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/structure-of-agreement-brief-10-14.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

BRIGUGLIO, L., *The vulnerability index and small island developing states: A review of conceptual and methodological issues*, http://www.um.edu.mt/data/assets/pdf_file/0019/44137/vulnerability_paper_sep03.pdf (consultatie 18 februari 2017).

CARRINGTON, D., *2016 hottest year ever recorded – and scientists say human activity to blame*, <https://www.theguardian.com/environment/2017/jan/18/2016-hottest-year-ever-recorded-and-scientists-say-human-activity-to-blame> (consultatie 25 juni 2017).

Civil Society Review, *Fair shares: A civil society equity review of INDCs: A summary*, http://civilsocietyreview.org/wp-content/uploads/2015/11/CSO_FullReport.pdf (consultatie 1 juni 2017).

CLAUSSEN, E. en MCNEILLY, L., *Equity and global climate change: the complex elements of global fairness*, <https://www.c2es.org/publications/equity-global-climate-change-complex-elements-global-fairness> (consultatie 2 april 2017).

Climate Action Tracker, *(I)NDCs*, <http://climateactiontracker.org/indcs.html> (consultatie 1 juni 2017).

Climate Focus, *Loss and Damage in the Paris Agreement*, [http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20160214%20Loss%20and%20Damage%20Paris FIN.pdf](http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20160214%20Loss%20and%20Damage%20Paris%20FIN.pdf) (consultatie 31 juli 2017).

Climate Focus, *The Paris Agreement. Summary*, <http://www.climatefocus.com/sites/default/files/20151228%20COP%2021%20briefing%20FIN.pdf> (consultatie 1 mei 2017).

Climate Funds Update, *Fast start finance*, <http://www.climatefundsupdate.org/about-climate-fund/fast-start-finance> (consultatie 7 augustus 2017).

Climate Interactive, *Scoreboard Science and Data*, <https://www.climateinteractive.org/tools/scoreboard/scoreboard-science-and-data/> (consultatie 1 juni 2017).

Commonwealth Secretariat/World Bank, *Small States: Meeting the development challenge. Report of the Commonwealth Secretariat/World Bank*, 2000, <http://www.cpahq.org/cpahq/cpadocs/meetingchallengeinglobaleconomy1.pdf> (consultatie 23 februari 2017).

CUFF, M., *Fiji becomes first country in the world to ratify Paris Agreement*, <https://www.theguardian.com/environment/2016/feb/15/fiji-becomes-first-country-in-the-world-to-ratify-paris-agreement> (consultatie 25 april 2017).

DAGNET, Y., WASKOW, D., ELLIOTT, C., NORTHROP, E., THWAITES, J., MOGELGAARD, K., KRNJAIC, M., LEVIN, K. en MCGRAY, H., *Staying on track from Paris: Advancing the key elements of the Paris Agreement*, [https://www.wri.org/sites/default/files/Staying on Track from Paris Advancing the Key Elements of the Paris Agreement 0.pdf](https://www.wri.org/sites/default/files/Staying%20on%20Track%20from%20Paris%20Advancing%20the%20Key%20Elements%20of%20the%20Paris%20Agreement%200.pdf) (consultatie 8 augustus 2017).

DOELLE, M., *The Paris Climate Agreement – Assessment of Strengths and Weaknesses*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2851424 (consultatie 3 juni 2017).

DOELLE, M., *The Paris Climate Agreement: Historic Breakthrough in Spite of Shortcomings*, <https://blogs.dal.ca/melaw/2015/12/13/the-paris-climate-agreement-historic-breakthrough-in-spite-of-shortcomings/> (consultatie 3 juni 2017).

DURAND, A., HOFFMEISTER, V., TIMMONS ROBERTS, J., GEWIRTZMAN, J., NATSON, S., WEIKMANS, R. en HUQ, S., *Financing Options for Loss and Damage: A Review and Roadmap*, [https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss and damage executive committee/application/pdf/browncdl-icccadfinancinglossandddamagepaperdraft.pdf](https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/browncdl-icccadfinancinglossandddamagepaperdraft.pdf) (consultatie 31 juli 2017).

Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Wednesday, 9 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12661e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 2.

Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Thursday, 3 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12656e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 1-2.

Earth Negotiations Bulletin, *Paris Highlights: Friday, 4 December 2015*, <http://enb.iisd.org/download/pdf/enb12657e.pdf> (consultatie 31 juli 2017), 1.

FAN, C.T., *Will the Paris Agreement provide positive or negative outcomes for developing countries?*, [https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Will Paris Agreement produce good or bad consequences\(Final\).pdf](https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Will%20Paris%20Agreement%20produce%20good%20or%20bad%20consequences%20(Final).pdf) (consultatie 29 juli 2017), 2.

FIALHO, D. en VAN BERGEIJK, P.A.G. *Noodles and Spaghetti: Why is the developing country differentiation landscape so complex?*, <http://econpapers.repec.org/paper/emseuriss/41428.htm> (consultatie 2 april 2017).

FRANSEN, T., GE, M. en DAMASSA, T., *The China-U.S. Climate Agreement: By the Numbers*, <http://www.wri.org/blog/2014/11/numbers-china-us-climate-agreement> (consultatie 6 augustus 2017).

FRY, I., *Moving Forward on Loss and Damage: Post Paris*, [https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage%20Ian%20Fry%20\(Final\).pdf](https://law.nus.edu.sg/apcel/cca/Moving%20Forward%20on%20Loss%20and%20Damage%20Ian%20Fry%20(Final).pdf) (consultatie 31 juli 2017).

GCF, *About GCF*, <http://www.greenclimate.fund/about-gcf/global-context#mission> (consultatie 29 april 2017).

Group of 77, *About the Group of 77*, <http://www.g77.org/doc/index.html> (consultatie 1 april 2017).

HALLDING, K., OLSSON, M., ATTERIDGE, A., CARSON, M., VIHMA, A. en ROMAN, M., *Together alone: Brazil, South Africa, India, China (BASIC) and the climate change conundrum*, <https://www.sei-international.org/mediamanager/documents/Publications/Climate/sei-basic-preview-jun2011.pdf> (consultatie 2 april 2017).

HAPPAERTS, S. en BRUYNINCKX, H., *Rising powers in global climate governance. Negotiating in the new world order*, https://ghum.kuleuven.be/ggs/publications/working_papers/new_series/wp121-130/wp124-happaerts-bruyninckx-finaal.pdf (consultatie 2 april 2017).

HIRSCH, T., *The Role of Alliances in International Climate Policy after Paris*, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/12689.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

HOCHSTETLER, H.A., *The G-77, BASIC and global climate governance: a new era in multilateral environmental negotiations*, http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0034-73292012000300004 (consultatie 2 april 2017).

HUQ, S. en DE SOUZA, R.M., *Not Fully Lost and Damaged: How Loss and Damage Fared in the Paris Agreement*, <https://www.wilsoncenter.org/article/not-fully-lost-and-damaged-how-loss-and-damage-fared-the-paris-agreement> (consultatie 2 juni 2017).

HUQ, S. en GRUBB, M., *Scientific assessment of the inter-relationships of Mitigation and Adaptation*, http://geodesy.unr.edu/hanspeterplag/library/documents/ipcc_ar4_cct2a.pdf (consultatie 4 juni 2017).

JANSEN, J.C., BATTJES, J.J., SIJM, J.P.M., VOLKERS, C.H. en YBEMA, J.R., *The multi-sector convergence approach: a flexible framework for global rules for national greenhouse gas emissions mitigation targets*, <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/32771/1313.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (consultatie 10 april 2017).

KAROUSAKIS, K., GUAY, B., PHILIBERT, C., *Differentiating countries in terms of mitigation commitments, actions and support*, <http://www.oecd.org/environment/cc/41762372.pdf> (consultatie 15 april 2017).

KONTOROVICH, E., *The U.S. can't quit the Paris climate agreement, because it never actually joined*, https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2017/06/01/the-u-s-cant-quit-the-paris-climate-agreement-because-it-never-actually-joined/?utm_term=.289955407dee (consultatie 23 juli 2017).

Legal Response Initiative, *Meaning of 'legal instrument'*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017).

Legal Response Initiative, *Rigour of 'an agreed outcome with legal force'*, via <http://legalresponseinitiative.org/legal-assistance/> (consultatie 1 mei 2017).

LE PAGE, M., *First yearly CO2 forecast predicts one of biggest rises ever*, <https://www.newscientist.com/article/2123273-first-yearly-co2-forecast-predicts-one-of-biggest-rises-ever/> (consultatie 25 juni 2017).

LINNEROOTH-BAYER, J., MECHLER, R. en HOCHRAINER, S., *Insurance against Losses from Natural Disasters in Developing Countries. Evidence, gaps and the way forward*, http://www.un.org/esa/desa/papers/2009/wp85_2009.pdf (consultatie 31 juli 2017).

LONG, G., *Global Ambition and National Differentiation in the Paris Agreement and the SDGs*, <http://www.e-ir.info/2016/02/05/global-ambition-and-national-differentiation-in-the-paris-agreement-and-the-sdgs/> (consultatie 31 mei 2017).

LOPER, C.E., BALGOS, M.C. en BROWN, J., *Small Islands, Large Ocean States: A review of Ocean and Coastal Management in Small Island Developing States Since the 1994 Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States (SIDS)*, <http://udspace.udel.edu/bitstream/handle/19716/2499/SmallIslandsLargeOceanStates.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (consultatie 18 februari 2017).

LYNN, M., *Why the title of developing country no longer exists*, <http://www.telegraph.co.uk/business/2016/05/23/why-the-title-of-developing-country-no-longer-exists/> (consultatie 3 april 2017).

MATHIESEN, K. en HARVEY, F. *Climate coalition breaks cover in Paris to push for binding and ambitious deal*, <https://www.theguardian.com/environment/2015/dec/08/coalition-paris-push-for-binding-ambitious-climate-change-deal> (consultatie 3 juni 2017).

MBEVA, K.L. en PAUW, P., *Self-Differentiation of Countries' Responsibilities. Addressing Climate Change through Intended Nationally Determined Contributions*, https://www.die-gdi.de/uploads/media/DP_4.2016.pdf (consultatie 15 april 2017).

MONCEL, R., JOFFE, P., MCCALL, K. en LEVIN, K., *Building the climate change regime: survey and analysis of approaches*, http://www.wri.org/sites/default/files/building_the_climate_change_regime.pdf (consultatie 1 juni 2017).

MORANO, M., *UN climate text adds an International Tribunal of Climate Justice*, <http://www.climatedepot.com/2015/10/23/un-climate-text-adds-an-international-tribunal-of-climate-justice/> (consultatie 9 augustus 2017).

OLMOS, S., *Vulnerability and Adaptation to Climate Change: Concepts, Issues, Assessment Methods*, http://www.pacificdisaster.net/pdnadmin/data/original/CCKN_Vulnerab_adaptn_Climate_change_2001.pdf (consultatie 3 juni 2017).

OMUKO, L.A., *The role of BRICS in future climate change regime: why their commitment and participation is important and how to achieve it*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2599248 (consultatie 2 april 2017).

Oxford Public International Law, *Reciprocity*, <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1461> (consultatie 8 april 2017).

RAJAMANI, L., *Differentiation in a 2015 climate agreement*, <https://www.c2es.org/docUploads/differentiation-brief-06-2015.pdf> (consultatie 2 mei 2017).

RAJAMANI, L., *Negotiating the 2015 climate agreement: Issues relating to legal form and nature*, http://cprindia.org/sites/default/files/articles/Paper_Negotiating-the-2015-Climate-Agreement_Rajamani.pdf (consultatie 30 mei 2017).

ROSENBLUM, A.C., *Claiming State Responsibility for Climate Change Damages*, <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.835.7085&rep=rep1&type=pdf> (consultatie 8 april 2017).

SARI, A., *Developing country participation: the Kyoto-Marrakech politics*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=868988 (consultatie 27 maart 2017).

SCHÄFER, L. en KREFT, S., *Loss and damage: roadmap to relevance for the Warsaw International Mechanism*, <https://germanwatch.org/en/8366> (consultatie 2 juni 2017).

Social Watch, *The Climate Change Battle in Paris: An initial analysis of the Paris COP 21 and the Paris Agreement*, <http://www.socialwatch.org/node/17140> (consultatie 3 juni 2017).

SURMINSKI, S. en DORTA, D.O., *Building Effective and Sustainable Risk Transfer Initiatives in Low- and Middle-Income Economies: what can we learn from existing insurance schemes?*, http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/wp-content/uploads/2014/03/PP_sustainable-risk-transfer-initiatives.pdf (consultatie 31 juli 2017).

THWAITES, J. en AMERASINGHE, N.M., *The climate finance architecture the world needs*, <http://www.wri.org/blog/2017/03/climate-finance-architecture-world-needs> (consultatie 29 juli 2017).

TORNEY, D. en FUJIWARA, N., *National commitments, compliance and the future of the Kyoto Protocol*, <https://www.ceps.eu/publications/national-commitments-compliance-and-future-kyoto-protocol> (consultatie 20 maart 2017).

UN, *Non-Self-Governing Territories*, <http://www.un.org/en/decolonization/nonselvgovterritories.shtml> (consultatie 25 februari 2017).

UN Department for General Assembly and Conference Management, *Africa Group*, <https://www.un.org/depts/DGACM/RegionalGroups.shtml> (consultatie 6 augustus 2017).

UNDESA, *LDC identification criteria and indicators*, <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldc-criteria.html> (consultatie 3 april 2017).

UNDESA, *Least Developed Countries (LDCs)*, <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category.html> (consultatie 3 april 2017).

UNDESA, *List of Least Developed Countries (as of may 2016)*, https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/ldc_list.pdf (consultatie 3 april 2017).

UNDESA, *Small Island Developing States*, <https://sustainabledevelopment.un.org/topics/sids/list> (consultatie 18 februari 2017).

UNDP, *Human development data*, <http://hdr.undp.org/en/data> (consultatie 24 maart 2017).

UNFCCC, *Adaptation Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/adaptation_fund/items/3659.php (consultatie 29 april 2017).

UNFCCC, *Ad Hoc Working Group on Long-term Cooperative Action under the Convention (AWG-LCA)*, <http://unfccc.int/bodies/body/6431.php> (consultatie 1 mei 2017).

UNFCCC, *Cancun Climate Change Conference – November 2010*, http://unfccc.int/meetings/cancun_nov_2010/meeting/6266.php (consultatie 14 april 2017).

UNFCCC, *Concept Paper. Clearing House on Risk Transfer*, https://unfccc.int/files/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/application/pdf/clearing_house_concept_paper_excom_4.pdf (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, *Doha Amendment*, http://unfccc.int/kyoto_protocol/doha_amendment/items/7362.php (consultatie 6 augustus 2017).

UNFCCC, *Entry into force of the Paris Agreement: legal requirements and implications*, https://unfccc.int/files/paris_agreement/application/pdf/entry_into_force_of_pa.pdf (consultatie 1 mei 2017).

UNFCCC, *First meeting of the Task Force on Displacement*, http://unfccc.int/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/items/10302.php (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, *Guide to the Climate Change Negotiation Process*, http://unfccc.int/not_assigned/b/items/2555.php (consultatie 3 maart 2017).

UNFCCC, *How do Parties address adaptation and loss and damage?*, <http://bigpicture.unfccc.int/content/capacity-building.html#content-adaptation> (consultatie 3 juni 2017).

UNFCCC, *Least Developed Country Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/least_developed_country_fund/items/4723.php (consultatie 29 april 2017).

UNFCCC, *List of Recent Climate Funding Announcements*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?priref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017).

UNFCCC, *Long term finance*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/7405.php (consultatie 7 augustus 2017).

UNFCCC, *Party groupings*, http://unfccc.int/parties_and_observers/parties_negotiating_groups/items/2714.php (consultatie 28 maart 2017).

UNFCCC, *Poznan Strategic Program on Technology Transfer*, <http://unfccc.int/ttclear/support/poznan-strategic-programme.html> (consultatie 8 augustus 2017).

UNFCCC, *Special Climate Change Fund*, http://unfccc.int/cooperation_and_support/financial_mechanism/special_climate_change_fund/items/3657.php (consultatie 29 april 2017).

UNFCCC, *Status of ratification of the Kyoto Protocol*, http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php (consultatie 15 maart 2017).

UNFCCC, *Task Force on Displacement*, http://unfccc.int/adaptation/groups_committees/loss_and_damage_executive_committee/items/9978.php (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, *The odds and beauties of risk transfer schemes*, https://unfccc.int/files/cooperation_and_support/financial_mechanism/standing_committee/application/pdf/mcii_scf_092_016_final.pdf (consultatie 31 juli 2017).

UNFCCC, *The Paris Agreement*, http://unfccc.int/paris_agreement/items/9485.php (consultatie 1 mei 2017).

UNFCCC, *UNFCCC status of ratification*, http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php (consultatie 28 februari 2017).

UNFCCC, *What is capacity building?*, <http://bigpicture.unfccc.int/content/capacity-building.html#content-capacity-building> (consultatie 29 juni 2017).

UNOHRLLS, *Country Profiles*, <http://unohrlls.org/meetings-conferences-and-special-events/tuvalu/> (consultatie 19 februari 2017).

UNOHRLLS, *Landlocked developing countries*, <http://unohrlls.org/about-llcds/> (consultatie 2 april 2017).

UNSD, *Country classification*, <http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications.html> (consultatie 24 maart 2017).

UNCTAD, *UNCTAD's unofficial list of SIDS*, <http://unctad.org/en/pages/aldc/Small%20Island%20Developing%20States/UNCTAD%C2%B4s-unofficial-list-of-SIDS.aspx> (consultatie 18 februari 2017).

UNTS, *Doha Amendment*, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-c&chapter=27&clang=en (consultatie 6 augustus 2017).

VERHEYEN, R., *Tackling Loss & Damage – A new role for the climate regime?*, <http://loss-and-damage.net/4805> (consultatie 2 juni 2017).

VINUALES, J.E., *The Paris Climate Agreement: An Initial Examination*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2704670 (consultatie 2 juni 2017).

WARNER, K., VAN DER GEEST, K., KREFT, S., HUQ, S., HARMELING, S., KUSTERS, K. en DE SHERBININ, A., *Evidence from the frontlines of climate change: loss and damage to communities despite coping and adaptation*, <http://loss-and-damage.net/download/6815.pdf> (consultatie 2 juni 2017).

WERKSMAN, J., *Taking note of the Copenhagen Accord: what it means*, <http://www.wri.org/blog/2009/12/taking-note-copenhagen-accord-what-it-means> (consultatie 6 augustus 2017).

X, *ALBA Declaration on Copenhagen Climate Summit*, <https://venezuelanalysis.com/analysis/5038> (consultatie 3 mei 2017).

X, *Climate Funds Update Highlights – November 2016*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?priref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017).

X, *Climate Funds Update Highlights – May 2017*, http://unfccc.int/cooperation_support/financial_mechanism/long-term_finance/items/9359.php?priref=600008649 (consultatie 8 augustus 2017).

X, *De resultaten van de klimaattop in Parijs (COP 21)*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/klimaatconferenties/de-klimaattop-van-parijs> (consultatie 31 mei 2017).

X, *Framing the Loss and Damage debate. A conversation starter by the Loss and Damage in Vulnerable Countries Initiative*, <http://loss-and-damage.net/download/6530.pdf> (consultatie 3 juni 2017).

X, *Klimaattop Kopenhagen*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/klimaatconferenties/2009-klimaattop-kopenhagen> (consultatie 6 augustus 2017).

X, *Meet the unlikely climate allies bridging divides in UN talks*, <http://www.climatechangenews.com/2015/01/20/meet-the-unlikely-climate-allies-bridging-divides-in-un-talks/> (consultatie 25 april 2017).

X, *Ondertekening klimaatverdrag betekent nog geen klimaatactie*, <http://www.mo.be/nieuws/ondertekening-klimaatverdrag-betekent-nog-geen-klimaatactie> (consultatie 1 mei 2017).

X, *Protocol van Kyoto*, <http://www.klimaat.be/nl-be/klimaatbeleid/internationaal-klimaatbeleid/protocol-van-kyoto-ii-2013-20> (consultatie 6 mei 2017).

X, *The Climate Change Battle in Paris: An initial analysis of the Paris COP21 and the Paris Agreement*, <http://www.socialwatch.org/node/17140> (consultatie 29 juli 2017).

YEO, S., *In depth: is the 1,5° C global warming goal politically possible?*, <https://www.carbonbrief.org/in-depth-is-the-1-5c-global-warming-goal-politically-possible> (consultatie 3 juni 2017).

YEO, S., *COP22: Key outcomes agreed at the UN climate talks in Marrakech*, <https://www.carbonbrief.org/cop22-key-outcomes-agreed-at-un-climate-talks-in-marrakech> (consultatie 8 augustus 2017).

ZAHAR, A., *Why the Paris Agreement does not need a compliance mechanism*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2837105 (consultatie 9 augustus 2017).

Overzicht van figuren

Figuur 1: Mening van coalities binnen de klimaatonderhandelingen omtrent een nieuwe invulling van het *CBDR*-principe

Figuur 2: Karakteristieken van mitigatie en adaptatie

Figuur 3: Vergelijking tussen het Kyoto Protocol en het Akkoord van Parijs qua mitigatieverbintenissen van Partijen

Overzicht van bijlagen

Bijlage 1: Overzicht van Annex I- en Annex II-landen bij de *UNFCCC* en Annex B-landen bij het Kyoto Protocol

Bijlage 2: Overzicht van *Small Island Developing Countries (SIDS)*

Bijlage 3: Overzicht van coalities van ontwikkelingslanden

Bijlage 4: Overzicht van *Conferences of the Parties (COPs)*, *Meetings of Parties to the Kyoto Protocol (CMPs)* en *Meetings of Parties to the Paris Agreement (CMA's)*

Bijlage 5: Gebruik van *CBDR*-termen in de *UNFCCC*, het Kyoto Protocol en het Akkoord van Parijs

Bijlage 6: Overzicht van “*hard obligations*” in het Akkoord van Parijs⁷⁴⁰

Bijlage 7: Overzicht van “*soft obligations*” in het Akkoord van Parijs⁷⁴¹

Bijlage 8: Overzicht van “*non-obligations*” in het Akkoord van Parijs⁷⁴²

⁷⁴⁰ RAJAMANI, L., “The 2015 Paris Agreement: Interplay Between Hard, Soft and Non-Obligations, *Journal of Environmental Law* 2016/28, 337-358.

⁷⁴¹ *Ibid.*

⁷⁴² *Ibid.*

Bijlage I: Overzicht van Annex I- en Annex II-landen bij de UNFCCC en Annex B-landen bij het Kyoto Protocol

	<i>Annex I UNFCCC</i>	<i>Annex II UNFCCC</i>	<i>Annex B Kyoto Protocol</i>
Australië	√	√	√
België	√	√	√
Bulgarije	√	×	√
Canada	√	√	× ⁷⁴³
Cyprus	√ ⁷⁴⁴	√	√
Denemarken	√	√	√
Duitsland	√	√	√
Estland	√	×	√
Europese Gemeenschap	√	√	√
Finland	√	√	√
Frankrijk	√	√	√
Griekenland	√	√	√
Hongarije	√	×	√
Ierland	√	√	√
IJsland	√	√	√
Italië	√	√	√
Japan	√	√	√
Kroatië	√ ⁷⁴⁵	√	√
Letland	√	×	√
Liechtenstein	√ ⁷⁴⁶	√	√
Litouwen	√	×	√
Luxemburg	√	√	√
Malta	√ ⁷⁴⁷	√	√
Monaco	√ ⁷⁴⁸	√	√
Nederland	√	√	√
Nieuw-Zeeland	√	√	√
Noorwegen	√	√	√
Oekraïne	√	×	√

⁷⁴³ Canada trok zich op 15 december 2011 terug uit het Kyoto Protocol. Deze terugtrekking trad in werking op 15 december 2012.

⁷⁴⁴ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 10/CP.17, Amendment to Annex I to the Convention (15 maart 2012), *UN Doc. FCCC/CP/2011/9/Add.2* (2012)).

⁷⁴⁵ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

⁷⁴⁶ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

⁷⁴⁷ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 3/CP.15, Amendment to Annex I to the Convention (30 maart 2010), *UN Doc. FCCC/CP/2009/11/Add.1* (2010)).

⁷⁴⁸ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

Oostenrijk	√	√	√
Polen	√	×	√
Portugal	√	√	√
Roemenië	√	×	√
Russische Federatie	√	×	√
Slovenië	√ ⁷⁴⁹	×	√
Slowakije	√ ⁷⁵⁰	×	√
Spanje	√	√	√
Tsjechië	√ ⁷⁵¹	×	√
Turkije	√	× ⁷⁵²	×
Verenigd Koninkrijk	√	√	√
Verenigde Staten van Amerika	√	√	× ⁷⁵³
Wit-Rusland	√	×	×
Zweden	√	√	√
Zwitserland	√	√	√

Non-Annex I-landen bij de UNFCCC: Afghanistan, Albanië, Algerije, Andorra, Angola, Antigua, Argentinië, Armenië, Azerbeidzjan, Bahamas, Bahrein, Bangladesh, Barbados, Belize, Benin, Bhutan, Bolivia, Bosnië en Herzegovina, Botswana, Brazilië, Brunei, Burkina Faso, Burundi, Cabo Verde, Cambodja, Centraal-Afrikaanse Republiek, Chili, China, Colombia, Comoros, Congo, Cook-eilanden, Costa Rica, Cuba, Cyprus, Zuid-Korea, Democratische Republiek Congo, Djibouti, Dominica, Dominicaanse Republiek, Ecuador, Egypte, El Salvador, Equatoriaal Guinea, Eritrea, Ethiopië, Fiji, Filippijnen, Gabon, Gambia, Georgië, Ghana, Grenada, Guetemala, Guinea, Guinea-Bissau, Guyana, Haïti, Honduras, India, Indonesië, Iran, Irak, Israël, Ivoorkust, Jamaica, Jemen, Jordanië, Kaapverdië, Kameroen, Kazachstan, Kenia, Kiribati, Koeweit, Kroatië, Kyrgyzstan, Laos, Libanon, Lesotho, Liberia, Libië, Liechtenstein, Macedonië, Madagascar, Malawi, Maleisië, Malediven, Mali, Malta, Marokko, Marshalleilanden, Mauritanië, Mauritius, Mexico, Micronesië, Moldavië, Monaco, Mongolië, Montenegro, Mozambique, Myanmar, Namibië, Nauru, Nepal, Nicaragua, Niger, Nigeria, Niue, Noord-Korea, Noorwegen, Oeganda, Oezbekistan, Oman, Pakistan, Palau, Palestina, Panama, Papoa-New-Guinea, Paraguay, Peru, Portugal, Qatar, Rwanda, Salomonseilanden, Samoa, San Marino, Saoedi-Arabië, Sao Tome en Príncipe, Senegal, Servië, Seychellen, Sierra Leone, Singapore, Slovenië, Soedan, Somalië, Sri Lanka, St. Kitts en Nevis, St. Lucia, St. Vincent en de Grenadines, Suriname, Swaziland, Syrië, Tajikistan, Tanzania, Thailand, Timor-Leste, Togo, Tonga, Trinidad en Tobago, Tsjaad, Tunesië, Turkmenistan, Tuvalu, Uruguay, Verenigd Arabische Emiraten, Vanuatu, Venezuela, Vietnam, Zambia, Zimbabwe, Zuid-Afrika, Zuid-Soedan.

⁷⁴⁹ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

⁷⁵⁰ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

⁷⁵¹ Toegevoegd aan Annex I door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 4/CP.3, Amendments to the list in Annex I to the Convention under Article 4.2(f) of the Convention (25 maart 1998), *UN Doc. FCCC/CP/1997/7/Add.1* (1998)).

⁷⁵² Turkije werd geschrapt uit Annex II door een amendement bij de UNFCCC (Beslissing 26/CP.7, Amendment to the list in Annex II to the Convention (21 januari 2002), *UN Doc. FCCC/CP/2001/13/Add.4* (2002)).

⁷⁵³ De Verenigde Staten hebben het Kyoto Protocol nooit geratificeerd.

Bijlage 2: Overzicht van *Small Island Developing Countries (SIDS)*

	<i>AOSIS</i>		<i>UNDESA</i>	<i>UNOHRLS</i>	<i>UNESCO</i>		<i>UNCTAD</i>
	Members	Observers			Members	Associated members	
Amerikaanse Maagdeneilanden	x	√	√	√	x	x	x
Amerikaans Samoa	x	√	√	√	x	x	x
Anguilla	x	x	√	√	x	√	x
Antigua*	√	x	√	√	√	x	x
Aruba	x	x	√	√	x	√	√
Bahamas*	√	x	√	√	√	x	√
Bahrein*	x	x	x	√	x	x	x
Barbados*	√	x	√	√	√	x	√
Belize*	√	x	√	√	√	x	√
Bermuda	x	x	√	√	x	x	x
Britse Maagdeneilanden	x	x	√	√	x	√	x
Comoros*	√	x	√	√	√	x	√
Cook-eilanden	√	x	√	√	√	x	x
Cuba*	√	x	√	√	√	x	x
Curaçao	x	x	√	√	x	√	x
Dominica*	√	x	√	√	√	x	√
Dominicaanse Republiek*	√	x	√	√	√	x	x
Fiji*	√	x	√	√	√	x	√
Frans Polynesië	x	x	√	√	x	x	x
Grenada*	√	x	√	√	√	x	√

Guadeloupe	x	x	√	√	x	x	x
Guam	x	√	√	√	x	x	x
Guinea-Bissau*	√	x	√	√	√	x	x
Guyana*	√	x	√	√	√	x	x
Haiti*	√	x	√	√	√	x	x
Jamaica*	√	x	√	√	√	x	√
Kaaimaneilanden	x	x	√	√	x	√	x
Kaapverdië*	√	x	√	√	√	x	√
Kiribati*	√	x	√	√	√	x	√
Malediven*	√	x	√	√	√	x	√
Marshalleilanden*	√	x	√	√	√	x	√
Martinique	x	x	√	√	x	x	x
Mauritius*	√	x	√	√	√	x	√
Micronesië*	√	x	√	√	√	x	√
Montserrat	x	x	√	√	x	√	x
Nauru*	√	x	√	√	√	x	√
Nederlandse Antillen	x	√	x	x	x	x	x
Nieuw-Caledonië	x	x	√	√	x	x	x
Niue	√	x	√	√	√	x	x
Noordelijke Marianen	x	x	√	√	x	x	x
Palau*	√	x	√	√	√	x	√
Papoea-Nieuw-Guinea*	√	x	√	√	√	x	√
Puerto Rico	x	√	√	√	x	x	x
Salomonseilanden*	√	x	√	√	√	x	√
Samoa*	√	x	√	√	√	x	√
Sao Tomé en Príncipe*	√	x	√	√	√	x	√

Seychellen*	√	×	√	√	√	×	√
Singapore*	√	×	√	√	√	×	√
St. Kitts*	√	×	√	√	√	×	√
St. Lucia*	√	×	√	√	√	×	√
St. Maarten	×	×	√	√	×	√	×
St. Vincent en de Grenadines*	√	×	√	√	√	×	√
Suriname*	√	×	√	√	√	×	×
Timor-Leste*	√	×	√	√	√	×	√
Tokelau	×	×	×	×	×	√	×
Tonga*	√	×	√	√	√	×	√
Trinidad en Tobago*	√	×	√	√	√	×	√
Turks- en Caicoseilanden	×	×	√	√	×	×	×
Tuvalu*	√	×	√	√	√	×	√
Vanuatu*	√	×	√	√	√	×	√

(* = VN-lidstaat)

Bijlage 3: Overzicht van coalities van ontwikkelingslanden

<i>G-77/China</i>	<i>LDC</i> 754	<i>AOSIS</i> 755	<i>OPEC</i>	<i>BASIC</i>	<i>LMDC</i>	<i>ALBA</i>	<i>AILAC</i>
Afghanistan	√	x	x	x	x	x	x
Algerije	x	x	√	x	x	x	x
Angola	√	x	√	x	x	x	x
Antigua	x	M	x	x	x	√	x
Argentinië	x	x	x	x	x	x	x
Bahamas	x	M	x	x	x	x	x
Bahrein	x	x	x	x	x	x	x
Bangladesh	√	x	x	x	x	x	x
Barbados	x	M	x	x	x	x	x
Belize	x	x	x	x	x	x	x
Benin	√	x	x	x	x	x	x
Bhutan	√	x	x	x	x	x	x
Bolivia	x	x	x	x	√	√	x
Bosnië en Herzegovina	x	x	x	x	x	x	x
Botswana	x	x	x	x	x	x	x
Brazilië	x	x	x	√	x	x	x
Brunei	x	x	x	x	x	x	x
Burkina Faso	√	x	x	x	x	x	x
Burundi	√	x	x	x	x	x	x
Cambodja	√	x	x	x	x	x	x
Centraal-Afrikaanse Republiek	√	x	x	x	x	x	x
Chili	x	x	x	x	x	x	√
China	x	x	x	√	√	x	x
Colombia	x	x	x	x	x	x	√
Comoros	√	M	x	x	x	x	x
Congo	x	x	x	x	x	x	x
Costa Rica	x	x	x	x	x	x	√
Cuba	x	M	x	x	x	√	x
Democratische Republiek Congo	√	x	x	x	x	x	x
Djibouti	√	x	x	x	x	x	x
Dominica	x	M	x	x	x	√	x

754 + Tuvalu.

755 + Tuvalu.

Dominicaanse Republiek	x	M	x	x	x	x	x
Ecuador	x	x	√	x	√	√	x
Egypte	x	x	x	x	√	x	x
El Salvador	x	x	x	x	x	x	x
Equatoriaal Guinea	√	x	x	x	x	x	x
Eritrea	√	x	x	x	x	x	x
Ethiopië	√	x	x	x	x	x	x
Fiji	x	M	x	x	x	x	x
Filippijnen	x	x	x	x	√	x	x
Gabon	x	x	√	x	x	x	x
Gambia	√	x	x	x	x	x	x
Ghana	x	x	x	x	x	x	x
Grenada	x	M	x	x	x	√	x
Guatemala	x	x	x	x	x	x	√
Guinea	√	x	x	x	x	x	x
Guinea-Bissau	√	M	x	x	x	x	x
Guyana	x	M	x	x	x	x	x
Haïti	√	M	x	x	x	x	x
Honduras	x	x	x	x	x	x	√
India	x	x	x	√	√	x	x
Indonesië	x	x	√	x	x	x	x
Iran	x	x	√	x	x	x	x
Irak	x	x	√	x	x	x	x
Ivoorkust	x	x	x	x	x	x	x
Jamaica	x	M	x	x	x	x	x
Jemen	√	x	x	x	x	x	x
Jordanië	x	x	x	x	x	x	x
Kaapverdië	x	M	x	x	x	x	x
Kameroen	x	x	x	x	x	x	x
Kenia	x	x	x	x	x	x	x
Kiribati	√	M	x	x	x	x	x
Koeweit	x	x	√	x	x	x	x
Laos	√	x	x	x	x	x	x
Libanon	x	x	x	x	x	x	x
Lesotho	√	x	x	x	x	x	x
Liberia	√	x	x	x	x	x	x
Libië	x	x	√	x	x	x	x
Madagascar	√	x	x	x	x	x	x
Malawi	√	x	x	x	x	x	x

Maleisië	x	x	x	x	√	x	x
Malediven	x	M	x	x	x	x	x
Mali	√	x	x	x	x	x	x
Marshalleilanden	x	M	x	x	x	x	x
Mauritanië	√	x	x	x	x	x	x
Mauritius	x	M	x	x	x	x	x
Micronesië	x	M	x	x	x	x	x
Mongolië	x	x	x	x	x	x	x
Marokko	x	x	x	x	x	x	x
Mozambique	√	x	x	x	x	x	x
Myanmar	√	x	x	x	x	x	x
Namibië	x	x	x	x	x	x	x
Nauru	x	M	x	x	x	x	x
Nepal	√	x	x	x	x	x	x
Nicaragua	x	x	x	x	√	√	x
Niger	√	x	x	x	x	x	x
Nigeria	x	x	√	x	x	x	x
Noord-Korea	x	x	x	x	x	x	x
Oeganda	√	x	x	x	x	x	x
Oman	x	x	x	x	x	x	x
Pakistan	x	x	x	x	√	x	x
Palestina	x	x	x	x	x	x	x
Panama	x	x	x	x	x	x	√
Papoea-Nieuw-Guinea	x	M	x	x	x	x	x
Paraguay	x	x	x	x	x	x	√
Peru	x	x	x	x	x	x	√
Qatar	x	x	√	x	x	x	x
Rwanda	√	x	x	x	x	x	x
Salomonseilanden	√	M	x	x	x	x	x
Samoa	x	M	x	x	x	x	x
Saoedi-Arabië	x	x	√	x	√	x	x
Sao Tomé en Principe	√	M	x	x	x	x	x
Senegal	√	x	x	x	x	x	x
Seychellen	x	M	x	x	x	x	x
Sierra Leone	√	x	x	x	x	x	x
Singapore	x	M	x	x	x	x	x
Soedan	√	x	x	x	x	x	x
Somalië	√	x	x	x	x	x	x
Sri Lanka	x	x	x	x	x	x	x

St. Kitts en Nevis	x	M	x	x	x	√	x
St. Lucia	x	M	x	x	x	√	x
St. Vincent en de Grenadines	x	M	x	x	x	√	x
Suriname	x	M	x	x	x	x	x
Swaziland	x	x	x	x	x	x	x
Syrië	x	x	x	x	x	x	x
Tajikistan	x	x	x	x	x	x	x
Tanzania	√	x	x	x	x	x	x
Thailand	x	x	x	x	√	x	x
Timor-Leste	√	M	x	x	x	x	x
Togo	√	x	x	x	x	x	x
Tonga	x	M	x	x	x	x	x
Trinidad en Tobago	x	M	x	x	x	x	x
Tsjaad	√	x	x	x	x	x	x
Tunesië	x	x	x	x	x	x	x
Turkmenistan	x	x	x	x	x	x	x
Uruguay	x	x	x	x	x	x	x
Vanuatu	√	M	x	x	x	x	x
Venezuela	x	x	√	x	√	√	x
Verenigde Arabische Emiraten	x	x	√	x	x	x	x
Vietnam	x	x	x	x	x	x	x
Zambia	√	x	x	x	x	x	x
Zimbabwe	x	x	x	x	x	x	x
Zuid-Afrika	x	x	x	√	x	x	x
Zuid-Soedan	√	x	x	x	x	x	x

(M = member)

(O = observer)

Bijlage 4: Overzicht van *Conferences of the Parties (COPs)*, *Meetings of Parties to the Kyoto Protocol (CMPs)* en *Meetings of Parties to the Paris Agreement (CMA's)*

Jaar	COP	CMP	CMA	Plaats
1995	1			Berlijn
1996	2			Genève
1997	3			Kyoto
1998	4			Buenos Aires
1999	5			Bonn
2000	6			Den Haag
2001	6bis			Bonn
2001	7			Marrakesh
2002	8			New Delhi
2003	9			Milaan
2004	10			Buenos Aires
2005	11	1		Montreal
2006	12	2		Nairobi
2007	13	3		Bali
2008	14	4		Poznan
2009	15	5		Kopenhagen
2010	16	6		Cancún
2011	17	7		Durban
2012	18	8		Doha
2013	19	9		Warschau
2014	20	10		Lima
2015	21	11		Parijs
2016	22	12	1	Marrakesh
2017	23	13	2	Bonn

Bijlage 5: Gebruik van *CBDR*-termen in de *UNFCCC*, het Kyoto Protocol en het Akkoord van Parijs

	<i>UNFCCC</i>	<i>KP</i>	<i>PA</i>
Gebruik van de term “ <i>developing countries</i> ”	<p>Preambule</p> <p>Beginselen: artikel 3.2, 3.5</p> <p>Financiering: artikel 4.3, 4.4, 11.5</p> <p>Technologie: artikel 4.5</p> <p>Artikel 4.7-4.9</p> <p>Rapportage: artikel 12.5</p>	<p>Minimale effecten: artikel 2.3, 3.14</p> <p>Verbindenissen voor alle Partijen: artikel 10</p> <p>Financiering: artikel 11.2-11.3</p>	<p>Preambule</p> <p>Mitigatie: artikel 4.1, 4.4-4.5, 4.15</p> <p>Adaptatie: artikel 7.3, 7.6-7.7, 7.10, 7.13</p> <p>Financiering: artikel 9.1, 9.4-9.5, 9.7, 9.9</p> <p>Technologie: artikel 10.5-10.6</p> <p>Capacity building: artikel 11.1-11.4</p> <p>Rapportage, evaluatie en naleving: artikel 13.9-13.10, 13.12, 13.14-13.15</p>
Gebruik van de term “ <i>particularly vulnerable</i> ”	<p>Preambule</p> <p>Beginselen: artikel 3.2</p> <p>Financiering: artikel 4.4</p>	×	<p>Preambule</p> <p>Mitigatie: artikel 4.4</p> <p>Adaptatie: artikel 7.2, 7.6</p> <p>Financiering: artikel 9.4</p> <p>Technologie: artikel 11.1</p>
Gebruik van de term “ <i>Least Developed Countries</i> ”	<p>Artikel 4.9</p> <p>Rapportage: artikel 12.5</p>	×	<p>Preambule</p> <p>Mitigatie: artikel 4.6</p> <p>Financiering: artikel 9.4, 9.9</p> <p>Technologie: artikel 11.1</p> <p>Rapportage, evaluatie en naleving: artikel 13.3</p>
Gebruik van de term “ <i>Small Island Developing States</i> ”	<p>Preambule</p> <p>Artikel 4.8</p>	×	<p>Mitigatie: artikel 4.6</p> <p>Financiering: artikel 9.4, 9.9</p> <p>Technologie: artikel 11.1</p> <p>Rapportage, evaluatie en naleving: artikel 13.3</p>

Gebruik van de term <i>“economies most affected”</i>	Artikel 4.10 ⁷⁵⁶	×	Mitigatie: artikel 4.15
Verwijzing naar <i>CBDR</i>	Preambule Beginselen: artikel 3.1 Verbintenissen voor alle Partijen: artikel 4.1	Verbintenissen voor Annex I-Partijen: artikel 2.1 ⁷⁵⁷ , 2.4 ⁷⁵⁸ Verbintenissen voor alle Partijen: artikel 10 ⁷⁵⁹	Preambule Doelstellingen: artikel 2.2 Mitigatie: artikel 4.3, 4.4 ⁷⁶⁰ , 4.19 Rapportage, evaluatie en naleving: artikel 13.1 ⁷⁶¹ , 13.2 ⁷⁶² , 13.11 ⁷⁶³ , 13.12 ⁷⁶⁴ Implementatie en naleving: artikel 15.2 ⁷⁶⁵
Verwijzing naar <i>“taking the lead”</i>	Beginselen: artikel 3.1 Verbintenissen voor Annex I-Partijen: artikel 4.2	×	Preambule Mitigatie: artikel 4.4 Financiering: artikel 9.3

⁷⁵⁶ *“Take into consideration [...] economies that are vulnerable to the adverse effects of the implementation of measures to respond to climate change”*

“Parties with economies that are highly dependent on income generated from the production, processing and export, and/or consumption of fossil fuels and associated energy-intensive products and/or the use of fossil fuels for which such Parties have serious difficulties in switching to alternatives”

⁷⁵⁷ *“In accordance with national circumstances”*

⁷⁵⁸ *“Taking into account different national circumstances”*

⁷⁵⁹ *“Taking into account their common but differentiated responsibilities and their specific national and regional development priorities, objectives and circumstances”*

⁷⁶⁰ *“In the light of different national circumstances”*

⁷⁶¹ *“Which takes into account Parties’ different capacities”*

⁷⁶² *“In the light of [developing countries’] capacities”*

⁷⁶³ *“In the light of [developing countries’] capacities”*

⁷⁶⁴ *“Pay particularly attention to the respective national capabilities and circumstances of developing country Parties”*

⁷⁶⁵ *“Pay particularly attention to the respective national capabilities and circumstances of Parties”*

Bijlage 6: Overzicht van “hard obligations” in het Akkoord van Parijs

	<i>Bepalingen die verbintenissen voor Partijen creëren</i>	<i>Bepalingen die bepaalde verwachtingen scheppen</i>
<i>Verbindenissen voor individuele Partijen</i>	Mitigatie: artikel 4.2, 4.9, 4.17 Adaptatie: artikel 7.9 Transparantie: artikel 13.7, 13.11	Mitigatie: artikel 4.3
<i>Collectieve/coöperatieve verbintenissen</i>	Artikel 3 Mitigatie: artikel 4.8, 4.13, 4.15, 4.16 Technologie: artikel 10.2 Capaciteitsopbouw: artikel 11.4	x
<i>Verbindenissen voor ontwikkelde landen</i>	Financiering: artikel 9.1, 9.5, 9.7 Transparantie: artikel 13.9	x
<i>Verbindenissen voor ontwikkelingslanden</i>	x	x
<i>Verbindenissen niet op specifieke Partijen gericht</i>	Mitigatie: artikel 4.5 Adaptatie: artikel 7.13 Technologie: artikel 10.6 Transparantie: artikel 13.14, 13.15	x

Bijlage 7: Overzicht van “soft obligations” in het Akkoord van Parijs

	<i>Bepalingen die aanbevelingen geven aan Partijen</i>	<i>Bepalingen die Partijen aanmoedigen om bepaalde actie te ondernemen</i>
<i>Verbintenissen voor individuele Partijen</i>	Adaptatie: artikel 7.10 Transparantie: artikel 13.8	×
<i>Collectieve/coöperatieve verbintenissen</i>	Mitigatie: artikel 4.14, 4.19 Sinks: artikel 5.1 Adaptatie: artikel 7.7 Loss and damage: artikel 8.3 Capaciteitsopbouw: artikel 11.3	Sinks: artikel 5.2 Financiering: artikel 9.2
<i>Verbintenissen voor ontwikkelde landen</i>	Mitigatie: artikel 4.4 Financiering: artikel 9.3, 11.3	×
<i>Verbintenissen voor ontwikkelingslanden</i>	Mitigatie: artikel 4.4 Capaciteitsopbouw: artikel 11.4 Transparantie: artikel 13.9	Mitigatie: artikel 4.4 Financiering: artikel 9.5, 9.7
<i>Verbintenissen niet op specifieke Partijen gericht</i>	×	×

Bijlage 8: Overzicht van “non-obligations” in het Akkoord van Parijs

	<i>Bepalingen die ambities stellen</i>	<i>Bepalingen die bepaalde standpunten weergeven</i>
<i>Verbintenissen voor individuele Partijen</i>	x	x
<i>Collectieve/coöperatieve verbintenissen</i>	Mitigatie: artikel 4.1 Technologie: artikel 10.1	Adaptatie: artikel 7.2, 7.4-7.6 Loss and damage: artikel 8.1
<i>Verbintenissen voor ontwikkelde landen</i>	x	x
<i>Verbintenissen voor ontwikkelingslanden</i>	x	x
<i>Verbintenissen niet op specifieke Partijen gericht</i>	x	x